

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

На правах рукопису

Пізняк Тетяна Іванівна

УДК 338.43:364. 48

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ
ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО
АУДИТУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО
ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ**

**Спеціальність: 08.00.06 – економіка
природокористування та охорони навколишнього
середовища**

**Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата
економічних наук**

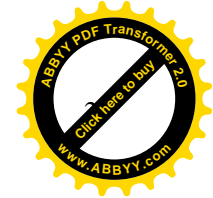
**Науковий керівник
Мішенін Євген Васильович
доктор економічних наук,
професор**

СУМИ - 2008

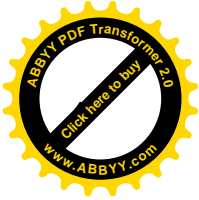

ЗМІСТ

	Стор
ВСТУП	4
Розділ 1. Теоретичні основи формування екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування	13
1.1. Еколого-економічні передумови впровадження екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування.	13
1.2. Аналіз еколого-економічного стану земельних ресурсів України.	22
1.3. Роль та місце екологічного аудиту в системі екологічного менеджменту.	43
Висновки до розділу 1	62
Розділ 2. Методичні підходи до формування та проведення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування	65
2.1. Характеристика існуючих принципів екологічного аудиту	65
2.2. Методична регламентація проведення екологічного аудиту	81
2.3. Розробка методичних положень екологічного аудиту земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств	98
Висновки до розділу 2	121
Розділ 3. Удосконалення організаційно-економічного механізму екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування	123
3.1. Економічні важелі стимулювання екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування	123
3.2. Формування та реалізація системи маркетингового екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування	139

3.3. Організаційно-економічні основи функціонування консалтингових агроєкоаудиторських фірм як фактор розвитку ринку екологічних послуг	148
Висновки до розділу	175
Висновки	178
Список літературних джерел	182
Додаток А Аналіз існуючих визначень екологічного аудиту	203
Додаток Б Сільськогосподарські землі, які входять до адміністративно-територіальних одиниць, станом 01.01.2007 року	206
Додаток В Інформаційне забезпечення проведення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування	208
Додаток Г Анкета експертної оцінки	214

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Серед пріоритетів сталого соціально-економічного розвитку України об'єктивно постає необхідність екологічно збалансованого функціонування аграрного сектора економіки, яке є неможливим без переорієнтації господарського механізму сільськогосподарських підприємств на раціональне використання та збереження земельно-ресурсного потенціалу. Сільськогосподарське землекористування є однією з основних форм негативного впливу на стан навколишнього середовища. Ігнорування екологічних засад сільськогосподарського використання неминуче буде прискорювати екодеструкцію унікальних земельних ресурсів України, зменшувати еколого-економічну ефективність аграрного виробництва, і в кінцевому рахунку, поглиблювати соціально-екологічні проблеми продовольчої безпеки.

Екологізація землекористування та обмеження негативного впливу сільськогосподарських підприємств на стан земельних ресурсів потребує формування відповідної ефективної системи екологічного контролю та аналізу, покликаної перевіряти виконання планів і заходів щодо раціонального землекористування та охорони земель, дотримання вимог екологічного законодавства та природоохоронних нормативів. Вирішальне значення у розв'язанні цих проблем належить науково обґрунтованому механізму екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування, який потребує особливої уваги у контексті формування стратегії й тактики міжнародної інтеграції України в ЄС.

Науковому дослідженню еколого-економічних проблем землекористування присвячені роботи: І.К. Бистрякова, О.Ф. Балацького, Б.М. Данилишина, Д.С. Добряка, О.І. Карпіщенка, О.Л. Кашенко, Я.В. Ковалю, С.М. Козьменка, В.В. Медведєва, Л.Г. Мельника, Л.Я. Новаковського, В.І. Павлова, І.А. Розумного, І.М. Синякевича, А.Я. Сохничя, М.Г. Ступеня, В.М. Трегобчука, А.М. Третяка, С.К. Харічкова, М.А. Хвесика, М.М. Федорова, М.В. Щурика та ін.

В економічній літературі розгляду особливостей проведення екологічного менеджменту та аудиту присвятили роботи наступні вітчизняні та зарубіжні вчені: Т.П. Галушкіна, Т.В. Гусєва, С.Ю. Дайман, У.Г. Іббатулін, Т.А. Іванова, А.М. Карелов, Н.Г. Ковальова, С.В. Макаров, Л.І. Максимів, Й.Д. Маяков, В.М. Навроцький, С.В. Неженцев, І.М. Потравний, Ю.М.Саталкін, Г.П. Серов, В.Л. Сидорчук, Ю.Ю. Туниця, О.М. Телиженко, А.Е. Хачатуров, Є.В. Хлобистов, М.В. Хотулева, Н.К. Чернов, В.Я. Шевчук, О.В. Яценко.

Водночас існує необхідність у подальшому удосконаленні теоретико-методичних принципів та механізмів формування та реалізації різних видів екологічного аудиту з урахуванням мотивів та стимулів його впровадження сільськогосподарськими підприємствами. Конкретизації вимагають методичні підходи до оцінки рівня екологізації управління у сфері землекористування при проведенні екологічного аудиту. Набуває особливої актуальності формування організаційно-економічних основ діяльності екоаудиторських фірм в аграрному секторі економіки, існування яких є однією із передумов поширення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування.

Вищевикладене обумовило вибір теми дисертаційної роботи, визначило мету і завдання, які потребують вирішення і підтверджують її актуальність.

Зв'язок із науковими програмами, планами, темами. Виконане дисертаційне дослідження безпосередньо пов'язане з тематикою науково-дослідних робіт Сумського національного аграрного університету, зокрема з темами: “Реформування організаційно-економічного механізму АПК на принципах сталого розвитку” (№ держ. реєстр. 0101U004505, 2001-2002 рр.), де автором проаналізовані наукові та методичні засади формування системи екологічного аудиту в сільському господарстві; “Формування ринково орієнтованих механізмів регулювання соціально-економічного розвитку” (№ держ. реєстр. 0101U004506, 2001-2003 рр.), в межах якої особисто автором

розроблено пропозиції щодо формування комплексної системи еколого-економічних показників агроприродокористування; “Розробка організаційно-економічного механізму управління родючістю ґрунтів” (№ держ. реєстр. 0105U007270, 1998-2003 рр.), де автором розкриваються напрямки формування організаційно-економічного механізму екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування.

Мета й задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є поглиблення теоретико-методичних засад та визначення практичних підходів до формування організаційно-економічних основ формування системи екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування для забезпечення екологічно сталого агроприродокористування.

Для досягнення поставленої мети були визначені такі наукові задачі:

- узагальнити теоретико-методичні принципи формування системи екологічного аудиту в сільськогосподарському землекористуванні;
- дослідити основні еколого-економічні аспекти стану земельних ресурсів та охорони земель як передумови впровадження екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування;
- обґрунтувати теоретико-методичні та практичні засади формування основних складових організаційно-економічної системи екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування;
- удосконалити класифікаційні ознаки формування системи екологічного аудиту в сфері використання земельних ресурсів;
- визначити залежність між екологічною відповідальністю сільськогосподарських підприємств у сфері землекористування та результативністю функціонування сільськогосподарських підприємств;
- розробити методичні підходи до побудови інтегральної оцінки еколого-економічного стану сільськогосподарських земельних ресурсів як визначальну основу проведення агроекологічного аудиту;

- обґрунтувати основні пріоритетні напрямки формування системи економічного стимулювання здійснення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування;
- розробити методичні положення щодо формування та застосування системи маркетингового екологічного аудиту;
- розробити рекомендації щодо формування організаційно-функціональної структури та напрямків діяльності екоаудиторських фірм у сфері сільськогосподарського землекористування.

Об'єктом дослідження є процеси формування системи екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування.

Предметом дослідження є сукупність теоретико-методичних засад, які визначають організаційно-економічні основи формування системи екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження є загальнотеоретичні методи наукового пізнання, зокрема, діалектичний метод, системний аналіз, фундаментальні положення сучасної економічної теорії, економіки природокористування, екологічного менеджменту, економічні теорії сталого розвитку.

Для вирішення завдань дослідження використовувалися такі основні методи: системно-структурний та абстрактно-логічний – при дослідженні сутності та змісту екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування та механізмів його реалізації, а також при формуванні інтегрального показника екологічного стану земельних ресурсів; статистичний та експертних оцінок – для оцінки залежності екологічної відповідальності сільськогосподарських підприємств від економічної результативності агрогосподарювання; порівняльний та групувань – у процесі аналізу еколого-економічних проблем використання та охорони земельних ресурсів та визначення відповідних напрямків екоаудитування; моделювання – при обґрунтуванні організаційно-економічного механізму екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування; графічний –

для наочного зображення динаміки показників та організаційно-економічних систем функціонування механізму екоаудиту в сфері землекористування.

Інформаційну базу дослідження склали законодавчі та нормативно-правові акти, офіційні дані Державного комітету статистики України, матеріали Головного управління статистики Сумської облдержадміністрації, первинна документація підприємств, що зібрана безпосередньо автором, наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні теоретичних та методичних положень, які визначають організаційно-економічні основи формування системи екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування для забезпечення сталого та соціально відповідального агроприродокористування. Найбільш важливими результатами, що характеризуються новизною і розкривають зміст дисертаційного дослідження, є наступні:

вперше:

- науково обґрунтовано теоретико-методичні засади динамічного функціонування організаційно-економічного механізму екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування, який, на відміну від існуючих, передбачає комплексне використання системи економічних важелів стимулювання його впровадження та застосування адміністративних, економічних та соціально-психологічних методів управління екоаудитуванням;

удосконалено:

- підхід до визначення поняття «екологічний аудит сільськогосподарського землекористування», який, на відміну від існуючих, розглядає екологічний аудит як організаційно-економічну систему незалежного контролю і контролінгу виробничо-екологічної діяльності, фінансово-економічного стану підприємств незалежно від форм господарювання у взаємозв'язку з рівнем екологічного регулювання використання земельних ресурсів;

- класифікаційні ознаки формування системи екологічного аудиту, які на відміну від існуючих, поглиблюють їх методичні основи з позиції розширення: за джерелами інформації, за спеціалізацією, за етапами життєвого циклу, за характером прояву екологічних проблем, а також за функціональними напрямками (екологічний аудит відповідальності, ситуаційний екологічний аудит, екологічного аудит процесів сільськогосподарського землекористування);

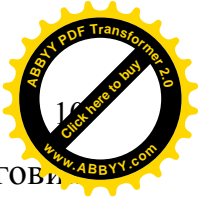
- методичний підхід до проведення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування, який, на відміну від існуючих, передбачає використання інтегрального показника екологічного стану земельних ресурсів з урахуванням агроекологічного потенціалу ґрунтів та управлінської основи регулювання потенційної еколого-економічної результативності сільськогосподарського землекористування;

дістали подальшого розвитку:

- теоретико-методичні основи формування організаційно-функціональної структури диференційованих консалтингових агроєкоаудиторських фірм, які, на відміну від існуючих, враховують спеціалізацію проведення екологічного аудиту у сфері землекористування за галузевим, територіальним та функціональним призначенням;

- методичні підходи до формування системи маркетингового екологічного аудиту, яка, на відміну від існуючих, враховує систему «відслідковування» походження сировини та ланцюга постачань сільськогосподарського підприємства з метою мінімізації негативного впливу на екологічний стан земельних ресурсів;

- теоретико-методичні принципи побудови системи інвестиційних «фільтрів» при екологічно відповідальному інвестуванні, які, на відміну від існуючих, враховують результати екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування в якості інструменту регулювання фінансово-економічних відносин у сфері екологізації агроприродокористування;

- методичні підходи до оцінки вартості послуг консалтингових агроєкоаудиторських фірм, які, на відміну від існуючих, враховують частку ефекту, який відноситься на екоаудиторське консультування за визначеними напрямками екологізації сільськогосподарського землекористування.

Практичне значення одержаних результатів. Розроблені в дисертації теоретичні положення і практичні рекомендації дають можливість сформуванню в Україні сучасну систему проведення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування, що дозволить більш системно і комплексно забезпечувати процеси екологізації аграрної економіки, а також реалізацію принципів сталого і соціально відповідального землекористування. Використання консалтинговими екоаудиторськими фірмами рекомендацій з удосконалення процесів і механізмів проведення екоаудиту сільськогосподарського землекористування дозволить більш результативно здійснювати цей вид екоаудитування, як в організаційно-аналітичному, так і економічному розрізі.

Окремі результати дисертаційного дослідження використано Головним управлінням агропромислового розвитку Сумської облдержадміністрації (довідка № 01/18а від 08.01.2008), сільськогосподарським підприємством ТОВ АФ «АПК-Угроїди» Краснопільського району Сумської області (довідка №8 від 06.01.2008), а також у навчальному процесі Сумського національного аграрного університету (акт від 03.01.2008) при викладанні дисциплін «Основи екології», «Облік природних ресурсів».

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаною науковою працею, у якій викладений авторський підхід до вирішення наукової задачі стосовно організаційно-економічних основ формування системи екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування в контексті реалізації принципів сталого розвитку аграрної економіки України.

Висвітлені в дисертації ідеї та розробки належать особисто автору і його внеском у розвиток теорії і практики екологічного менеджменту та аудиту. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертації використані лише ті ідеї та положення, які є результатом особистих досліджень здобувача. Особистий внесок здобувача в цих роботах зазначено в переліку публікацій за темою дисертації.

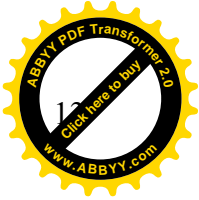
Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення та практичні результати дисертаційного дослідження обговорювалися на науково-практичних конференціях: Всеукраїнській науково-практичній конференції «Управління розвитком соціально-економічних систем: глобалізація, підприємництво, стале економічне зростання» (м. Донецьк, 2000 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Власнісний статус і проблеми раціонального використання земель» (м.Київ, 2000 р), Міжнародній науково-практичній конференції «Проблемы обеспечения экономической безопасности» (м. Донецьк, 2001 р), Міжнародній науково-практичній конференції «Еколого-економічні проблеми розвитку АПК» (м. Львів, 2002 р.), Міжнародній науково-виробничій конференції «Проблемы сельскохозяйственного производства на современном этапе и пути их решения» (м. Белгород, 2002 р.), 10-й, 11-й міжнародних науково-методичних конференціях «Технологии XXI века» (м. Алушта, 2003, 2004 рр.), Всеукраїнській науковій конференції «Екологічний менеджмент у загальній системі управління» (м. Суми, 2004 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Екологізація економіки як інструмент сталого розвитку в умовах конкурентного середовища» (м. Львів, 2005 р.), Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених «Аграрний форум-2007» (м. Суми, 2007 р.).

Публікації. Основні результати досліджень за темою дисертації опубліковано в 19 наукових працях, у тому числі 10 у наукових фахових виданнях, 2 публікації у колективних монографіях, 2 публікації виконано у співавторстві. Загальний обсяг публікацій становить 5,43 друк. арк., з яких

5,03 друк. арк. належать особисто автору.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних літературних джерел, який складається з 204 найменувань, додатків. Загальний обсяг роботи складає 219 сторінок, із них 181 сторінка основного тексту. Дисертація містить 23 таблиці, 12 рисунків, із них займають повну площу сторінки 4 таблиці, 7 рисунки; список використаних джерел – 21 стор.; додатки – 17 стор.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО АУДИТУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

1.1. Еколого-економічні передумови впровадження екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування.

Земельні ресурси, займаючи особливе місце серед природних ресурсів планети, є вихідною матеріальною основою добробуту людства. Відомо, що ґрунтовий покрив Землі має унікальну природну властивість - родючість, спроможність задовольняти потреби рослин в поживних речовинах, воді і фізико-хімічному середовищі і на цій основі забезпечувати біологічну продуктивність рослинності. Саме ці властивості обумовлюють незамінність ґрунту в сільськогосподарському виробництві: в природі відсутні альтернативні ресурси, використання яких дозволило б цілком задовольняти першорядні потреби людини. Ґрунт, як складова частина літосфери, відіграє роль базисного і функціонального компонента всіх наземних і прісноводних екосистем як природних, так і антропогенних. Ґрунт являє собою природне середовище, що поглинає і переробляє основну масу відходів побутової і виробничої діяльності людини.

Однак, за сучасними оцінками, упродовж усієї історії свого існування людство зруйнувало близько 2 млрд. га родючих ґрунтів - це більше ніж нині оброблювані поля та пасовища, площа яких становить близько 1,5 млрд. га. Територій, яких не торкнулася діяльність людини, у світі залишилося не так уже й багато - лише 39% від усієї площі Землі [166].

За розрахунками експертів ФАО ООН до 2030 року населення Землі становитиме 8 млрд. чоловік, що посилить антропогенний тиск на навколишнє природне середовище, зокрема через збільшення сільськогосподарського навантаження на земельні ресурси, як провідного

механізму забезпечення зростаючих продовольчих потреб [206].

Визначальною передумовою сталого виробництва продовольства є наявність родючих ґрунтів. Питома забезпеченість будь-якої країни земельними ресурсами, і насамперед орними або орнопридатними землями, правомірно зв'язується з можливістю виробництва і забезпеченістю населення необхідними продуктами харчування. Не випадково цей показник використовують при аналізі стану і перспектив соціально-економічного розвитку країн і окремих регіонів в зв'язку з продовольчими і демографічними проблемами. У той же час площа родючих ґрунтів в світі продовжує високими темпами зменшуватись, а площа деградованих, еродованих земель, навпаки збільшуватись.

Таблиця 1.1

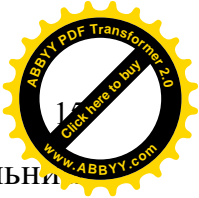
Співвідношення між площею орних земель та чисельністю населення в деяких країнах Європи

Країна	Площа земель сільськогосподарського призначення, млн. га	Населення, млн. чол.	Рілля, млн.га	Співвідношення між площею орних земель та чисельністю населення, га/чол
Великобританія	17,1	59,6	6,4	0,102
Німеччина	17,3	82,5	11,7	0,141
Франція	30,2	59,9	17,5	0,301
Польща	18,7	38,6	14,2	0,362
Україна	41,8	46,8	32,6	0,696

Сформовано на основі [156, 206]

Україна володіє величезним резервом родючих ґрунтів. За площею орних земель вона перевищує земельні ресурси низки країн ЄС (див. табл.1) Сільськогосподарський потенціал України, порівняно зі США за цією ознакою, становить 18%, Росії -25%, Китаю - 27%, Канади – 72,9%[206].

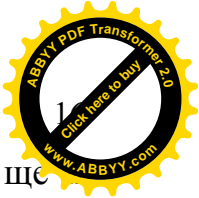
З іншого боку, наша держава, порівняно іншими країнами, має надмірно високий ступінь сільськогосподарського опанування (63,8%) та розораності (56,1%)[167], надмірне залучення земельних угідь у використання в аграрній сфері, збільшення техногенних, природозмінюючих

навантажень на них до критичного рівня не сприяють відновлювальним ґрунтовим процесам та обумовлюють деградацію і забруднення навколишнього природного середовища. Встановлення оптимального співвідношення сільськогосподарських та інших угідь в складі земельного фонду є необхідною умовою розв'язання еколого-економічних проблем держави.

Слід відмітити, що характерна для України висока ступінь розширення площі ріллі на схилі землях призвела до порушення екологічно збалансованого співвідношення ріллі, природних кормових угідь, лісів та водойм, що негативно позначилося на стійкості агроландшафтів і зумовило значне техногенне навантаження на екосферу. Водна ерозія ґрунтів є найбільш істотним фактором зниження продуктивності земельних ресурсів, деградації агроландшафтів. Втрати продукції землеробства від ерозії перевищують 9 — 12 млн. т зернових щороку[43,88,93].

Екстенсивне землекористування, властиве сільському господарству України, аж ніяк не поліпшує екологічну ситуацію, що склалася, і може призвести до подальшого процесу руйнації унікальних сільськогосподарських угідь. Відсутність уваги до проблем комплексного використання та охорони земель призвела до зменшення площ продуктивних земель. Значна кількість сільськогосподарських товаровиробників не дотримується науково обґрунтованих сівозмін, ґрунтозахисних технологій під час вирощування сільськогосподарських культур, не має необхідної кількості органічних та мінеральних добрив, що спричиняє виснаження земель, зниження родючості ґрунтів, їх деградацію. За такого стану речей, вагома частина земельного фонду України знаходиться в зоні підвищеного екологічного ризику. Якщо припустити, що в найближчі чверть століття земельна політика не зміниться, то в майбутньому земельно-ресурсний потенціал буде виснажений, а деградація ґрунтів набуде незворотного характеру.

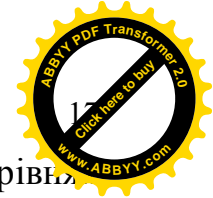
Виникаючі екологічні проблеми землекористування обумовлені ще тим, що частина земельних ресурсів, на яких здійснюється господарювання, втратили здатність до саморегуляції внаслідок їх антропогенного походження. Компенсувати ці втрати неможливо ні суперінтенсивними сортами і гібридами рослин, ні інформаційними агротехнологіями, ні інтенсивними системами захисту рослин від хвороб, шкідників і бур'янів. Всі ці та інші досягнення науково-технічного прогресу будуть малоефективними на деградованому ґрунті[88,154].

Під деградацією ґрунтів вчені розуміють погіршення їх властивостей, спричинене зміною умов ґрунтоутворення через природні причини або екологічно необґрунтованою господарською діяльністю господарюючих суб'єктів. Деградація ґрунтів супроводжується порушенням оптимуму властивостей та складу ґрунтів, втратою родючості, а отже, частковою або повною втратою їх біопродуктивності [1, 93,196].

Післядія такої екологодеструкції негативно позначається на як на результатах агрогосподарювання, так і якості земельних ресурсів. Перехід українського аграрного сектору економіки до ринкових умов господарювання, з одного боку, сприяв деякому послабленню дії окремих екологонебезпечних чинників (зокрема, скоротилося застосування засобів хімізації землеробства). Однак, недосконалість економічних інструментів механізму природокористування, зменшення фінансування природоохоронних заходів, невиконання природоохоронного законодавства приводять до ще більшого загострення еколого-економічних проблем землекористування.

Об'єктивною необхідністю стало поєднання економічних інтересів сільськогосподарського виробництва з екологічними вимогами, побудова основ землекористування та землевпорядкування на базі збалансованих агроекологічних принципів раціонального використання земельних ресурсів. Тож, все більш нагальним є впровадження в загальну систему управління підприємством принципів екологічного менеджменту та екологічного аудиту, як засобу отримання і оцінки екологічної інформації про сільськогосподарський об'єкт з метою створення необхідних корегуючих

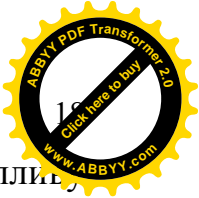
заходів і ухвалення рішень на різних ієрархічних рівнях управління[45,102,122].

Деякі дослідники в галузі екологічного менеджменту зазначають прямий зв'язок між поточним глобальним проблемним станом продовольчої безпеки та розвитком екологічної відповідальності в аграрній сфері в якості реакції на даний стан[5,10, 26,68,197].

Поширення екологічного менеджменту земельних ресурсів в цілому та потреба їх екологічного аудитування зокрема, є вимогою ринку та інструментом забезпечення довіри до сільськогосподарських підприємств в тому, що вони не продають сільськогосподарську продукцію, яка вироблена засобами, що ведуть до руйнування навколишнього природного середовища, а фінансова успішність сільськогосподарських підприємств не є наслідком отримання ними екологічної антиренти. За визначенням Ю.В. Яковця[199], екологічна антирента – це незаконно отриманий сільськогосподарськими підприємствами надприбуток внаслідок «хижацького» використання земельних ресурсів та неекологічного їх стану. Поняття екологічної антиренти досить тісно пов'язано з концепцією сталого розвитку. В даному контексті екологічна антирента є результатом розкрадання земельних ресурсів та умов життєдіяльності у нащадків, який потребує додаткових витрат на відтворення земельних ресурсів та усунення нанесених екологічних збитків.

Причини екологічних проблем землекористування в Україні обумовлені дією як суб'єктивних, так і об'єктивних чинників. Трансформація соціально-економічної системи, яка відбувається протягом останніх десяти років, порушила економічні та земельні відносини, при цьому створення нової інфраструктури землекористування не враховує зміни, які відбуваються. Одним з головних чинників загострення ситуації є невідповідність характеру господарської діяльності екологічним принципам розвитку навколишнього середовища.

Екологізація управління земельними ресурсами сільгоспідприємств потребує додаткового інтегрального аналізу та контролю екологічного стану,

тенденцій, ризику існування земельних ресурсів та основних факторів впливу на них. Існує велика кількість критеріїв для огляду екологічних проблем земельних ресурсів. Спираючись на класифікацію екологічних проблем в АПК, розроблену С.І. Дорогунцовим, П.П. Борщевським, Б.М.Данилишиним[33], можна визначити внутрішні еколого-економічні проблеми, що обумовлюють необхідність проведення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування. Коротко розглянемо їх (рис.1.1).

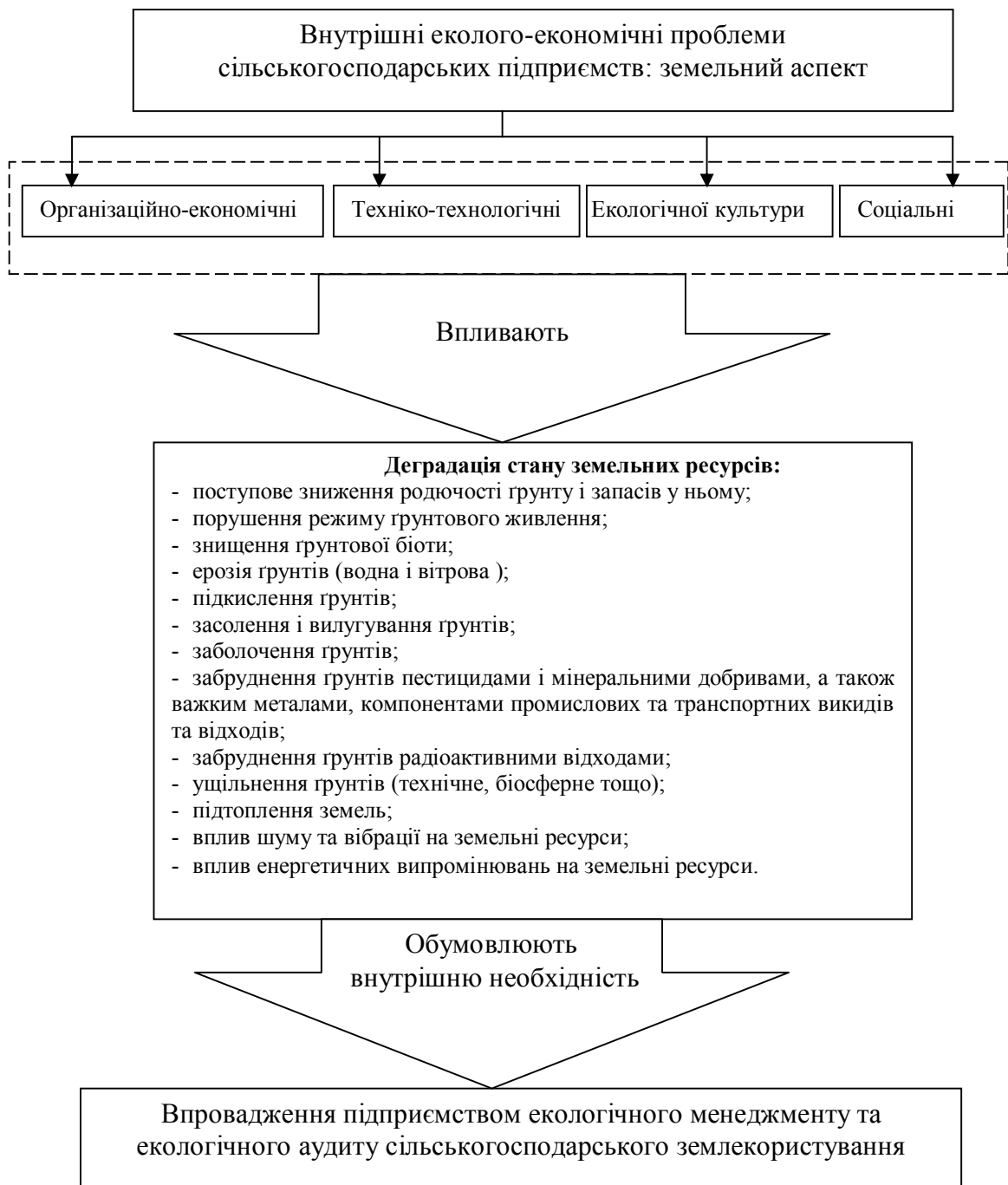
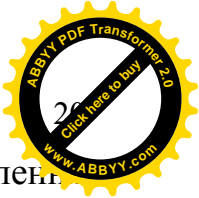

Рис.1.1. Обґрунтування внутрішньої необхідності проведення екологічного аудиту.

1. Організаційно-економічними внутрішніми еколого-економічними проблемами сільськогосподарського землекористування є наступні: невиконання вимог щодо використання земель за цільовим призначенням; не проведення рекультивації земель; заходи, що призводять до псування земель; самовільне зайняття земельних ділянок; невиконання охорони земель; заходи, що приводять до знищення межових знаків; невиконання умов зняття, збереження й нанесення родючого шару ґрунту; невиконання зобов'язань за платежами (платежі за землю; платежі за забруднення в межах лімітів (автотранспорт); платежі за природні ресурси; неврахування екологічних ефектів при визначенні результативності підприємства; знищення чи пошкодження протиерозійних гідротехнічних споруд, захисних насаджень; невжиття заходів щодо боротьби з бур'янами; недостатність оптимізації структури окремих видів земельних угідь та посівних площ сільськогосподарських культур; потенційна потреба формування конкурентних переваг української сільськогосподарської продукції на екологічно чутливих ринках; збільшення навантаження на земельні ресурси (хімізація землеробства, руйнування ґрунту); вилучення родючих земель для непрямого використання (будівництво, відвали, звалища); необґрунтованість зрошувальних та осушувальних меліорацій; недостатнє впровадження ґрунтозахисної системи землеробства з контурно-меліоративною організацією територій; відсутність лісозахисних смуг; недоліки розміщення тваринницьких галузей в територіальному плані (висока концентрація тварин, недосконала технологія утилізація гною та тваринницьких стоків); необґрунтоване розміщення тваринницьких комплексів без очисних споруд.

2. Техніко-технологічні внутрішні еколого-економічні проблеми сільськогосподарського землекористування: неекологічність застосовуваної техніки; неефективність розорювання землі, у тому числі на схилах та в заплавах; недостатнє технічне забезпечення тваринницьких комплексів для ліквідації впливу на земельні ресурси; недоліки у використанні та транспортуванні відходів тваринництва; випалювання старої трави

(знищення ґрунтових організмів у поверхневих шарах, підсилення випаровування); ущільнення ґрунтів неекологічною технікою; необґрунтоване застосування високих норм мінеральних добрив та пестицидів; деградація ґрунту, погіршення його фізико-хімічних і біологічних властивостей, що приводять до вітрової та водної ерозії; утворення висококонцентрованих стоків, небезпечних у ветеринарно-санітарному, санітарно-епідеміологічному відношенні

3. Соціальні проблеми сільськогосподарського землекористування полягають у: впливі хімізації в землеробстві на здоров'я персоналу і стан екосистем; зміні природного стану ландшафтів внаслідок зрошувальних і осушувальних меліорацій; порушенні естетичної і природної цінності внаслідок інтенсивного використання його в тваринництві (випасання худоби тощо); зменшенні природно-рекреаційних зон; збільшення кількості хворих та видів захворювань; забезпеченні потреб населення в основних благах та функціях земельних ресурсів (рекреаційних, естетичних, соціальних); низький рівень оплати праці.

4. Проблеми екологічної культури сільськогосподарського землекористування: незнання і неможливість передбачити наслідки екологічно безвідповідального господарювання; відсутність зацікавленості персоналу в екологічно відповідальній поведінці; необґрунтованість та неефективність застосування способів обробітку землі; нераціональні проектування та використання посівних площ; незнання і неможливість передбачити наслідки хімізації та меліорації; землекористування та землевпорядкування без заходів екологічної та соціальної безпеки; відсутність ефективного механізму взаємодії з місцевим населенням.

Виходячи з вищенаведеного всі роботи щодо зміни системи землекористування у процесі реформування аграрного сектору економіки мають здійснюватися за умови збереження та недопущення погіршення стану сільськогосподарських земель, а також земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного, лісового, водного фондів та довкілля в цілому.

Ігнорування проведення активної екологічної політики в аграрному секторі економіки при розв'язанні еколого-економічних проблем приведе до поглиблення економічної кризи [34,58,84,127,178,181,187]. Зневага екологічних імперативів в економічній політиці неминуче буде прискорювати темпи деградації навколишньої природного середовища, а значить - і процеси подальшого руйнування національних, продуктивних сил, та як наслідок знижуватиме економічну безпеку українського суспільства. Обмеження негативного впливу сільськогосподарських підприємств на земельні ресурси потребує формування системи екологічного контролю, покликаної перевіряти виконання планів і заходів щодо охорони земель, раціональному землекористуванню, оздоровленню земельних ресурсів, дотриманню вимог природоохоронного законодавства і нормативів якості навколишнього середовища. При цьому провідним інструментом може використовуватися екологічний аудит [106,112,113].

Екологічний аудит сільськогосподарського землекористування повинен бути орієнтований на розв'язання наступних задач:

- оцінку дії і прогнозування екологічних наслідків діяльності господарюючого суб'єкта на сільськогосподарські угіддя (сільськогосподарського виробництва на земельні ресурси);
- встановлення відповідності господарського механізму підприємства вимогам чинного земельного і природоохоронного законодавства, а також міри відповідальності за екодеструктивний стан земельних ресурсів;
- визначення заходів екологізації землекористування, забезпечення екологічної безпеки виробництва;
- виявлення і формування екологічного чинника в процесі трансформації земельних відносин (паювання, приватизації, оренді);
- підвищення ефективності агроприродокористування в процесі землекористування.

Екологічний аудит раціонального використання і відтворення земельних ресурсів повинен проводитися у взаємозв'язку з такими

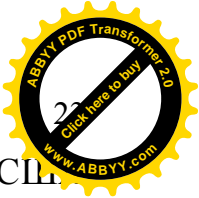

інформаційно-аналітичними системами як проект земелевпорядкування, агроекологічна оцінка земель, моніторинг навколишнього середовища, екологічний моніторинг АПК (агроекологічний, якості продукції, соціальний) регіональні програми розвитку АПК і екологізації природокористування[121,150]. Отже, ініціативний екологічний аудит в системі екологічного менеджменту сільськогосподарських підприємств дозволить збалансувати використання та мінімізувати негативний вплив на земельні ресурси.

1.2. Аналіз еколого-економічного стану земельних ресурсів України.

Сільське господарство України є важливою складовою економіки нашої держави та вагомим чинником подальшого сталого розвитку та інтеграційних процесів, що відбуваються на етапі входження у світовий економічний простір. Геополітичне положення України та її високий земельно-ресурсний потенціал обумовлюють провідну роль земельного фонду як одного з важливих ресурсів держави та виступає провідним фактором сільськогосподарського виробництва, позитивним фактором конкурентоспроможності аграрного сектора економіки, формування продуктивних сил виробництва.

Земельний кодекс України класифікує всі землі як сільськогосподарські, житлової та громадської забудови, промислові, природно-заповідні, оздоровчі, рекреаційні, історико-культурні та лісогосподарчі. Із 60,4 млн. гектарів українських земель 70% (41,6 млн. га) – це землі сільськогосподарського призначення, 17% (10,4 млн. га) – ліси та інші лісовкриті площі, 1,6 % — болота, 1,7 % — відкриті землі без рослинного покриву, 4,0% території зайнято водою та інші. Особливо цінні землі складають понад 12 млн. га, або близько 20 від загальної площі земель[156].

Земельні ресурси України оцінюються у 3,5 трильйони доларів США (за даними Ради по вивченню продуктивних сил України НАНУ). Землі сільськогосподарського призначення оцінено в 766,5 млрд. дол. США, що становить 21,3% вартості земельних ресурсів. Місткість територіального простору України по біокліматичному потенціалу для нормального життя складає 140-250 млн. осіб[153].

За даними Держкомстату, площа сільськогосподарських земель в Україні постійно зменшується. За останні 15 років, площа сільськогосподарських угідь скоротилася з 70,7% (42,1 млн га) у 1990 році до 63,8% (41,6 млн. га) у 2005 році (табл. 1.2).

Таблиця 1.2.

Площа сільськогосподарських угідь 1990 -2005 рр.

Роки	Загальна площа сільськогосподарських угідь, тис.га
1990	42050,3
1995	41852,9
2000	41827,0
2005	41653,8

[158]

Тенденція скорочення попиту на земельні ресурси в Україні є результатом трансформаційних процесів в економіці. Хоча, зменшення попиту на земельні ресурси спостерігається і в інших країнах світу, що обумовлюється дещо іншими причинами (див табл. 2.2.). Однак, дещо різні тенденції спостерігаються при порівнянні динаміки обсягів сільськогосподарського виробництва у світі та Україні. Незважаючи на те що Україна має достатньо високий рівень сільськогосподарського опанування землі та унікальні родючі ґрунти, за останні п'ятнадцять років виробництво продукції сільського господарства в Україні скоротилося на 80 %, порівняно з базовим 1990 роком, хоча починаючи з 2000 року ситуація дещо стабілізувалася. У той же час в країнах ЄС та США обсяги виробництва продукції сільського господарства утримуються приблизно на однаковому

рівні, а всі інші країни світу мають зростання даного виробництва на 20 [153].

Динаміка орних земель в Україні з 1990 року була під впливом процесів структуризації та деструкції, що визначалося земельною реформою і зміною форм власності. За формами власності найбільшу частку займають державна — близько 30 млн. га (48 %) та приватна власність — близько 28 млн. га, або 46 %[158].

Таблиця 1.3.

Характеристика тенденцій зміни попиту на рілля з 1990 по 2005 рр.

Країна	Зміна попиту на рілля з 1990 по 2005 р.р., %
Великобританія	- 13,6
Іспанія	-12,4
Росія	- 6,1
США	- 5,7
Італії	- 7,8
Угорщина	- 9,8
Болгарія	- 10,3
Данія	- 11,5
Україна	- 5,7
Канада	зберігають рівень орних земель
Німеччина	зберігають рівень орних земель
Франція	зберігають рівень орних земель
Китай	+16

[153]

Сучасний стан земельних ресурсів та пов'язаний з цим екологічний стан не можна вважати задовільним. Ряд нерозв'язаних проблем, що становлять загрозу екологічній, продовольчій та економічній безпеці України, потребують вжиття невідкладних заходів і взаємної обумовленості розвитку територіальних та функціональних підсистем. Між окремими підсистемами екологічної, продовольчої та економічної безпеки, які впливають на цілісність соціально-економічної системи держави, не можуть існувати жорсткі кордони, а існують зони взаємного проникнення, завдяки яким відбувається взаємодія між ними. Відтак, для забезпечення економічно ефективного використання аграрного потенціалу України доцільно

оптимізувати використання природно-кліматичних особливостей регіону[21,162,174,200].

Рівень інтенсивності використання земельних ресурсів України є досить диференційованим у територіальному розрізі. Найвища залученість земель у господарський обіг склалася у Львівській, Донецькій, Тернопільській областях. В цілому земельні ресурси України характеризуються досить високим біопродуктивним потенціалом, а в його структурі висока питома вага ґрунтів чорноземного типу, що створює сприятливі умови для продуктивного землеробства. Найвищу сільськогосподарську опанування території мають землі Запорізької (88,3%), Миколаївської (86,6%), Кіровоградської (85,7%), Дніпропетровської (82,8%), Одеської (83,2%) та Херсонської (81,4%) областей[158].

В масштабі України Сумська область володіє порівняно невеликими земельно-ресурсним потенціалом. Площа сільськогосподарських угідь і ріллі області складає 4,1% її загальнодержавної величини. Сумська область розташована в північно–східній частині України і має сприятливі природно-кліматичні умови для розвитку аграрного сектору економіки. Показник землезабезпеченості населення області високий і складає 1,2 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 0,93 ріллі[157].

Земельні ресурси Сумської області налічують майже 2,4 млн. га і характеризуються надзвичайно високим рівнем освоєння. Понад 71,5% земель використовується у складі сільськогосподарських угідь, у природному стані (ліси, води, болота) знаходиться 24,9%, розораність території складає 52% (табл.1.4).

У ґрунтовому покриві України, що характеризується досить великою різноманітністю (близько 650 видів ґрунтів), переважають чорноземи звичайні (близько 9 млн.га), чорноземи типові (понад 7,2 млн.га), чорноземи південні (3,2 млн.га), чорноземи опідзолені та темно-сірі лісові (3,2 млн.га), дерново-підзолисті (1,4 млн.га), темно-каштанові (1,2 млн.га) ґрунти[7,88].

Структура земельного фонду Сумської області

Основні види земель та угідь	2002 рік		2004 рік		2006 рік	
	усього, тис. га	% до загальної площі території	усього, тис. га	% до загальної площі території	усього, тис. га	% до загальної площі території
Загальна територія	2383,2	100	2383,2	100	2383,2	100
у тому числі:						
1. Сільськогосподарські угіддя	1708,2	71,7	1705,2	71,6	1703,5	71,5
з них:						
Рілля	1245,1	52,2	1236,5	51,9	1235,2	51,8
Перелogi	0,4	0,0	0,2	0,0	0,2	0,0
багаторічні насадження	24,5	1,0	24,4	1,0	24,6	1,0
Сiножатi i пасовища	438,2	18,4	444,1	18,6	443,5	18,6
2. Ліси i інші лісо-вкриті площі	451,8	19,0	454,3	19,1	455,9	19,1
з них вкриті лісовою рослинністю	423,7	17,8	424,1	17,8	424,7	17,8
3. Забудовані землі	83,6	3,5	83,8	3,5	83,2	3,5
4. Відкриті заболочені землі	62,0	2,6	62,3	2,6	63,1	2,6
5. Відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом (піски, яри, землі, зайняті зсувами, щебенем, галькою, голими скелями)	5,8	0,2	5,7	0,2	5,8	0,2
6. Інші землі	0,2	0,0	0,2	0,0	0,2	0,0
Усього земель (суша)	2352,6	98,7	2352,5	98,7	2352,5	98,7
Території, що покриті поверхневими водами	30,6	1,3	30,7	1,3	30,7	1,3

[32,36]

Землі Сумської області за своєю родючістю мають територіальні особливості в зв'язку з розташуванням області в трьох географічних зонах Полісся, перехідна та Лісостепова. У Поліссі (Шосткинський, Ямпільський, Середино-Будський райони) переважають деревопідзолисті землі легкого механічного складу з порівняно низьким вмістом гумусу (1,0 – 2,0%) і рухомих живильних речовин [32, 36].

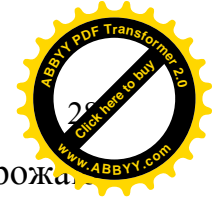

У Перехідній зоні (Глухівський, Кролевецький, Путивльський райони) поширені лісові ґрунти і дещо менше – чорноземи, підзолисті легкосуглинистого механічного складу із вмістом гумусу в сірих лісових ґрунтах – 1,5-2,5%, чорноземах підзолистих – 2,5-3 %. Рухливими сполуками поживних речовин ці ґрунти забезпечені посередньо. У Лісостеповій зоні (всі інші райони області) ґрунти – переважно чорноземи – типові, в середньому малогумусні і легкосуглинисті. Вміст гумусу в залежності від механічного складу від 3,0 до 5,5 % з вищим у порівнянні з ґрунтами Поліської і Перехідної зон вмістом рухомих форм калію, фосфору, азоту й інших поживних речовин[36].

Сільськогосподарське освоєння території області досить високе, що обумовило використання значної частини ріллі під вирощування кормових культур. Однак, як в Сумській області так і в Україні в цілому, недотримання елементарних організаційно-технологічних прийомів сільськогосподарського господарювання обумовило активізацію процесів деградації ґрунту.

Так, відсутність уваги до проблем комплексного використання та охорони земель призвела до зменшення на території України площ продуктивних земель за 1996-2003 роки, зокрема, зрошуваних земель — на 414,3 тис. га, осушених земель — на 412,4 тис. га, а незадовільне економічне становище сільськогосподарських підприємств — до переведення 432,7 тис. га ріллі у перелоги, вирощування беззмінних посівів (зернові по зернових, соняшник по соняшнику тощо). Середньорічний розрахунковий змив ґрунту з орних земель в Україні становить понад 15 т/га, втрати гумусу при цьому досягають 0,5 т, а поживних речовин — 0,6 т/га, що значно більше, ніж вноситься з добривами. Щороку від ерозії втрачається 460 млн. т ґрунту[88,164,185].

Загальна площа сільськогосподарських угідь України, які зазнали згубного впливу водної ерозії, становить 13,3 млн. га (32 %), у тому числі 10,6 млн. га орних земель. У складі еродованих земель налічується 4,5 млн. га із середньо- та сильнозмитими ґрунтами, у тому числі 68 тис. га повністю

втратили гумусовий горизонт. За даними наукових установ недобір урожаю на слабозмитих ґрунтах сягає 10-20%, на середньозмитих - 30-50%, на сильнозмитих - 60-80%.[167,200].

Досить інтенсивно розвиваються процеси лінійного розмиву та яроутворення. Площа ярів становить 141,1 тис. га, а їх кількість перевищує 500 тисяч. Окремі яружно-балкові системи мають інтенсивність ерозії, що перевищує середні показники у 10 — 20 разів. Експерти давно вже підраховали, що при збереженні нинішніх тенденцій у реформуванні сільськогосподарська площа еродованих орних земель до 2010 року збільшиться на 1,5 млн. гектарів і досягне 12 млн. га, а вміст гумусу в ґрунтах знизиться з 3,2 до 2,6% [161,166]

Відновлення використання меліорованих земель зумовлюється усуненням залежності продовольчої безпеки держави від кліматичних умов. За прогнозами Мінагрополітики з урахуванням стану меліоративних систем та наявності ресурсів до 2015 року будуть поетапно відновлені і реконструйовані зрошувальні і осушувальні системи на площі відповідно 5 і 2,3 млн. гектарів[29,132].

Таблиця 1.5

**Консервація деградованих і малопродуктивних земель
Сумської області за 2006 рік**

Види земель	Усього на початок року		Проведено консервацію		Потребують консервації	
	тис. га	% до загальної площі території	тис. га	% до загальної площі території	тис. га	% до загальної площі території
Еродовані	173,9	7,3	0,2	0,01	62,45	2,62
Малопродуктивні	48,8	2,0	0,3	0,01	5,51	0,23
Разом	222,7	9,3	0,5	0,02	67,96	2,85

[36]

Загальна площа еродованих земель Сумської області становить 305,1 тис. га (12,8% до загальної площі області). Для запобігання розвитку ерозійних процесів в області широко застосовується поверхневий обробіток ґрунту. За останні три роки такі заходи щороку впроваджуються на площі

близько 330-350 тис. га, у тому числі плоскорізний обробіток на площі 171 180 тис. га.

Екологічна безпека суспільства залежить також від рівня збереження земельних ресурсів та здатність до їх самовідновлення. Частка посіву ерозійнонебезпечних культур збільшується, як в Україні, так і в Сумській області, за рахунок посівів технічних, овоче-баштанних культур, картоплі. Частка ж «грунтозахисних екологічнобезпечних» культур (озимих зернових, багаторічних трав) поступово зменшується, що не може бути виправданим з позицій агроекологічної оптимізації структури посівних площ[32,88,111,154].

Площі підтоплених земель в Сумській області складають близько 42,3 тис. га (1,78% до загальної площі області), потерпають ділянки міст Суми, Охтирка, Лебедин, Кролевець, Шостки і Путивля. Відсоток підтоплених земель в області збільшується в зв'язку з підняттям рівня ґрунтових вод - внаслідок зміни гідрологічного режиму області (зарегульованість річок і неефективна робота меліоративних споруд).

Площа зони зсувів становить 997 га (0,04% до загальної площі). Активні зсувонебезпечні ділянки розміщені переважно на території Роменського, Липоводолинського та Путивльського районів.

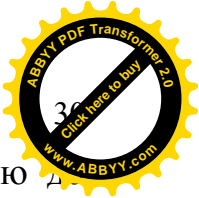
Таблиця 1.6

Порушені, відпрацьовані землі Сумської області та їх рекультивация

Землі	2002 рік	2004 рік	2006 рік
Порушені, тис. га	2,80	2,79	2,80
% до загальної площі території	0,1	0,1	0,1
Відпрацьовані, тис. га	1,02	1,00	1,01
Рекультивовані, тис. га	0,05	0,039	0,030

[32]

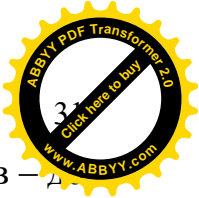
Найбільш уражені зсувними процесами басейни річок Сейм, Псел, Сула та їх притоки. За даними кадастру складеного в 2000 році в Сумській області налічується 117 зсувів. На даний час цей кадастр потребує корегування, так як ці процеси постійно знаходяться в динаміці[36,88].

Якісний стан земельних ресурсів України має сталу тенденцію погіршення (засоленість, солонцюватість, перезволоженість тощо). Так, 9,6 млн. га сільськогосподарських угідь становлять кислі ґрунти, з яких на середньо- і сильно кислі припадає 4,4 млн. га, і 5,2 млн. га — близькі до нейтральних. Середньо і сильносолонцюваті ґрунти займають 0,5 млн. га сільськогосподарських угідь, а засолені — 1,7 млн. га (4,1 %). Крім того, 1,9 млн. га сільськогосподарських угідь займають перезволожені, 1,8 млн. га - заболочені і 0,6 млн. га - кам'яністі ґрунти. Великою є питома вага заболоченої та перезволоженої ріллі, в цілому по Україні - 8 %, а в деяких областях (Закарпатська, Львівська) - навіть понад 60 %[72].

Таким чином, у структурі земельного фонду України значні площі займають ґрунти з незадовільними властивостями (змиті, піддані вітровій ерозії, засолені, солонцюваті, перезволожені тощо)[2,7,27,153]. Це деградовані і малородючі ґрунти. За розрахунками, площа таких ґрунтів на орних землях перевищує 6,5 млн. га, або 20 % площі ріллі, а прямі щорічні втрати (тобто різниця між вартістю валового продукту і затратами на його отримання) досягають у середньому 66,5 грн./га, або в цілому по Україні близько 400 млн. грн[93].

Якісний стан орних земель України систематично також погіршується також внаслідок глибокого порушення екологічної рівноваги в балансі поживних елементів, який лише у 2004 році в середньому по Україні становив мінус 78 кг /га, в.т.ч. по азоту – мінус 22, фосфору – мінус 9, калію – мінус 46 кг /га, а показники балансу відповідно дорівнювали відповідно 48%, 41% та 16 %. Цим самим був порушений основний екологічний закон землеробства – закон простого поновлення родючості ґрунту. Отже, фактичні показники були значно нижчими екологічно нормованих у декілька разів, що й призвело до зниження родючості ґрунтів. Для досягнення бездефіцитності елементів живлення рослин необхідно збільшити застосування мінеральних добрив як мінімум в 4,5 рази[89]. Рациональне використання 1ц азотно-фосфорно-калійних добрив забезпечує приріст врожаю зернових культур в

середньому на 1,5-2 ц/га, цукрового буряка – 11-15, картоплі –5-8, овочів – 22, кормових культур – на 10 ц/га [196].

Аналізуючи стан внесення органічних та мінеральних добрив сільськогосподарськими підприємствами, необхідно відмітити тенденцію до зменшення кількості внесення їх у ґрунт за останні двадцять років. З одного боку, така ситуація сприяє зменшенню вмісту шкідливих речовин у ґрунті та продуктах харчування. Але, з іншого боку, таке різке припинення внесення добрив, особливо органічних, не зможе забезпечувати зростання природної якості ґрунту – його родючості, а отже, й збільшення кількості продукції сільського господарства. Різко зменшилося внесення добрив, застосування засобів захисту рослин, вапнування і гіпсування, впровадження контурно-меліоративної системи землеробства й інших методів[158,167].

В останні роки в Сумській області спостерігається зростання дефіциту гумусу, що є результатом недостатнього поповнення органічними добривами ґрунту. Для підтримання бездефіцитного балансу гумусу в дерново-підзолистих ґрунтах Поліської зони області необхідно вносити 14-15 т/га органічних добрив, а на ґрунтах чорноземного типу Лісостепової зони – 10-12 т/га. В середньому по області необхідно вносити близько 11 т/га органічних добрив при умові забезпечення внесення мінеральних добрив на запланований врожай. У зв'язку з цим докорінного удосконалення потребують ключові питання землеробства. Перш за все це внесення органічних і мінеральних добрив в оптимальних співвідношеннях, тому що порушення співвідношення між органічними і мінеральними добривами збільшує і прискорює витрати гумусу на формування урожаю. І в той же час неможливо замінити органічні добрива мінеральними і навпаки, оскільки органічні добрива крім формування урожаю ще й поповнюють вміст гумусу в ґрунті на майбутнє, а мінеральні лише живлять рослини і навпаки, зменшують кількість гумусу[36].

У таких умовах проблема стабілізації родючості ґрунтів набуває першочергового значення. Отже, у відповідності до прийнятої в 2007 році

Комплексної програми підтримки розвитку українського села на період 2015 року для охорони земель та підвищення родючості ґрунтів, екологізації сільськогосподарського виробництва передбачається[29]:

- оптимізацію структури посівних площ і сівозмін з метою підвищення продуктивності сільськогосподарських угідь, попередження ерозійних процесів та відтворення родючості ґрунтового покриву;
- покращення балансу гумусу та основних поживних речовин за рахунок збільшення обсягів застосування мінеральних добрив (2007-2008рр. – 2,9 млн. тонн, 2009-2010 рр. – 3,5 млн. тонн, 2011-2015 рр. – 4,1 млн. тонн мінеральних добрив у діючій речовині) та органічних добрив. в тому числі торфокомпостів і органічних решток рослин;
- розширення застосування ґрунтозахисних технологій обробітку ґрунту;
- здійснення заходів щодо попередження забруднення ґрунтів важкими металами, промисловими викидами, пестицидами та іншими агрохімікатами;
- здійснення державного контролю за проведенням заходів щодо охорони та відтворення родючості ґрунтів;
- підвищення відповідальності власників землі та землекористувачів за раціональне використання і охорону земель.

На жаль, мінеральні добрива містять не лише елементи живлення рослин, а ще різні домішки, серед яких є важкі метали (хімічні засоби захисту рослин – пестициди, засоби боротьби з бур'янами – гербіциди і т.д.). У результаті порушення умов зберігання нерозпізнаних, заборонених та непридатних до використання пестицидів відбувається забруднення земель, ґрунтових та поверхневих вод. Отже, ґрунт забруднюється баластними речовинами - хлоридами, сульфатами. Є загроза виникнення неординарних ситуацій, пов'язаних з незадовільними умовами зберігання пестицидів та отрутохімікатів [15,161]. Пестициди пригнічують біологічну активність ґрунтів, знищують корисні мікроорганізми, черв'яків, зменшують природну

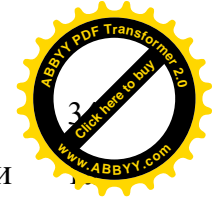

родючість. Крім цього, гинуть комахи — запилювачі, від чого теж різко знижується врожайність, наприклад, гречки, баштанних культур та ін.

Вже сьогодні внаслідок спровокованої людиною пестицидної еволюції близько 500 видів комах з стійкими проти застосовуваних інсектицидів. Така стійкість виникає у рослин, молюсків, гризунів, грибів. Всі без винятку пестициди належать до отруйних речовин широкої дії, і тому, потрапляючи в продукти харчування, вони завдають великої шкоди здоров'ю людей. Дослідження в нашій країні засвідчили: там, де інтенсивно застосовуються сільськогосподарські отрутохімікати, у місцевого населення ушкоджуються структури спадковості, розладнується діяльність центральної нервової системи, життєво важливих органів, у жінок частішають випадки ускладнення вагітності, народження неповноцінних або мертвих дітей, виникає алергія. Американські дослідники виявили, що 30 % інсектицидів, 60% гербіцидів, 90 % фунгіцидів, що застосовуються в США, здатні викликати рак Також встановлено, що пестициди стимулюють розвиток у навколишньому середовищі вірусів, зокрема тих, які збуджують небезпечні захворювання людей, руйнують імунну систему. Площа земель, забруднених залишками отрутохімікатів, сягає 13 млн.т.[30]

На даний час серед низки екологічних проблем особливо гостро стоїть проблема поводження сільськогосподарських підприємств з непридатними та забороненими до використання пестицидами. Особливу групу високотоксичних відходів складають пестициди, які не можна використовувати за прямим призначенням внаслідок втрати корисних властивостей, закінчення терміну придатності, заборони до застосування, втрати маркування чи змішування, знищення яких залишається складною проблемою, а стан багатьох сховищ, де зберігаються ці пестициди та умови зберігання є незадовільними. Так, лише в Сумській області станом на 01.01.2007 накопичилося близько 2,5 тис. тонн пестицидів, які зберігаються в 311 складах та пристосованих приміщеннях по всій території області, 112 з яких знаходяться в незадовільному стані[32].

Окрім того, в області 124 місця зберігання непридатними забороненими до використання пестицидами є безгосподарними. В області почастишали випадки грубого порушення екологічних та санітарних норм при зберіганні непридатних та заборонених до використання пестицидів. Особливо це стосується Краснопільського, Сумського, Тростянецького районів[36]. Мають місце випадки розрізання зловмисниками металевих ємностей на металобрухт, в результаті чого отрутохімікати залишаються під відкритим небом. Питання зберігання та знешкодження непридатних до використання отрутохімікатів на збанкрутілих підприємствах області залишаються не вирішеними.

Таблиця 1.7

Стан зберігання заборонених і непридатних до використання хімічних засобів захисту рослин в Сумській області (станом на 01.01. 2007 року)

Назва одиниці адміністративно-територіального устрою регіону (район)	Кількість, т (дані інвентаризації на 01.02.06р.)	Кількість складів, од.	Стан складських приміщень			
			добрий (од.)	задовільний (од.)	із них паспортизовані (од.)	незадовільний (од.)
Білопільський	66,1	19	-	14	-	5
Буринський	70,8	21	-	11	-	10
В.-Писарівський	63,1	15	-	11	2	4
Глухівський	113,7	29	-	29	1	-
Конотопський	110,5	21	-	17	-	4
Краснопільський	140,5	16	-	6	-	10
Кролевецький	99,7	21	1	11	-	9
Лебединський	47,8	22	-	20	3	2
Л.-Долинський	52,4	13	-	9	-	4
Недригайлівський	116,3	13	-	2	-	11
Охтирський	56,4	18	-	16	3	2
Пугивльський	58,4	14	1	5	3	8
Роменський	108,7	35	-	10	-	25
С.-Будський	937,0	1	-	1	-	-
Сумський	284,2	32	1	19	9	12
Тростянецький	56,5	13	-	11	2	2
Шосткинський	-	-	-	-	-	-
Ямпільський	107,6	8	-	4	1	4
Усього	2489,7	311	3	196	24	112

[36]

Зважаючи на таку ситуацію, в Україні була розроблена Загальнодержавна програма поводження з токсичними відходами в рамках якої проведено інвентаризацію та продовжуються роботи з перезатарюванням непридатних і заборонених до використання пестицидів, а

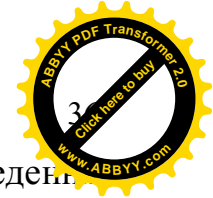
також агрохімікатів, що підлягають знищенню (див. табл.2.7). В контексті даної програми в Сумській області в 2005 році було вивезено та знешкоджено 130,6 тонн пестицидів з територій Лебединського, Тростянецького, Глухівського районів, а в 2006 році вивезено та знешкоджено 119,5 тонн пестицидів з територій Сумського, Охтирського, Глухівського, Путивльського, Конотопського районів.

З точки зору екологічно безпечного землекористування не може бути виправданим збільшення останнім часом площ виснажуючих ґрунт просапних культур, вирощування яких для підприємців є економічно більш доцільними, особливо соняшнику, площа посіву котрих перевищує раціонально обґрунтовані норми, з порушенням вимог сівозмін, регіональної спеціалізації [178,185].

Екологічний стан ґрунтів України значною мірою погіршився через забруднення їх промисловими викидами та відходами, а також в результаті різного роду техногенних аварій. В результаті аварії на Чорнобильській АЕС радіаційного забруднення зазнали сільськогосподарські угіддя північної частини області, в яку увійшли Шосткинський, Ямпільський, Середино-Будський і Глухівський райони.

За даними Сумського центру "Облдержзродючість" площа земель забруднених радіонуклідами ^{137}Cs і ^{90}Sr становить 313,9 тис. га угідь. В Глухівському районі щільність забруднення по ^{137}Cs була до 1 Ки/км^2 і по ^{90}Sr до $0,02 \text{ Ки/км}^2$. В Середино-Будському районі забруднення виявлено в одному господарстві (с. Калинка СП ім. Шевченка) на площі 213,0 га. Найбільш забруднені сільгоспугіддя в Шосткинському і Ямпільському районах. Так, в Ямпільському районі ^{137}Cs виявлено в шести господарствах на площі 6327,8 га; в Шосткинському у восьми господарствах на площі 5274,0 га. Всього по області зона забруднення сільгоспугідь ^{137}Cs щільністю від 1 до 5 Ки/км^2 становить-11809,8 га [32,178].

Такі складні поєднання можуть призвести до невідомих наслідків на даний час причин погіршення радіоекологічного стану навколишнього середовища і

росту захворюваності населення, що потребує особливої уваги і проведення додаткових наукових досліджень.

В той же час недостатньо фінансуються програми поліпшення землекористування та землепорядкування в Сумській області (табл. 1.8).

Таблиця 1.8

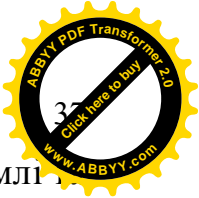
**Державне фінансування програм поліпшення
землекористування та землепорядкування в Сумській області
за 2004-2006 роки**

Джерела фінансування	Найменування видатків				
	Охорона і раціональне використання земель, 2004 рік	Охорона і раціональне використання земель, 2005 рік	Охорона і раціональне використання земель, 2006 рік	Збір, перезатарення, транспортування, знешкодження і обробка непридатних до використання і заборонених пестицидів, 2005 рік	Збір, перезатарення, транспортування, знешкодження і обробка непридатних до використання і заборонених пестицидів, 2006 рік
Обсяг фактичних видатків з обласного фонду охорони навколишнього природного середовища, тис. грн.	15,0	30,0	15,0	619,6	806,1
Обсяг фактичних видатків з Державного фонду охорони навколишнього природного середовища, тис. грн	-	-	-	1215,03	1000,0

[36]

Складність вищезазначених агроекологічних проблем землекористування посилюється тією обставиною, що вони посилюються нестабільним соціально-економічним розвитком України. Перехід до приватного володіння землею, фермерство та орендарство, низький рівень екологічної культури у населення за таких умов підвищує загрозу навколишньому середовищу[15,124].

Велика кількість власників сучасних сільськогосподарських підприємств ставлять лише короткострокові економічні цілі та намагаються збільшити доходи, незважаючи на існуючі екологічні потреби в охороні земель, які вимагають додаткових витрат. В Україні станом на 2006 рік понад 10 млн га сільськогосподарських угідь перейшло в користування порівняно

невеликих агрофірм, які отримали на правах оренди від 1 до 5 тис. га землі, спеціалізувалися на вирощенні певних культур. У 2006 році 1 га приносив у середньому 1000 грн прибутку (залежно від вирощуваної культури). В Україні постійно збільшується кількість зафіксованих правопорушень за додержанням вимог природоохоронного законодавства. Так, в Сумській області в 2006 році було притягнуто до адміністративної відповідальності 1881 чоловік, що на 8% більше ніж у 2005 році, на загальну суму 117276 грн.[36].

Такі факти підтверджують доцільність і необхідність держаної підтримки та екологічного контролю в сфері землевпорядкування та землекористування в умовах розвитку ринкових відносин в Україні. Нажаль сьогодні обсяги державної підтримки та фінансування охорони земель сільськогосподарського призначення залишаються незначними (див. табл. 1.9, 1.10).

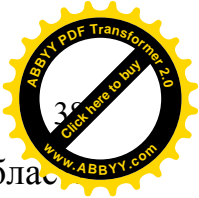
Таблиця 1.9

**Державне фінансування програм поліпшення
землекористування та землевпорядкування в Україні за 2005 рік**

Найменування видатків	Обсяг фінансування, тис.грн
Міністерство аграрної політики України:	
Докорінне поліпшення земель підприємств АПК	10000
Докорінне поліпшення земель сортодослідних станцій та опорних пунктів	1000
Агрохімічна паспортизація земель сільськогосподарського призначення	50000
Державний комітет по земельних ресурсах:	
Збереження, відтворення, раціональне використання земельних ресурсів	5000
Проведення земельної реформи	28803

[89]

Скорочення інвестицій на охорону земель та раціональне використання земельних ресурсів, при незначній їх частці в загальному обсязі інвестицій на основні природоохоронні заходи, припинить

реальну загрозу екологічній безпеці держави. Наприклад, в Сумській області частка інвестицій на охорону та раціональне використання земель складає 2,6 % від загального обсягу.

Розглянутий комплекс еколого-економічних проблем використання земель в Україні не сприяє одержанню відповідного економічного і особливо екологічного ефекту. Економічна роль землі ігнорується, знижується економічна ефективність використання сільськогосподарських угідь, погіршується їх екологічний стан. Утримуючі 2,4% світової площі ріллі, частка виробництва зерна в Україні скоротилася з 2,5% у 1990 році до 1,8% у 2005 році, що свідчить про зниження коефіцієнта локалізації на 25%. Частка України у виробництві цукрової сировини скоротилася з 14,3% до 6,7 % [153, с. 7].

Для порівняння ефективності використання землі проведемо узагальнену оцінку результатів впровадження науково обґрунтованих технологій виробництва сільськогосподарської продукції через порівняння врожайності сільськогосподарських культур в Україні та в світі (табл. 2.9).

Таблиця 1.10

**Порівняльна характеристика урожайності
сільськогосподарських культур у світі**

Культура	Урожайність, ц/га				Співвідношення урожайності в Україні та у світі в середньому.	Співвідношення урожайності в Україні та в передових країнах
	у світі в середньому	в передових країнах	рекордна	Україна 2006р.		
Пшениця	24,5	85,4	192	25,3	1,03	0,29
Рис	36,5	77,2	311	46,0	1,26	0,59
Кукурудза	43,3	98,9	272	37,3	0,86	0,37
Ячмінь	21,9	63,0	188	21,7	0,99	0,34
Овес	17,1	67,0	263	15,6	0,91	0,23
Соя	21,8	45,5	98	12,5	0,57	0,28
Картопля	145,9	488,1	1244	133,2	0,91	0,27
Цукровий буряк	327,8	693,5	1333	283,1	0,86	0,4

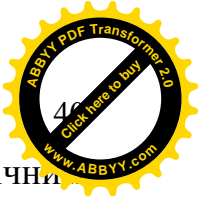
Сформовано на основі [156,166,206]

Оглядовий аналіз вищенаведеної таблиці свідчить про існуючий потенціал збільшення економічної ефективності використання орних земель

на Україні. Таким чином, стан використання та охорони земельних ресурсів в Україні характеризується як незадовільний і має тенденцію до погіршення із значними диспропорціями, зокрема[1, 89,127,163,167,185,196]:

- надзвичайно високим економічно та екологічно не обґрунтованим рівнем господарського (передусім сільськогосподарського) освоєння території;
- нерівномірним сільськогосподарським освоєнням території, внаслідок чого розораність земель в окремих регіонах досягла надмірних розмірів;
- інтенсивним розвитком деградаційних процесів та наявністю значних площ деградованих земель;
- стихійним формуванням нових типів землекористування в ринкових умовах шляхом оренди земельних часток (паїв), які характеризуються нестабільністю, дрібноконтурністю, черезсмужжям;
- наявністю територій, що зазнають постійного впливу небезпечних стихійних явищ;
- недостатністю земель природно-заповідного та іншого природоохоронного, рекреаційного, оздоровчого та історико-культурного призначення;
- наявністю значних площ земель, використання яких законодавчо обмежується (територія радіаційного забруднення внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, санітарно-захисні та охоронні зони підприємств промисловості, транспорту, зв'язку, оборони, об'єктів природно-заповідного фонду та історико-культурного призначення, курортів і водних об'єктів);
- високим рівнем техногенного забруднення навколишнього природного середовища в багатьох регіонах, недостатнім розвитком екологічної інфраструктури;
- відсутністю програм комплексного вирішення питань щодо використання та охорони земель;

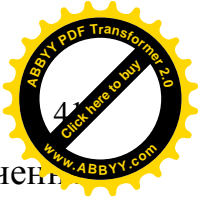
• незадовільним нормативно-правовим та нормативно-технічним забезпеченням, що регулює використання та охорону земель.

Організаційно-економічний механізм використання земельних ресурсів має бути орієнтована на збереження та підвищення земельно-ресурсного потенціалу України та ліквідацію екологічних проблем, обумовлених сільськогосподарською діяльністю. Все це свідчить про актуальність і необхідність формування системи екологічного управління землекористування ринкової спрямованості, який повинен мати достатньо широкий спектр складових (окремих механізмів, елементів, інструментів)[107,с.59]:

- фінансування і кредитування екобезпечних технологій і природоохоронних заходів;
- мотивація екологічно відповідальної поведінки господарюючих суб'єктів АПК;
- планування запобігання екодеструктивності землекористування, деградації стану земельних ресурсів;
- організація управління землеохоронними структурами;
- еколого-економічний аналіз використання і відтворення (відновлення) продуктивності сільськогосподарських угідь;
- контроль виробничо-господарської діяльності, пов'язаної з використанням земельних ресурсів суб'єктами господарювання (колективні сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства, сільськогосподарські колективи);
- стимулювання охорони земельних ресурсів.

Частина зазначених питань вже охоплена Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року. Так для удосконалення системи державного земельного кадастру буде здійснено: створення нормативно-правової бази та системи автоматизованого ведення земельного кадастру; розроблення методик бонітування ґрунтів, економічної оцінки земель та нормативної грошової оцінки земельних ділянок; поліпшення

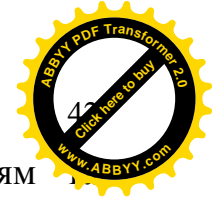

обліку земель за кількісними і якісними показниками та їх забезпечення цільового використання[29].

В контексті забезпечення комплексного землеустрою та землевпорядкування сільськогосподарських землекористувань передбачається: інвентаризацію земель, землеволодінь і землекористувань; підготовка методики та проведення суцільних досліджень агроекологічного стану земель сільськогосподарського призначення та рекомендацій щодо раціонального розміщення сільськогосподарського виробництва в залежності від стану земель; організацію оптимальних розмірів ефективних землеволодінь та землекористувань сільськогосподарських підприємств, фермерських та селянських господарств з урахуванням вимог еколого-ландшафтної організації території та конкурентоспроможності; природоохоронні заходи, включаючи агролісомеліоративні та протиерозійні; консервацію малопродуктивних і деградованих земель; укрупнення земельних ділянок (через об'єднання земельних паїв), створення кооперативів та інших партнерських об'єднань; комплекс заходів з відновлення меліоративних земель; нормативну грошову та інші види оцінки земель з урахуванням ринкових факторів; оцінку балансової вартості земельних ділянок для відображення земельного ресурсу в бухгалтерському обліку; диференціацію земельного податку в залежності від якості земель сільськогосподарського призначення[56,134,78,81,88,170].

Еколого-економічні проблеми сільськогосподарського землекористування передбачають удосконалення система моніторингу земель, а саме: обов'язкового суцільного здійснення агрохімічного обстеження ґрунтів, контролю за змінами їх якісного стану, проведення агрохімічної паспортизації земельних ділянок; - проведення оцінки потенційних та заподіяних ризиків земельним ресурсам від наслідків надзвичайних екологічних ситуацій природного та техногенного характеру; розробка та запровадження стандартів і нормативів в галузі використання та охорони земель, в тому числі охорони та відтворення родючості ґрунтів;

розвиток державного та громадського контролю за використанням охороною земель[8,29,133,161,167].

Щодо фінансування зазначених заходів, то за період з 2007 по 2015 роки на заходи з поліпшення земель та охорона навколишнього середовища планують виділити 8955 млн. грн. державних коштів, Заходи по меліорації земель - 3435 млн. грн., впровадження органічного сільського господарства, енергоощадних та екологічно безпечних технологій виробництва сільськогосподарської продукції - 2000 млн. грн. відповідно На окремі організаційно-економічні заходи удосконалення функціонування аграрного ринку в ринкових умовах господарювання вищезазначеною програмою передбачається наступне державне фінансування: удосконалення системи інспектування і перевірки сільськогосподарської продукції на відповідність нормам охорони здоров'я, безпеки, рівня якості та стандартів - 13671 млн. грн.; розвиток дорадництва, поширення досвіду та консультаційні послуги 700 млн. грн.; розвиток страхування аграрних ризиків та гарантування доходів сільськогосподарських товаровиробників - 7150 млн. грн.; розвиток кредитування аграрного сектору - 10130 млн. грн. [29].

Організаційно-економічні інструменти здійснення контрольно-інформаційної діяльності покликані здійснювати оптимальне регулювання раціонального використання природних ресурсів в сільському господарстві (включаючи землекористування). Об'єктивне дослідження комплексного впливу сільськогосподарських підприємств на стан навколишнього середовища допоможе уникнути подальшого посилення еколого-економічної кризи в сільському господарстві і визначитися в методах обліку екологічної складової при розробці стратегії і тактики господарської діяльності. Це дозволить підвищити виробничу безпеку сільськогосподарських підприємств, а отже, їх інвестиційну привабливість.

Для реалізації такого підходу господарюючий суб'єкт повинен здійснювати ефективні заходи по плануванню виробництва сільськогосподарської продукції не тільки на підставі служб менеджменту і

маркетингу, але і даних служб незалежного екологічного аудиту, який являється новим інструментом екологічного менеджменту

Представлений спектр складових організаційно-економічного механізму природокористування у сільському господарстві і практичної реалізації концепції стійкого розвитку підприємств аграрної сфери більш конкретно повинен бути сформований для формування системи еколого-економічного регулювання сільськогосподарського виробництва на основі екологічного аудиту. При цьому слід відмітити, що питанням, безпосередньо пов'язаним з організаційно-економічним механізмом екологічного аудиту, дослідники приділяють недостатньо уваги. Практично відсутній системний підхід до даної проблеми, який передбачав би формування ринкових відносин у сфері агроприродокористування, а також у сфері трансформаційних змін у сфері землекористування і формування нових форм господарювання в сільському господарстві.

1.3 Роль та місце екологічного аудиту в системі екологічного менеджменту.

Сучасний екологічний стан України та тенденції його зміни обумовлюються перш за все діяльністю економічних суб'єктів. Незважаючи на окремі досягнення в регулюванні екологічної політики, загальна ситуація продовжує погіршуватись, що призводить до подальшого розвитку екологічної кризи. Провідною причиною такого становища є низька ефективність використовуваних інструментів екологічного контролю та управління, як з боку держави, так і на підприємствах, котрі переважно засновані на примусових адміністративних методах.

Відтак, все більш нагальним стає пошук нових механізмів зменшення антропогенного впливу на навколишнє природне середовище. Такими механізмами є поширення екологічної відповідальності бізнесу та

впровадження екологічного менеджменту інтегрованих в загальний господарський механізм функціонування підприємства.

Екологічний менеджмент визначають як внутрішню мотивовану ініціативну результативну діяльність економічних суб'єктів, що спрямована на досягнення її власних екологічних цілей та програм[5,17,150,192]. Основна мета екологічного менеджменту полягає в зменшенні впливу на навколишнє природне середовище в процесі господарської діяльності, та, як наслідок, мінімізації потенційно можливих збитків та ризиків. В свою чергу, система екологічного менеджменту, що є частиною загального менеджменту підприємства, включає організаційну структуру, планування, розподіл відповідальності, практичну діяльність, процеси та ресурси, необхідні для розробки та впровадження, досягнення цілей екологічної політики та її коректування. Екологічна політика представляє собою визначену підприємством сукупність намірів та принципів щодо екологічних показників його діяльності, що створюють основу для розробки конкретних цілей та задач[151].

Діюча до недавнього часу система контролю за додержанням всіх вимог Законодавства України в екологічній діяльності підприємств не забезпечує відтворення порушеного антропогенним впливом довкілля до стану природного, в зв'язку з тим, що підприємства і установи не мають чіткого бачення всіх факторів, які негативно впливають на екологічний стан природного середовища. До цього часу в державній практиці були відомі й поширено запроваджувалися дві основні процедури врахування екологічних факторів при реалізації нових проектів та інших рішень, пов'язаних із модернізацією та реконструкцією підприємств — оцінка впливу на навколишнє середовище (ОВНС) та екологічна експертиза[46,67,190]. Але ці процедури були спрямовані на запровадження ранніх дій по запобіганню негативних впливів діяльності, дій, що тільки плануються. На діючих підприємствах і об'єктах як правило використовували систему екологічного контролю, пов'язану з періодичними інспекційними перевірками спеціально

уповноважених органів Міністерство охорони навколишнього природного середовища. Ініціативи, які б надходили від керівництва підприємств або інших зацікавлених органів в екологічних дослідженнях на території об'єктів чи окремих виробництв, зазвичай не було. Але за сучасних умов реформування економіки, прагнення України до інтеграції її економіки в світові господарські зв'язки та позиціонування в глобальній конкуренції, погляди і відносини до екологічних проблем безумовно повинні змінюватися.

Сутність сучасних якісних змін у підходах до розв'язання екологічних проблем полягає в поступовій відмові від домінування традиційних адміністративно-командних методів управління та гармонійному поєднанні їх із сучасними ринковими механізмами екологічного регулювання. Характерними особливостями даного процесу є [13,31,92,174]:

- зростання екологічної відповідальності підприємств, в наслідок стимулювання приватної ініціативи та виникнення глобальних екологічно чутливих ринків;
- перехід підприємств від пасивної позиції у вирішенні екологічних проблем, визначеної вимогами державного екологічного контролю, до активної позиції, що визначається в значній мірі власними екологічними цілями та задачами;
- розширення кордонів ініціативної екологічної діяльності підприємств, перенесення пріоритетів екологічного контролю результатів господарської діяльності (з «кінця труби») безпосередньо на джерела відновлення джерел утворення негативного впливу на навколишнє природне середовище ;
- встановлення прямого взаємозв'язку екологічної діяльності з можливостями залучення інвестицій, розвитком виробництва, збереженням ресурсів, зниженням втрат, підвищенням якості продукції та її конкурентоспроможності;
- відкрита декларація підприємством екологічних цілей, задач та досягнутих у відповідності до них результатів;

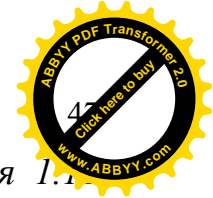

- активне співробітництво зі всіма зацікавленими в екологічній діяльності аспектах діяльності підприємства сторонами (від інвесторів, акціонерів, партнерів, постачальників до споживачів, суспільства, конкурентів та органів державної влади).

Різноманітна ініціативна екологічна діяльність підприємства все частіше розглядається в якості диференціювання сучасної продукції, що може принести підприємству додатковий прибуток. Імітація екологічно відповідального виробництва може принести лише тимчасові обмежені вигоди, але в цілому є безкорисним, а іноді й негативним фактором на екологічно чутливих ринках в довгостроковій перспективі. У даному аспекті науково-практичний інтерес представляє схема принципів розходжень між традиційним екологічним управлінням і екологічним менеджментом, що визначає новизну й особливості останнього, котра представлена у даній роботі (табл.1.11).

Екологічний менеджмент доповнює традиційне екологічне управління й одночасно є самостійною ініціативною діяльністю підприємства. Екологічний менеджмент розглядається не тільки як ринковий інструмент, що сприяє ефективному розвитку виробництва й одержанню додаткового прибутку, але і як цивілізований прояв сучасної екологічної культури підприємства.

Механізмом, який спрямований на підвищення екологічної обґрунтованості та ефективності діяльності суб'єктів господарювання є екологічний аудит [26,51,55]. Він допомагає виявити слабкі місця в господарській екологічній діяльності підприємств і обумовлені цим фінансові, комерційні, інвестиційні, екологічні ризики при прийнятті управлінських рішень. Екоаудит є досить гнучким механізмом раціонального природокористування й охорони навколишнього середовища в умовах ринкової економіки. Екологічний аудит повинен зайняти рівноправне положення поряд з екологічною експертизою й екологічною інспекцією.

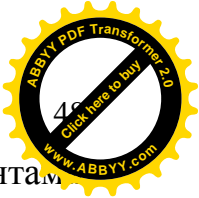

Характеристика відмінностей екологічного менеджменту та традиційного екологічного управління

ТРАДИЦІЙНЕ ЕКОЛОГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ	ЕКОЛОГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ
1. Обов'язкова діяльність, обумовлена вимогами законодавства (державного екологічного контролю).	1 ^а . Ініціативна і добровільна у своїй основі діяльність, обумовлена рішеннями керівництва підприємства і багато в чому додаткова до вимог законодавства.
2. Відсутність на підприємстві чітко сформульованої, взаємозалежної і документованих екологічної політики, мети і завдань. Практична відсутність цілей, пов'язаних із процесами послідовного поліпшення.	2 ^а . В основі менеджменту лежать чітко сформульовані, взаємозалежні і документовані політика, мета й завдання. Основні цілі спрямовані на розвиток процесів послідовного поліпшення скрізь, де це практично досяжно.
3. Пріоритет дій "на кінці труби" відповідно до основних вимог державного екологічного контролю. Перевага зовнішніх нормативів впливу на навколишнє середовище.	3 ^а . Пріоритет дій на джерело виділення забруднюючих речовин і утворення відходів. Перевага внутрішніх, самостійно встановлюваних нормативів впливу на навколишнє середовище.
4. Екологічне управління, як правило, економічно неефективне для підприємства.	4 ^а . Менеджмент безпосередньо взаємозалежний з можливістю одержання значних прямих і, головним чином, непрямих економічних ефектів (наприклад, при інвестиціях у виробництво).
5. В основному здійснюється відповідальними фахівцями. Керівництво підприємства і персонал у цілому, як правило, не беруть активної участі.	5 ^а . Істотний результат можливий тільки за умови активної свідомої участі керівництва підприємства і персоналу в цілому.
6. Здійснюється суворо в рамках посадових обов'язків і інструкцій.	6 ^а . Багато в чому визначається ініціативою й особистою зацікавленістю менеджера і персоналу в результатах діяльності.
7. Організація діяльності практично не міняється і не удосконалюється в часі.	7 ^а . Діяльність систематично коригується, доповнюється і вдосконалюється щорічно.
8. Пріоритет для окремих високвитратних заходів і дій. Неуважність до "дрібниць".	8 ^а . Пріоритет для численних безвитратних і маловитратних заходів і дій. Підвищена увага до "дрібниць".
9. Практична неприступність планів і результатів діяльності для більшості зовнішніх зацікавлених осіб і сторін.	9 ^а . Постійна активна демонстрація планів і результатів діяльності всім зацікавленим особам і сторонам.
10. Зневага негативними результатами діяльності. Побоювання і замовчування негативних результатів.	10 ^а . Цінність негативних результатів. Відкрита демонстрація окремих негативних результатів діяльності нарівні з позитивними результатами.
11. Відсутність будь-якої зовнішньої незалежної оцінки (аудиту) організації діяльності і досягнутих результатів.	11 ^а . Аудит (оцінка організації діяльності і досягнутих результатів третьою стороною) є невід'ємною складовою частиною будь-якої системи екологічного менеджменту.
12. Відносна легкість імітації і фальсифікації ефективної діяльності в області формального екологічного управління	12 ^а . Практична неможливість імітації і фальсифікації ефективної діяльності в області екологічного менеджменту.

Сформовано на основі [46, 62, 65, 117, 149, 152, 168]

Слід зазначити, що насьогодні питання розвитку понятійного апарату, критеріїв та показників екологічного аудиту залишаються гостро

дискусійними. Найближчими українськими термінологічними еквівалентами «екологічного аудиту» можна вважати такі терміни як «екологічне обстеження», «екологічний огляд», або «екологічне освідчення». Тобто екологічний аудит визначає «діагноз екологічного здоров'я» підприємства, особливості екологічних аспектів функціонування його господарського механізму: спроможність не забруднювати навколишнє середовище, виробляти екологічно чисту продукцію тощо[2,46,150,184].

Саме з такою метою на підприємстві проводять зовнішній чи внутрішній екологічний аудит, що може об'єктивно оцінити екологічний стан підприємства, визначити всі існуючі відхилення від норми, тобто від вимог чинного природоохоронного законодавства, міжнародних, галузевих стандартів, та визначити заходи щодо проведення виробничо-господарської діяльності підприємства у відповідність до визначених вимог, а в кінцевому підсумку - підвищити конкурентоспроможність та інвестиційну привабливість підприємства[62, 101, 138, 159].

Аналіз економічної літератури свідчить, що існує декілька підходів до визначення змісту і сутності екологічного аудиту, який розглядають як:

- систематичний процес оцінювання впливу на навколишнє середовище;
- форму екологічного контролю;
- методичне вивчення екологічної інформації;
- незалежну оцінку екологічної безпеки; підприємницьку діяльність;
- один з елементів екологічно спрямованого фінансового аудиту;
- оцінку відповідності обраним екологічним критеріям, законодавству, стандартам та виявлення ризиків тощо.

Оглядом проаналізуємо найбільш відмінні визначення. За визначенням В. Сидорчука[150,с.92], екологічний аудит це незалежна об'єктивна позавідомча оцінка відповідності діючому природоохоронному законодавству, нормативним та правовим актам в галузі охорони навколишнього природного середовища та природокористування діяльності господарських суб'єктів.

Доцільно зазначити, що екологічний аудит найчастіше розглядають як вид діяльності, що полягає в аналізі відповідності діяльності і звітності підприємства чинному законодавству, нормативним вимогам, стандартам, внутрішнім програмам і політиці в галузі охорони навколишнього середовища і раціонального використання природних ресурсів.

В.Я. Шевчук розглядає екологічний аудит як інструмент управління, який ґрунтується на системному підході за допомогою якого оцінюється екологічна ефективність управління підприємства з метою збереження навколишнього природного середовища і підтримки його конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості за рахунок екологічно чистого виробництва[184]. Існує також думка, що екологічний аудит це є незалежна оцінка екологічної безпеки та екологічних наслідків господарської діяльності, що впливає на навколишнє середовище та відповідає вимогам діючих нормативних актів[3,25,26,145].

Як підприємницьку діяльність, екологічний аудит, що базується на оцінці відповідності діяльності підприємства екологічному законодавству, представлено в роботах Г.П.Серова[148]. В роботі [9] зазначено, що екологічний аудит включає елементи обстеження підприємства з метою перевірки здатності випускати екологічно чисту продукцію.

Екоаудит також трактується і як незалежне дослідження всіх аспектів господарської діяльності промислових підприємств незалежно від форм власності для визначення розміру прямого або опосередкованого впливу на зміни в стані навколишнього середовища з метою приведення природоохоронної діяльності у відповідність з вимогами законодавства і нормативних актів України, стимуляції використання природних ресурсів, зниження відходів, запобігання аварійним скиданням, викидів і техногенних катастроф [94,150,177,179,184].

Еколого-аудиторська діяльність включає проведення екологічного аудиту, а також його організаційне, правове, методичне, консультативне і інші види забезпечення[126]. В своїх працях І Потравний акцентує увагу, що

екологічний аудит дозволяє сформувати правильне й об'єктивне уявлення про вплив підприємства на навколишнє природне середовище.

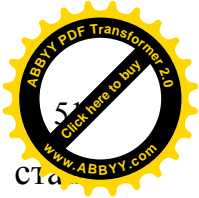
Більш детально існуючі підходи до визначення сутності екологічного аудиту приведені в додатку А.

В Україні нормативно-методична база формування системи екологічного аудиту знаходиться у стадії становлення – прийнятий Закон «Про екологічний аудит»[38], розроблені методичні рекомендації щодо підготовки, здійснення та оформлення звіту про екологічний аудит[76]. Однак, методологічна база та особливості його проведення не достатньо повно розроблені за галузевими, територіальними ознаками, що обумовлює актуальність проведення досліджень в даному напрямі.

Тож, в Законі України «Про екологічний аудит» який є чинним з 01.01. 2004 року, - екологічний аудит трактується як документально оформлений системний незалежний процес оцінювання об'єкта екологічного аудиту, що включає збирання і об'єктивне оцінювання доказів для встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, системи управління навколишнім природним середовищем та інформації з цих питань вимогам законодавства України про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту [38].

Екологічний аудит в Україні проводиться з метою забезпечення додержання законодавства про охорону навколишнього природного середовища в процесі господарської та іншої діяльності. У відповідності до законодавства України основними задачами екологічного аудиту є[76]:

- збір достовірної інформації про екологічні аспекти виробничої діяльності об'єкта екологічного аудиту та формування на її основі висновку екологічного аудиту;
- встановлення відповідності об'єктів екологічного аудиту вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту;

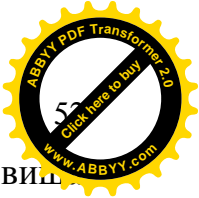

- оцінка впливу діяльності об'єкта екологічного аудиту на стан навколишнього природного середовища;
- оцінка ефективності, повноти і обґрунтованості заходів, що вживаються для охорони навколишнього природного середовища на об'єкті екологічного аудиту.

Однак, з урахуванням міжнародної практики необхідно зазначити, що задачі екологічного аудиту охоплюють значно більше аспектів[30,48,131,152,193,195]. Окрім основних задач, екологічний аудит може вирішувати і ряд функціональних задач. До них, зокрема, відносяться задачі коректування, оперативного контролю, визначення стратегічних цілей об'єкту аудитування. Так, задачі коректувань передбачають, що у випадку, якщо за наслідками проведеного екологічного аудиту були зроблені негативні висновки, аудитор може за бажанням клієнта видати рекомендації по виправленню виявлених недоліків. У задачі коректування не входить безпосереднє виправлення недоліків самим аудитором.

Задачі оперативного контролю передбачають проведення перманентного екоаудиту, тобто систематичний контроль безпосередньо в процесі діяльності об'єкту для запобігання помилкам і вибір оптимальних варіантів рішень. Така діяльність на основі інформації, одержаної в процесі аудиту, зводиться до вироблення рекомендацій, оптимальних рішень, а також до надання варіантів альтернативних рішень. Екологічний аудит сприяє суб'єктам господарської діяльності в самостійному регулюванні екологічної політики, формуванні пріоритетів у здійсненні запобіжних заходів, спрямованих на виконання екологічних вимог, норм і правил, а також зниженню фінансового ризику суб'єктів господарської діяльності підприємств, а також страхових та фінансово-кредитних організацій[51].

Стратегічні задачі екологічного аудиту виявляються в обґрунтуванні оптимальної або пропозиції альтернативної стратегії і програми розвитку окремого аспекту або виду діяльності на основі даних, одержаних у процесі аудиту. Так, збір інформації про діяльність суб'єктів господарювання в сфері

природокористування та охорони навколишнього природного середовища здійснюється для підвищення конкурентоспроможності на світовому та регіональних ринків за рахунок впровадження екологічно чистих технологій господарювання та екологічного маркування продукції[108,109].

Об'єктами екологічного аудиту є: підприємства, установи та організації, їх філії та представництва чи об'єднання, окремі виробництва, інші господарські об'єкти; системи управління навколишнім природним середовищем; інші об'єкти, передбачені законом.

Суб'єктами екологічного аудиту є: замовники; виконавці екологічного аудиту. У разі проведення обов'язкового екологічного аудиту, замовником якого є заінтересовані органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, суб'єктами екологічного аудиту також є керівники чи власники об'єктів екологічного аудиту. Замовниками екологічного аудиту можуть бути зацікавлені центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, інші юридичні, а також фізичні особи[38].

Для конкретизації сутності екологічного аудиту як економічної категорії проведемо порівняльний аналіз з діючими методами регулювання якості навколишнього середовища, такими як ОВНС, екологічна експертиза, екологічний контроль. Так, ОВНС визначають як процедуру врахування екологічних вимог законодавства при підготовки та прийняття рішень про соціально-економічний розвиток господарського об'єкту. Це є першим етапом в ряду природоохоронних заходів, який здійснюється до реалізації господарської чи іншої діяльності. На відміну від ОВНС предметом уваги екологічного аудиту є не потенційна, а реалізована діяльність.

Екологічну експертизу визначають як встановлення відповідності господарської діяльності, яка намічається екологічним вимогам та визначення допустимості реалізації об'єкту екологічної експертизи з метою попередження негативного впливу на навколишнє природне середовище. Екологічний аудит може використовуватися при проведенні екологічної експертизи в якості отримання достовірної екологічної інформації[176].

Екологічний аудит за своєю сутністю є близьким до екологічного контролю. Однак, як зазначає В. Сидорчук, особливістю екологічного контролю є притаманні йому кордони застосування: об'єктами його перевірки можуть бути тільки підприємства та організації, які здійснюють природокористування. Що ж стосується екологічного аудиту, то його можна проводити на будь-яких підприємствах чи організаціях, які прямо чи опосередковано мають відношення до навколишнього природного середовища. Так, в деяких країнах впроваджена практика проведення екологічного аудиту адміністрацій територій, відсутність екологічної відповідальності яких є фактором ризику для природного середовища[147,150,152].

Окрім цього І.М. Потравний акцентує увагу, що в умовах обмеженості можливостей бюджетного фінансування природоохоронних служб і їх скорочення, екологічний аудит може узяти на собі функції позавідомчої незалежної перевірки природоохоронної діяльності, що направлене на забезпечення екологічної безпеки території в цілому. У свою чергу екологічний моніторинг є інформаційною системою, у задачі якої входить спостереження за об'єктами навколишнього середовища, що відбуваються в ній процесами і явищами, оцінка і прогноз її стану. По відношенню до екологічного аудиту екологічний моніторинг може виступати лише як об'єкт перевірки і інформаційного забезпечення[4,49,60,77,192].

Головною відмінністю екологічного аудиту від інших видів аудиту є значне розширення сфери досліджуваних чинників господарювання, зміна критеріїв оцінки і принципу його проведення. Необхідно відзначити, що фінансовий аудит проводиться відповідно до Закону України "Про аудиторську діяльність" та не може дати повної відповіді на поставлену задачу - дослідження прямого і непрямого впливу на стан навколишнього середовища, хоча може стати важливою складовою у виробничо-фінансовій діяльності підприємств[41].

Екологічний аудит допомагає поліпшити відносини між природокористувачами, контролюючими природоохоронними органами і населенням, домогтися економії засобів, зібрати дані, що допомагають керівництву підприємства в прийнятті управлінських рішень по інтенсифікації і розвитку виробничих процесів, а також дозволяє оцінити ефективність природоохоронних заходів.

Варто звернути увагу на те, що сфера застосування й роль екологічного аудиту достатньо багатогранна:

- екологічний аудит, як організаційно-управлінський інструмент забезпечує екологічну безпеку підприємства;

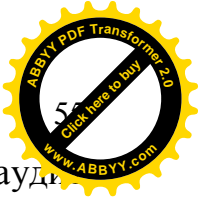
- екологічний аудит, як інструмент державного забезпечення екологічної безпеки сприяє підвищенню ефективності екологічного управління об'єктів і територій, при умові якщо його розглядати в загальнодержавному масштабі, коли впроваджена й працює "державна система екологічного аудиту" ;

- екологічний аудит, як інструмент забезпечення попередження й обмеження збитків екологічних аварій на підприємстві, яке проходить екологічний аудит Наприклад, при проведенні екологічного аудиту з метою визначення екологічних ризиків;

- екологічний аудит, як елемент системи екологічного страхування. В даному випадку результати аудита будуть впливати на "економіку" процесу екологічного страхування, тобто на величину страхових сум і тарифів;

- екологічний аудит, як новий напрямок діяльності на ринку екологічних послуг, тобто нова сфера для підприємництва, що теж дуже важливо в умовах державних пріоритетів на розвиток малого й середнього бізнесу.

Оскільки, критерії екологічного аудиту – це вимоги нормативно-правових актів щодо охорони навколишнього природного середовища, методики, настанови, організаційні вимоги, керуючись якими екологічний аудитор оцінює докази екологічного аудиту, проводить їх аналіз та готує

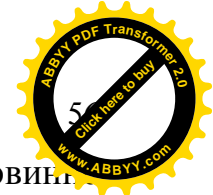
висновок щодо об'єкта екологічного аудиту[38,76], то екологічний аудит можна віднести до процедури, що забезпечує розробку і досягнення цілей екологічної політики підприємства, дотримання природоохоронного законодавства. З цих позицій екологічний аудит, є одночасно складовою механізмом екологічного менеджменту і державного екологічного управління, а також інструментом оцінки реалізації самостійно прийнятої екологічної політики підприємства.

Така конкретизація сутності і ролі екологічного аудиту дозволяє більш обґрунтовано розглядати його як процес, механізм і як сукупність екологічних і економічних інструментів оцінки зниження впливу на навколишнє природне середовище. При цьому екологічний аудит можна розглядати поза системою екологічного менеджменту (рис. 1.2.).

Рис.1.2. Взаємозв'язок екологічного аудиту і менеджменту.

Проведений аналіз підходів до існуючих визначень екологічного аудиту та специфіка обраного напрямку досліджень дозволяє прийти до

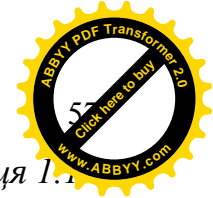
наступних висновків. Визначення поняття "екологічний аудит" повинні одночасно стисло і змістовно відображати форму і механізм проведення; мету і задачі екоаудиту (функції, спрямованість); контрольовані сфери і фактори господарювання; взаємозв'язок з організаційно-економічним механізмом агро природокористування [79,84,108,121].

Отже, екологічний аудит сільськогосподарського землекористування і охорони земель є, на наш погляд, організаційно-економічною системою незалежного (внутрішнього і зовнішнього) контролю і контролінгу виробничо-екологічної діяльності, фінансово-економічного стану підприємств незалежно від форм господарювання у взаємозв'язку взаємозумовленості з рівнем регулювання використання земельних ресурсів, а також охорони навколишнього середовища в територіально-галузевому і законодавчому аспекті.

Особливість даного визначення полягає у тому, що екологічний аудит нами представляється як: організаційно-економічна система і, отже, має елементи планування, стимулювання і організації; процес контролю взаємозв'язку екологічної діяльності з кінцевими фінансово-економічними результатами виробництва і господарським механізмом природокористування, і тому він може набувати характеру контролінгу; процедура враховує територіально-галузевий характер природокористування і відповідне правове поле.

З вищезазначених позицій, доцільно удосконалити класифікаційні ознаки екологічного аудиту(табл. 1.12). У відповідності до законодавства України за формою реалізації екологічний аудит може бути обов'язковим та добровільним. Обов'язковий екологічний аудит здійснюється на замовлення зацікавлених органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування щодо об'єктів або видів діяльності, які становлять підвищену екологічну небезпеку, відповідно до переліку, що затверджується Кабінетом Міністрів України[38].

Класифікація екологічного аудиту (деталізовано для сільськогосподарського землекористування)

Ознака	Види екологічного аудиту
1. За формою реалізації	- екологічний аудит обов'язковий; - екологічний аудит добровільний (ініціативний);
2. За масштабом аудитування	- екологічний аудит в середині підприємства ; - локальний; - територій; - регіональний ; - державний ;
3. За етапами проведення	- попередній екологічний аудит; - проектний екологічний аудит; - екологічний аудит основний; - екологічний аудит завершальний
4. За джерелами інформації	- з використанням експертних досліджень; - з використанням бухгалтерської та економічної звітності; - з використанням статистичної звітності; - з використанням натурних та інструментальних обстежень; - з використанням картографічних агроекологічних даних; - з використанням автоматизованих геоінформаційних систем.
5. За характером проведення	- скорочений (експрес екоаудит); - повний; - функціональний; - комплексний;
6. За періодом проведення	- періодичний; - разовий; - системний;
7. За спеціалізацією впливу (тільки сільськогосподарське землекористування)	- екологічний аудит рослинництва; - екологічний аудит тваринництва; - екологічний аудит транспорту та транспортних мереж; - екологічний аудит будівельної діяльності; - екологічний аудит відходів сільськогосподарського виробництва.
8. За ступенем охоплення	- суцільний; - вибіркового;
9. За формою контролю	- інформаційний; - попереджувальний; - каральний
10. За характером прояву екологічних проблем	- латентна; - та, яка виникає; - та, яка зростає; - інституціоналізована.
11. За етапами життєвого циклу підприємства	- створення; - зростання; - стабілізації; - спаду; - ліквідації;
12. За суб'єктом аудиту	- внутрішній; - зовнішній;
13. За функціональними напрямками	- системи екологічного менеджменту; - екологічний аудит процесів сільськогосподарського землекористування; - екологічний аудит фінансової діяльності підприємства; - екологічний аудит на відповідність; - ситуаційний (проблемний) екологічний аудит; - аудит екологічної відповідальності.
14. За замовником	- підприємство; - зацікавлені сторони (інвестори; акціонери; споживачі; бізнес-партнери тощо); - держава.

Сформовано на основі [38,46,121,128,150,171,184,201]

Добровільний екологічний аудит здійснюється стосовно будь-яких об'єктів екологічного аудиту на замовлення зацікавлених суб'єктів за згодою керівника чи власника об'єкта екологічного аудиту. У більшості наукових праць екологічний аудит пропонується використовувати як добровільний ефективний інструмент екологічного менеджменту підприємства, екологічної політики держави, сталого економічного розвитку[146,173,177,188].

Необхідно зазначити, що більш позитивних стимулів до проведення має добровільний екологічний аудит, оскільки це є свідченням високого рівня екологічної культури підприємства, екологічної відповідальності, потенційно екологічної безпеки господарювання.

На форму проведення екологічного аудиту в сільськогосподарському землекористуванні, на нашу думку, впливають наступні взаємопов'язані чинники: розвиток вільних ринкових відносин, власність на землю, рівень екологічної культури підприємств та екологічної свідомості населення, як потенційних покупців сільськогосподарської продукції. В сучасних умовах розвитку української економіки, складного фінансового стану багатьох сільськогосподарських підприємств для стимулювання добровільної форми проведення екологічного аудиту має бути створена мережа екологічних консалтингових та аудиторських фірм та набути форми суспільного поширення система екологічних стандартів та екологічного маркування.

Однак, в Україні несформовані вищезазначені передумови ефективного розвитку добровільної форми екологічного аудиту. Тож орієнтація лише на добровільну форму екологічного аудиту приведе до того, що цей інструмент екологічного менеджменту буде слабо впливовим.

Відтак, за окремими функціональними напрямками та проблемними ситуаціями обов'язковий екологічний аудит є найбільш доцільний. Згідно з чинним законодавством обов'язковий екологічний аудит здійснюється у таких випадках: банкрутство; приватизація, передача в концесію об'єктів державної та комунальної власності; передача або придбання в державну чи комунальну власність; передача у довгострокову оренду об'єктів державної

або комунальної власності; створення на основі об'єктів державної комунальної власності спільних підприємств; екологічне страхування об'єктів; завершення дії угоди про розподіл продукції відповідно до закону; в інших випадках, передбачених законом.

Таке обмеження випадків проведення екологічного аудиту зменшує його ефективність, як інструменту екологічного управління і не дозволяє досягти, поставлену їм же самим, головну мету аудита. адже переважна більшість підприємств, які наносять найбільшу шкоду природному середовищу, давно приватизовані. Саме на їхню частку доводиться велика частка негативного антропогенного впливу на навколишнє природне середовище та земельні ресурси зокрема. Такі підприємства успішно працюють і з кожним роком нарощують обсяги виробництва, а їхні власники одержують величезні прибутки. Парадокс полягає в тому, що вони не зацікавлені у впровадженні екологічно чистих технологій. Власникам таких підприємств економічно набагато вигідніше платити за забруднення навколишнього середовища й розміщення відходів, чим дотримуватися норм природоохоронного законодавства. А проводити екологічний аудит на екологічно безвідповідальних підприємствах, можливо тільки на добровільній основі, за згодою керівників підприємства, навіть якщо замовниками аудита є органи місцевого самоврядування[70,130,147]. Таким чином, необхідно розширити використання екологічного аудиту за функціональними напрямками (рис.1.3).

При проведенні екологічного аудиту системи запобігання аварійних ситуацій обмеженні можливості впливу, що має місце, на навколишнє природне середовище, пріоритет віддається аналізу системи запобігання аварій; при цьому виявлення потенційно небезпечних господарських об'єктів вимагає застосування всього інструментарію екоаудитора.

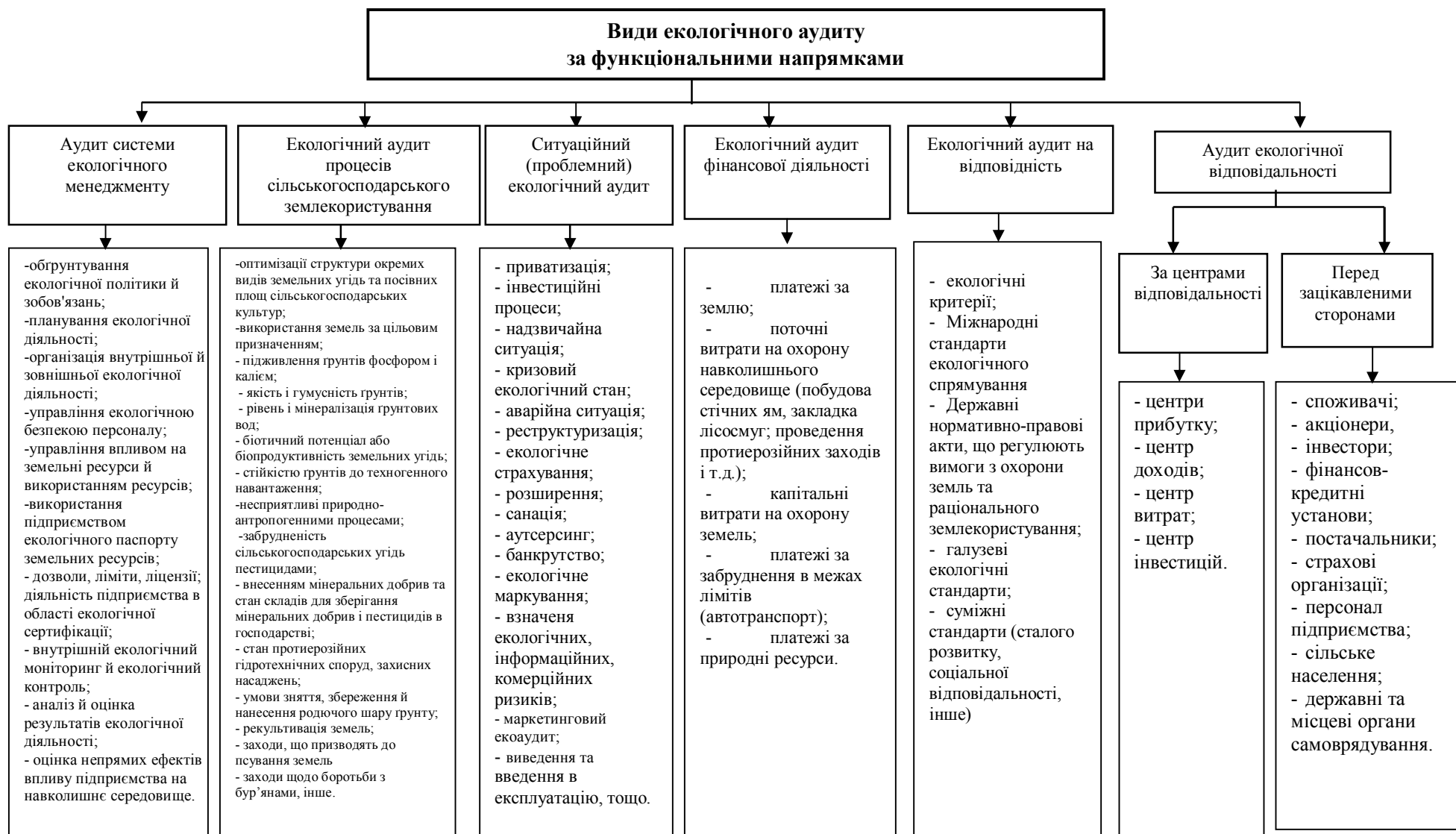
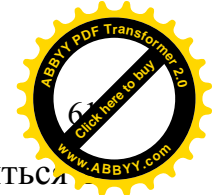

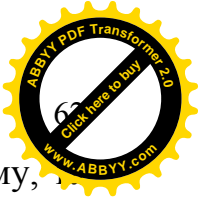
Рис.1.3 Загальна схема складових видів екологічного аудиту за функціональними напрямками сільськогосподарського землекористування.

Істотні особливості властиві екологічному аудиту, що проводиться в рамках функціонування системи екологічного менеджменту або для її розробки. На додаток до аналізу всіх екологічних аспектів здійснюваної діяльності й розробці рекомендацій зі зниження й контролю впливу на природне середовище аналізується ефективність здійснюваної природоохоронної діяльності, розробляються рекомендації з її розвитку. Особлива увага приділяється ефективності роботи системи екологічного менеджменту, що вимагає глибокого аналізу організаційної структури, внутрішньої документації підприємства при дотриманні процедури в цілому[59,69,189,194]. При проведенні даного типу аудиту проводиться побудова екологічних показників, які закладаються в основу екологічної політики підприємства.

Екологічний аудит на відповідність здійснюється через порівняння показників якості навколишнього природного середовища з одного боку та положень національних, міжнародних стандартів, законодавства з іншого боку. Метою такого порівняння є визначення заходів направлених на приведення екологічних характеристик конкретного підприємства у відповідності до стандартів. Екологічний аудит відповідності вимогам законодавства обмежує діяльність експертів; однак, у ряді випадків у завдання аудиту може входити розробка рекомендацій з досягнення відповідності зазначеним вимогам, для чого необхідні більше глибокий аналіз сільськогосподарського господарювання й виконання всієї процедури екологічного аудиту.

При проведенні аудиту забруднених земель й аудиту потенційної відповідальності методологія екологічного аудиту застосовується для ідентифікації змін, що виявилися, у стані земельних ресурсів. Особливу значимість здобувають інструментальні методи дослідження; хоча в цілому для ідентифікації таких змін, визначення їхнього характеру й причин виникнення варто використати звичайну методологію екологічного аудиту[150,201].

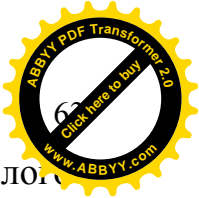

Дієздатна ефективна система екологічного менеджменту в цілому, екологічного аудиту зокрема, на підприємстві вже на перших етапах свого розвитку здатна привести до істотних економічних ефектів. Основні цілі й відповідні критерії оцінки їхнього досягнення в екологічному менеджменті пов'язані із процесами постійного поліпшення. Послідовне поліпшення повинне досягатися у всіх екологічно значимих аспектах діяльності економічних суб'єктів, де це практично досяжно. Функціонування таких механізмів дає можливість підприємству завчасно погодити екологічні цілі й завдання з конкретними фінансовими результатами діяльності й, таким чином, мати гарантію того, що ресурси направляються туди, де їхнє використання дає найбільшу вигоду як економічну, так й екологічну.

Таким чином, ефективний екологічний менеджмент забезпечує підприємству кредит довіри у відносинах з усіма зацікавленими в його діяльності сторонами. У цьому укладається основна перевага екологічного менеджменту. Так, ініціативне проведення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування може забезпечити також одержання безпосередньої економічної вигоди. Її варто ідентифікувати для того, щоб продемонструвати зацікавленим сторонам, особливо акціонерам, цінність для організації належного екологічно відповідального управління земельними ресурсами. Сільськогосподарське підприємство, в господарський механізм якого впроваджена система екологічного менеджменту, володіє структурою для збалансування й інтегрування економічних й екологічних інтересів, що дозволяє їй досягти значних конкурентних переваг.

Висновки до розділу 1

1. На основі проведеного системного аналізу еколого-економічного стану земель сільськогосподарського призначення, розкрито сутність, існуючі принципи та особливості екологічного аудиту

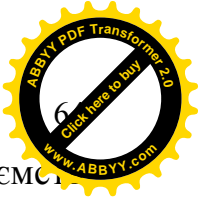

сільськогосподарського землекористування. На основі аналізу екологічних та економічних проблем землекористування та охорони земель сільськогосподарськими підприємствами автором обґрунтовані та систематизовані внутрішні організаційно-економічні, техніко-технологічні, екологічної культури, соціальні передумови впровадження екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування.

2. Визначено, що еколого-економічний стан використання та охорони земельних ресурсів в Україні характеризується як незадовільний і має тенденцію до погіршення із значними диспропорціями. В роботі виявлено причини, які впливають на формування зазначеної тенденції: нерівномірне сільськогосподарське опануванням території; прискорений розвиток деградаційних процесів стану земельних ресурсів; недостатній розвиток екологічної інфраструктури; високий рівень техногенного забруднення навколишнього природного середовища в багатьох областях України; відсутність еколого-економічних програм комплексного вирішення питань щодо використання та охорони земель; екологічно незадовільне нормативно-правове та нормативно-технічне забезпечення, що регулює використання та охорону земель.

3. Аналіз існуючих вітчизняних та зарубіжних основ формування системи екологічного аудиту дозволив сформувати комплексну систему його взаємозв'язків з екологічним менеджментом та екологічним управлінням. Розкрито сутність екологічного аудиту як економічної категорії, проведено аналіз інших інструментів регулювання якості навколишнього середовища, таких як оцінка впливу на навколишнє середовище, екологічна експертиза, екологічний контроль.

4. На основі сутнісно-змістовного аналізу існуючих підходів до визначення поняття «екологічного аудиту» запропоновано визначення поняття «екологічний аудит сільськогосподарського землекористування», щорозглядається як організаційно-економічна система незалежного (внутрішнього і зовнішнього) контролю і контролінгу виробничо-

екологічної діяльності, фінансово-економічного стану підприємств незалежно від форм господарювання у взаємозв'язку з рівнем регулювання використання земельних ресурсів, а також охорони навколишнього середовища в територіально-галузевому і законодавчому аспекті.

5. Для поглиблення теоретико-методичних основ проведення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування удосконалено та систематизовано його класифікаційні ознаки: за джерелами інформації, за спеціалізацією, за етапами життєвого циклу, за характером прояву екологічних проблем, за функціональними напрямками (екологічний аудит відповідальності, ситуаційний екологічний аудит, екологічного аудит процесів сільськогосподарського землекористування).

Результати досліджень представлені у даному розділі, опубліковано у працях [79,84,102,106-108,112,113,117,121,122]

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО АУДИТУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

2.1 Характеристика принципів екологічного аудиту

На сучасному етапі розвитку економіки в світовій практиці господарювання відбулися глибокі якісні зміни у сфері регулювання природокористуванням та в підходах до розв'язання екологічних проблем. За такого стану речей для формування стратегії сталого розвитку України, її регіонів та підприємств необхідно впровадити комплекс заходів із регулювання природокористуванням і стимулювання природоохоронної діяльності шляхом проведення цілеспрямованої соціально-економічної, фінансової і податкової політики [12,73,97,132,163,165,188,204]. Застосування вищезазначених заходів має на меті збалансувати економічні й екологічні інтереси розвитку підприємств, озброїти їх елементами ефективної системи екологічного менеджменту та загальними принципами і стандартами проведення екологічного аудиту, які б могли скласти єдине ціле із загальною системою управління підприємством.

Принципи екологічного аудиту, на нашу, думку можна поділити умовно на три групи у такий спосіб:

- системоутворюючі принципи проведення екологічного аудиту (законність; повнота, структуризація, обернений зв'язок);
- методологічні принципи (наукова обґрунтованість, документованість, вагомість, контекст сталого розвитку);
- принципи, щодо якості та вірогідності екологічного аудиту (незалежність, об'єктивність, достовірність, неупередженість, конфіденційність, персональна відповідальність аудитора).

Системоутворюючі принципи забезпечують формування екологічного аудиту як організаційно-економічної системи. Визначення ступеню

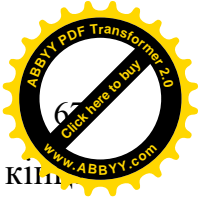

відповідності систем управління охороною навколишнього середовища законодавчим і нормативно-правовим вимогам є одним з основних принципів проведення екологічного аудиту. Принцип структурності розкриває можливості екологічного аудиту підприємства через розгляд структурних складових – функціональних підсистем, центрів відповідальності тощо.

Принцип оберненого зв'язку - вперше визначений Н. Вінером як подача сигналу з вихідних позицій системи по певним спеціальним каналам зв'язку на його вхідні позиції[175]. Так, екологічний аудит, як організаційно-економічна система, розкриває обернений зв'язок через потенційний вплив результатів екоаудиту на функціонування вихідного господарського механізму підприємства.

Принципи професійної етики є обов'язковими для дотримання у всіх випадках проведення екологічного аудиту, методологічні принципи можуть в окремих випадках мати рекомендаційний характер. Методологічні принципи екологічного аудиту охоплюють такі основні його складові як планування екоаудиту, обґрунтованість оцінки значущості екоаудиторських свідочств, а також систем внутрішнього контролю; доцільність вибору методики і техніки екоаудиту, визначення критеріїв вагомості; дотримання методик оцінки ризику і вибір даних; аналіз інформації і формування висновків; дотримання порядку документального оформлення; повна інформованість клієнта щодо якості роботи екологічного аудитора; ринкове регулювання аудиторської діяльності, надання замовнику послуг екологічного консалтингу; забезпечення реалізації програм екоаудиту підприємства для цілей ефективності управління виробництвом і збереження якості навколишнього природного середовища; визначення резервів і невживаних можливостей діяльності підприємства[76].

Екологічний аудит, попервах був введений в економічно розвинених державах в 70-і роки як засіб захисту інтересів підприємницьких структур, направлений на зниження рівня впливу на навколишнє середовище і здоров'я людей, а також для регулювання заходів в галузі охорони навколишнього середовища. Як стратегічний напрямок природоохоронної діяльності було

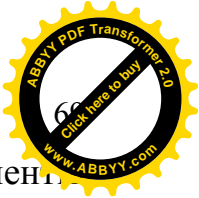
вибрано створення і удосконалення методів і засобів захисту довкілля в кінці виробничого циклу, використовуваних на “кінці труби”. Але можливості цього напрямку були швидко використані[42,126]. На Міжнародній конференції по проблемах охорони довкілля в Женеві у 1978 році був обраний шлях на технічне переоснащення виробництва, де за основу були взяті ресурсозберезливі і маловідходні технології, доволі високо затратних засобів захисту довкілля. Пошуки мало затратних та ефективних технологій та засобів збереження оточуючого середовища призвели до розвитку екологічного менеджменту. У 1984 році Національне Агентство по охороні навколишнього природного середовища (EPA) США розробило концепцію аудиту для федеральних агентств, започаткувавши директиви екологічної політики, які рекомендували, враховуючи нормативні вимоги, ідентифікувати фактичні і потенційні проблеми охорони довкілля[192,197].

З середини 80-х років Міжнародна торгова палата почала розглядати екологічний аудит як метод внутрішнього адміністративного управління, засіб посилення контролю за виробничою практикою, та контролю за дотриманням екологічного права. До початку 90-х років багато комерційних банків стали використовувати екологічний аудит в цілях попередження ризику неплатежів за позиками своїх позичальників і банкрутства у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною з впливом на навколишнє середовище. Всесвітній Банк і Європейський Банк Реконструкції і Розвитку успішно використовують екологічний аудит для оцінки діяльності компаній, що фінансуються ними та користуються власними методиками. Рішення цих банків про виділення інвестицій ухвалюється згідно висновків екологічного аудиту[194].

Міжнародний досвід свідчить про те, що розвиток і розповсюдження процедури екологічного аудиту обумовлений головним чином вимогами щодо екологічної відповідальності підприємств, уніфікацією вимог стандартів в галузі економіки, довкілля, загальної кредитної і фінансової політики[18,48,52,90,131,204].

Рис. 2.1. Схема процесу формування стандартів екологічного аудиту та їх адаптація до української економіки

Наведені факти є передумовою поширення різних інструментів інформаційного забезпечення екологічного менеджменту та аудиту, які створені в різних формах: екологічні хартії та кодекси, стандарти, системи сертифікації; екологічно-орієнтовані фондові індекси тощо (рис. 2.1). Одним з лідерів апробації нових ринкових інструментів екологічного менеджменту та аудиту є Великобританія, де в 1990 році був прийнятий новий "Екологічний Акт" (Environmental Act), за яким в 1992 році був створений стандарт в сфері систем екологічного менеджменту BS 7750, підготовлений Британським Інститутом Стандартизації відповідно до запиту Британської Конфедерації Промисловості. Стандарт BS 7750 повністю вписується у вимоги стандарту якості BS 5750 (ISO 9000)[66,91,126]. Стандарт не пропонує й не визначає вимог до природоохоронної діяльності підприємства, але містить рекомендації, корисні для створення ефективної системи екологічного менеджменту, для розвитку ініціативного екологічного аудиту, що повинне позначитися на поліпшенні екологічних характеристик діяльності організації в цілому.

На початковому етапі передбачалося, що британські підприємства на добровільній основі будуть приводити характеристики своєї діяльності у відповідність із принципами BS 7750. Пізніше до Великобританії приєдналися й інші держави, а сам стандарт послужив основою для підготовки міжнародних документів[189]. Так, стандарт BS 7750 був прийнятий Фінляндією, Нідерландами й Швецією. На базі даного стандарту Франція, Ірландія й Іспанія розробили свої стандарти. Отже, цей стандарт екологічного менеджменту та аудиту можна вважати міжнародним[176].

Схема екологічного менеджменту й аудиту EMAS була остаточно погоджена та опубліковані вимоги у 1993 році; підприємства одержали можливість бути сертифікованими відповідно до EMAS з 1995 року.

Мета розробки EMAS полягає в оцінці й поліпшенні екологічних характеристик діяльності промисловості підприємств й у створенні умов для надання населенню екологічної інформації. Передбачалося, що

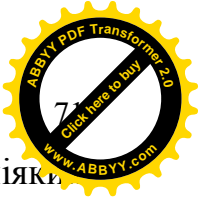

впровадження систем екологічного менеджменту буде сприяти постійному поліпшенню екологічних характеристик діяльності підприємств шляхом розробки й реалізації екологічної політики й екологічних програм; періодичної об'єктивної й систематизованої оцінки параметрів діяльності всіх підрозділів підприємства; надання населенню екологічної інформації про підприємство[152]. Сертифікація підприємств у відповідності до вимог є добровільною; система створена винятково для промислових підприємств.

Багато з економістів-екологів зазначають, що існує чітка паралель між вимогами до організації системи "всеосяжного менеджменту якості" TQM і системи екологічного менеджменту та аудиту EMAS[149]. Вищенаведене свідчить про те, що є багато спільного у вимогах описаних стандартів. Побуває думка, що британський стандарт BS 7750 послужив базою для розробки європейського рекомендаційного документу EMAS.

Поява ISO 14000 - серії міжнародних стандартів систем екологічного менеджменту на підприємствах й у компаніях - називають однією з найбільш значних міжнародних природоохоронних ініціатив. Міжнародна організація стандартизації (ICO) екологічний аудит представляє як методичний і документований процес перевірки, що полягає в об'єктивному отриманні і оцінці інформації і направлений на те, щоб встановити, чи відповідає критеріям контролю конкретні екологічні заходи, явища, системи регулювання або дані про них, і в повідомленні результатів цієї перевірки споживачу[48].

Характерною особливістю цих стандартів є те, що вони зорієнтовані не на кількісні параметри (об'єми викидів, концентрації речовин тощо) і не на технології (вимоги використовувати чи не використовувати певні технології, вимоги використовувати "найліпшу доступну технологію") а те, що в організаціях запроваджувались і додержувались певних процедур, були підготовлені певні документи, назначені відповідальні за певні області екологічно значимої діяльності.

Основний документ серії - ISO 14001 - не містить ніяких "абсолютних" вимог до впливу організації на навколишнє середовище, за винятком того, що організація в спеціальному документі повинна оголосити про своє прагнення відповідати національним стандартам. Окрім цього, необхідно сказати, що сертифікація на відповідність ISO 14001: не свідчить про екологічні властивості продукції; вона тільки підтверджує, що організація успішно продемонструвала незалежному органу по сертифікації роботу своєї системи управління навколишнім природним середовищем і що система документально оформлена; не свідчить про відповідність діяльності організації місцевим, національним або міжнародним регламентам; вона означає, що організація має систему управління навколишнім природним середовищем, що забезпечує відповідність цим регламентам.

Такий характер стандартів обумовлений, з одного боку, тим, що ISO 14000 як міжнародні стандарти не повинні вторгтися в сферу дій національних нормативів.

На думку експертів міжнародної організації стандартизації система стандартів буде забезпечувати зменшення несприятливих впливів на навколишнє середовище на трьох рівнях: організаційному - через поліпшення екологічної відповідальності корпорацій; національному - через створення істотного доповнення до національної нормативної бази й компонента державної екологічної політики; міжнародному - через поліпшення умов міжнародної торгівлі. Документи, що входять у систему, умовно поділяють на три основні групи: принципи створення й використання систем екологічного менеджменту; інструменти екологічного контролю й оцінки; стандарти, орієнтовані на продукцію[149].

Щодо механізму проведення екологічного аудиту, то даний стандарт містить наступну інформацію: ISO 14010- загальні принципи екологічного аудиту; ISO 14011/1 - процедури аудиту; аудит систем екологічного менеджменту; ISO 14012 - критерії кваліфікації екологічних аудиторів; ISO 14031 - оцінка екологічних показників діяльності організації.

Офіційно стандарти ISO 14000 є добровільними. Вони не замінюють законодавчих вимог, а забезпечують систему визначення того, яким чином підприємство впливає на навколишнє середовище і як виконуються вимоги законодавства. Підприємство може використати стандарти ISO 14000 для внутрішніх потреб, наприклад, як модель системи екологічного менеджменту, або формат внутрішнього аудиту системи екологічного менеджменту. Стандарти можуть використатися й для зовнішніх потреб - щоб продемонструвати клієнтам і громадськості відповідність системи екологічного менеджменту сучасним вимогам. Нарешті, організація може одержати формальну сертифікацію від третьої (незалежної) сторони. Як можна припускати по досвіду стандартів ISO 9000, саме прагнення одержати формальну реєстрацію й документально обґрунтувати заява про випуск "екологічно чистої" продукції, видимо, буде рушійною силою впровадження систем екологічного менеджменту, що відповідають стандарту[193].

На думку ряду екологів США й фахівців в області промислової екології Великобританії принципи EMAS більше прогресивні й створюють більше надійну основу для досягнення основної мети введення стандартів в області екологічного менеджменту - зменшення впливу виробничого сектора на навколишнє середовище. Розробники схеми екологічного менеджменту й аудиту думають, що сертифікація підприємства по ISO 14000 може розглядатися як проміжний крок до узгодження його діяльності з вимогами EMAS (табл.2.1).

Стимулом для підприємств в отриманні сертифікації до ISO 14000 в першу чергу є те, що така сертифікація буде однією з неодмінних умов маркетингу продукції на міжнародних ринках (наприклад, недавно ЄС оголосило про свій намір допускати на власний ринок тільки ISO-сертифіковані компанії)[189].

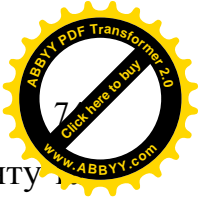

**Порівняльна характеристика міжнародних стандартів
екологічного менеджменту та аудиту**

Ознака	Вид стандартів		
	ISO 14001	EMAS	BS 7750
Рік впровадження	1996	1995	1992
Поширення	Повсюдно	ЄС та економічно пов'язані з ним держави	Великобританія, Фінляндія, Нідерланди, Швеція
Екологічна заява для громадськості	Не обов'язково	Обов'язково	Не обов'язково
Структура екологічного управління	Логічна і строга	Не достатньо детальна	Часткова
Цільова група	Всі організації	В основному підприємства	Промислові підприємства
Введення в чинність державними акредитованими екологічними органами	Ні	Так	Так
Екологічні аспекти товарів і послуг, що виробляються	Так	Ні	Ні
Вимоги аудиту	Відповідність системи екологічного менеджменту критеріям аудиту	Оцінка природоохоронної діяльності та системи екологічного управління	Відповідність існуючої системи екологічного менеджменту запланованим задачам екологічної політики підприємства

Сформовано на основі[46,110,149,151,203]

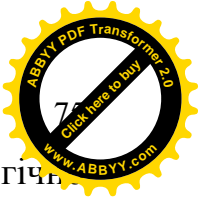

Окрім загальних міжнародних стандартів екологічного менеджменту, аудиту існує ряд специфічних стандартів та вимог, які безпосередньо впливають на процес формування стандартів екологічного аудиту та їх адаптації до української економіки. Так, в ЄС прийнята модель ВРЕО (Best Practicable Environmental Option), що розкриває якнайкращі практичні екологічні можливості. Основна мета ВРЕО полягає у виборі для конкретних умов таких шляхів розвитку, способів виробництва, природоохоронних заходів, які забезпечували б якнайменший збиток навколишньому середовищу при прийнятних витратах. Застосування цієї концепції в сільському господарстві зажадає розгляд і аналіз всіх сільськогосподарських ситуацій вірогідності, а також обліку регіональних особливостей сільського господарства і природоохоронних систем. В рамках ВРЕО діяльність індивідуальної ферми порівнюють із зведеннями «Правил раціонального господарювання» - GAP (Good Agricultural Practice), які встановлені в міжнародних угодах на рівні ЄС, і коректуються з урахуванням особливостей конкретних країн[126,183].

Для формування сталого розвитку підприємств агропромислового сектору економіки створені узагальнені міжнародні принципи сталого господарювання IFOAM, які також передбачають включення аспектів екологічного менеджменту та аудиту.

Для організації екологічного аудиту на рівні ферм у Великобританії була розроблена система за погодженням відносин фермерства з навколишнім середовищем – LEAF (Linking Environment and Farming). Це оцінка ферми, що проводиться щорічно і фіксує всі зміни, які відбулися на самій фермі, в її відносинах з навколишнім середовищем і її економічну стабільність. У полі зору LEAF-аудита – 7 розділів: стан ландшафту; дикі фауна і флора; вміст і обробка ґрунту; захист рослин; енергозбереження; контроль забруднення; організація і планування[46].

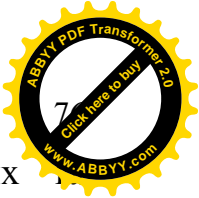
Поряд з вищенаведеними стандартами, критеріями та принципів існують ряд стандартів екологічного аудиту, що інтегровані в стандарти сталого

розвитку та соціальної відповідальності. Міжнародна коаліція за екологічною відповідальний бізнес (спілка 175 міжнародних компаній з 35 країн та 20 основних промислових секторів, об'єднаних спільним вкладом у сталий розвиток через три стовпи: економічний розвиток, екологічний баланс та соціальний прогрес) створила організацію Global Reporting Initiative, яка в 2002 році підготувала найпоширеніший на даний момент стандарт сталого розвитку. Екологічний аудит може бути тільки однією складовою при публікації звіту сталого розвитку GRI, поряд з економічними та соціальними аспектами господарського механізму підприємства. Стандарт GRI пропонує власний перелік конкретних показників екологічної відповідальності підприємства, за якими підприємства можуть проводити екологічний аудит та публікувати звітність. Незважаючи на те, що даний стандарт є дуже гнучким і може бути впроваджений на різних підприємствах, він недостатньо включає аспекти екологічного управління та потребує подальшої галузевої та предметної спеціалізації[23].

Стандарт AA 1000S, направлений в першу чергу на впорядкування соціальних та екологічних ініціатив підприємства і підвищення їх ефективності. Цей стандарт є процесним стандартом, тобто встановлює механізм, процедуру, набір критеріїв, оцінку соціальної відповідальності, що включає вплив на навколишнє середовище. Базовим для AA 1000S є принцип діалогу зі стейкхолдерами[45].

У 1999 році ООН виступила з ініціативою добровільного глобального договору (UNGC) з діловим співтовариством. Мета договору – сприяти формуванню соціальної орієнтації бізнес середовища. Договір пропонує бізнесу прийняти дев'ять універсальних принципів у сфері захисту навколишнього середовища, дотримання прав людини, трудових відносин. Участь в UNGC вимагає щорічного публічного підтвердження підприємствами відповідності його принципам, яке передбачає проведення екологічного аудиту[194].

Підприємства, цінні папери яких котируються на світових європейських фондових ринках, мають публікувати звіти з екологічної відповідальності, так звану «зелену звітність», в контексті яких повинні бути проведені екологічні аудити на підприємствах, оскільки конкретні фондові індекси (FTSE4Good, DJSI, ASPI, Walden/BBT International тощо) включають обов'язкову інформацію про екологічну відповідальність підприємств[152].

Сучасні системи виміру ефективності діяльності підприємства включають екологічну ефективність ("triple bottom line", збалансована система показників (BSC), призма ефективності), та можуть стати стимулюючим фактором проведення підприємствами екологічного аудиту[95].

Слід зазначити, що в Україні система екологічного аудиту знаходиться в стадії активного формування. Спроби застосування процедури екологічного аудиту на основі аналізу зарубіжного досвіду були реалізовані при розробці серії державних стандартів серії ISO, серед яких: ДСТУ ISO 14001:1997 і ДСТУ ISO14004:1997 (Система управління навколишнім середовищем: загальні принципи)[37], на зміну яким прийшов єдиний стандарт ДСТУ ISO 19011:2003 (Настанови щодо здійснення аудитів систем управління якістю і (або) екологічного управління). Стандарт ДСТУ ISO 14015:2005 включає екологічне оцінювання виробничих об'єктів та організацій. Впровадження ДСТУ ISO 14001:2006 та ДСТУ ISO 14004:2006 включає вимоги, посібник з використання та загальні провідні вказівки по принципах, системах і засобах забезпечення систем екологічного управління відповідно[70].

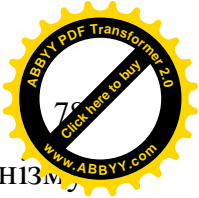
Закон України „Про екологічний аудит” докорінним чином змінив відношення до відповідного виду діяльності. Ці зміни стосувались підвищення обґрунтованості та правового статусу еколога-аудиторської діяльності в Україні. Окрім цього, була започаткована єдина для всієї держави система сертифікації екологічних аудиторів і створено єдиний реєстр екологічних аудиторів та юридичних осіб, що мають право на проведення екологічного аудиту. Закон вперше встановив єдині вимоги до

суб'єктів екологічного аудиту, якими виступають замовники; виконавці екологічного аудиту, а в певних випадках, передбачених законом - ще й керівники чи власники об'єктів екологічного аудиту[38]. Новацією вітчизняної правової системи стало запровадження так званого обов'язкового екологічного аудиту (поряд з традиційною формою добровільного екологічного аудиту). якому повинні піддаватись об'єкти, що становлять підвищену екологічну небезпеку, на замовлення заінтересованих органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування щодо об'єктів чи видів діяльності, які становлять підвищену екологічну небезпеку у передбачених законом випадках.

У відповідності до закону „Про екологічний аудит”, вищенаведених державних стандартів в Україні, рекомендацій Світового Банку та положень Протоколу екологічного аудиту Європейського Банку Реконструкції та Розвитку розроблені Методичні рекомендації щодо підготовки, здійснення та оформлення звіту про екологічний аудит[76].

Такі заходи інформаційного забезпечення екологічного аудиту відкрили нову сторінку забезпечення екологічної безпеки в Україні. Системне впровадження екологічного аудиту покликане поставити заслін нехтуванню екологічними вимогами в процесі приватизації, передачі в довгострокову оренду чи концесію об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку. В певних випадках проведення екологічного аудиту, врахування екологічного стану об'єкту, що передається або придбається в державну чи комунальну власність, може відіграти вирішальну роль при формуванні його ціни. Застосування нового інформаційного забезпечення механізму екологічного аудиту сприятиме поживленню діяльності щодо створення та впровадження систем екологічного менеджменту в різних галузях економіки України, надасть більшої наукової обґрунтованості екологічному страхуванню небезпечних для навколишнього середовища видів діяльності та об'єктів[103,104].

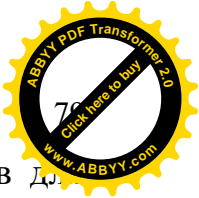

Перший досвід використання інформаційного забезпечення механізму екологічного аудиту в Україні виявив і деякі прогалини, суперечності та слабкі місця даного механізму, а також ті сфери, які потребують розвитку з точки зору більш послідовного впровадження норм Закону „Про екологічний аудит”. Все це призвело до необхідності поглибленого погляду на проблему організаційно-економічного регулювання інституту екологічного аудиту в Україні з метою його вдосконалення.

Разом з тим доводиться констатувати, що темпи розвитку екологічного аудиту в Україні не відповідають вимогам часу та сучасним тенденціям екологічної орієнтації розвитку бізнес процесів. Причина такого стану речей є слідством низького рівня екологічної свідомості та розуміння важливості екологічного аудиту як ефективного інструмента управління антропогенним впливом на навколишнє середовище. Таке нерозуміння притаманне всім суб’єктам механізму екологічного аудиту: органам виконавчої й законодавчої влади, природокористувачам, суб’єктам господарювання, населенню й навіть професійним екологічним аудиторів[109].

В Україні сформована відсутня розвинута інфраструктура суб’єктів ринку екологічних послуг в цілому, та екологічних консалтингових фірм зокрема. В деяких областях відсутні як сертифіковані екологічні аудитори взагалі, в Сумській області лише один сертифікований аудитор. Ці чинники негативно впливають на ефективність проведення територіального і спеціалізованого екологічного аудиту а також розвиток ринку екологічних послуг.

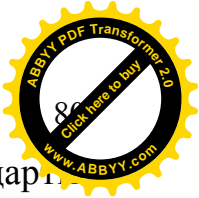
Органи державної влади намагаються активно управляти процесами екологічного аудиту, замість того щоб забезпечити організаційні, правові, методологічні, та інформаційні умови для його розвитку й становлення. Підприємства розглядають екологічний аудит як додатковий механізм вилучення фінансових коштів, а не як інструмент, що може забезпечити їм економію коштів за рахунок проведення обґрунтованої екологічної політики на підприємстві. Громадськість просто не уявляє, що таке екологічний аудит

і тому, наприклад сільське населення, не звертається до екоаудиторів для розв'язання своїх екологічних проблем[106].

Причини виявлених тенденцій обумовлені, наступними положеннями, які стримують розвиток екологічного аудита. По-перше - в Україні має бути сформований такий рівень екологічної культури, який передбачає, що екологічний аудит це, насамперед незалежна оцінка дотримання господарюючим суб'єктом норм природоохоронного законодавства й вироблення рекомендацій зі зниження впливів на навколишнє середовище. Саме незалежність забезпечує об'єктивність експертних оцінок і тому цінується суспільною думкою в промислово розвинених країнах, та й на міжнародному ринку, оскільки виробники, що мають міжнародний сертифікат відповідності системи керування якістю навколишнього середовища, підвищують конкурентноздатність своєї продукції.

По-друге, державна влада не повинна брати на себе функції управління екологічним аудитом, її роль полягає в створенні умов по його розвитку й максимально ефективному використанню як інструменту оптимізації антропогенного впливу на навколишнє середовище. При цьому потрібно мати на увазі, що екологічний аудит може проводитися різними державними органами (державні органи в галузі охорони навколишнього середовища, міністерство з надзвичайних ситуацій, комітетами з приватизації й управління державним майном та ін.), а також органами місцевого самоврядування. При цьому кожний з вище перерахованих органів керування має свою сферу компетенції й завдання, в розв'язанні яких може використовуватися процедура екологічного аудиту. Таким чином, екологічний аудит представляє досить універсальний інструмент, що не може розвиватися в рамках якого-небудь одного міністерства або відомства. Завдання кожного із зацікавлених органів керування полягає в тому, щоб визначити свої вимоги до процедури екологічного аудита й перелік проблем, які можна вирішувати з його використанням. Екологічні аудитори, у свою чергу, будуть ураховувати зазначені вимоги при підготовці експертних висновків.

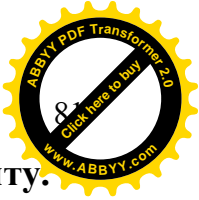
По-третє - недостатнє галузеве наукове обґрунтування стандарту проведення екологічного аудиту. Так, рекомендації з оптимізації антропогенного впливу на навколишнє середовище за результатами екологічного аудиту будуть максимально ефективні лише в тому випадку, якщо вони розробляються висококваліфікованими спеціалізованими професіоналами. Також безсумнівно, що сертифікація систем управління якістю навколишнього середовища під силу тільки висококваліфікованим фахівцям, оскільки створення таких систем супроводжується розробкою екологічної політики підприємства, навчанням вищих і середнього керівних кадрів, обґрунтуванням екологічних аспектів та розробкою пакета нормативно-методичної документації[110].

Окрім вищенаведених стримуючим фактором розвитку екологічного аудиту в Україні є низька екологічна чутливість фондових та товарних ринків порівняно з світовими ринками.

Незважаючи на зазначені проблеми, на нашу думку, впровадження та розвиток механізму екологічного аудиту має перспективи:

- швидке опанування міжнародного досвіду існуючих стандартів екологічного аудиту та адаптування їх до особливостей української економіки;
- пошук розробка та впровадження нових спеціалізованих стандартів екологічного аудиту;
- формування комплексного стратегічного підходу до екологічного аудиту на підприємствах різних організаційно-правових форм господарювання, галузей економіки.
- підвищення рівня розуміння з боку влади, підприємств, населення щодо доцільності екологічного аудиту.

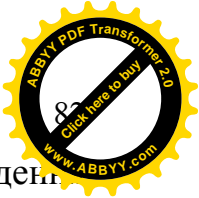
2.2 Методична регламентація проведення екологічного аудиту.

Екологічний аудит є важливою ланкою схеми взаємозв'язку природоохоронної діяльності на різних рівнях господарювання та покращення якості навколишнього середовища. Враховуючи, що існуючі системи оцінки контролюють не більше ніж 25-40% обсягу антропогенного впливу, роль та значення екологічного аудиту в природоохоронній діяльності важко переоцінити. При цьому з точки зору процедури впровадження екологічного аудиту дуже важливим є визначення методичних підходів до його застосування.

Головна відмінність екологічного аудиту від інших його видів полягає в тому, що останній повинен поєднувати та розширювати програми та методики існуючих видів аудиту – виробничого, фінансової діяльності, аудиту на відповідність, зокрема це також стосується і сільськогосподарського землекористування, шляхом збору, аналізу та документації більше за звичайної кількості конкретної інформації про природокористування та природоохоронну діяльність сільськогосподарських підприємств, а також у відсутності жорстких регламентованих процедур та стандартів здійснення програм екологічних перевірок.

У науковій літературі отримали висвітлення питання організації екологічного аудиту, визначені завдання, цілі, критерії, об'єкти і суб'єкти екоаудиту. Знайшли віддзеркалення питання методології і концепції екологічного аудиту [20,26,47,65,112,150,184]. Представлений широкий огляд зарубіжного досвіду проведення екологічного аудиту. Особливо детально опрацьовані питання, що стосуються процедури здійснення екологічного аудиту підприємства.

Комплексна мета екологічного аудиту зумовлює вибір типу екологічного аудиту, які в свою чергу передбачають конкретну методику та процедури екологічного аудиту. Вибір має бути таким, щоб забезпечувалася

комплексність проведення екологічного аудиту. Отже, методика проведення екологічного аудиту залежить від визначення[38]:

- межі територій, що підлягають екологічному аудиту;
- перелік провідних технологічних процесів;
- межі часу;
- необхідність відбору проб;
- необхідність оцінювання впливів за межами ділянки;
- характер взаємодії з іншими зацікавленими сторонами;
- необхідність залучення третіх сторін, а також додаткових

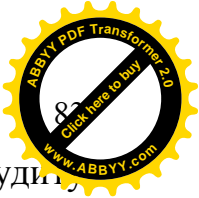
спеціалістів при проведенні екологічного аудиту.

Окрім цього, методики проведення екологічного аудиту вибираються на основі наступних характеристик[64,76]:

- доцільності застосування методу;
- можливість практичного застосування в конкретних умовах господарювання;
- вартості використання методу;
- отримуваним результатам;
- достовірності і відтворюваності методу;
- можливості обліку впливу зміни умов на отримуваний результат;
- збалансованості всіх вживаних методів.

Інформаційні ресурси, які використовуються в екоаудиторській діяльності, залежно від цільового призначення включених в них даних, можуть бути розділені на три групи[104,126]:

- нормативна інформація про екологічний аудит і охорону навколишнього природного середовища;
- екологічна інформація про об'єкт аудиту;
- інформація про стан компонентів навколишньої природної середовища, що знаходяться в зоні можливого впливу об'єкту екологічного аудиту.

Вітчизняний та зарубіжний досвід проведення екологічного аудиту розкриває різні методичні підходи до його проведення. Їх узагальнено можна поділити на загальні, специфічні методичні підходи, а також методичні підходи до управління та функції екологічного аудиту.

Загальні методичні підходи проведення екологічного аудиту передбачають, на думку В. Сидорчука[150], наступні методи аналізу природокористування.

Метод анкетування – один із основних методів огляду, аналізу, оцінки та ранжування екологічних проблем, який дозволяє обґрунтовувати та розробляти конкретні та адресні рекомендації. Його сутність полягає в опитуванні та складанні переліку напрямків екологічної діяльності персоналу сільськогосподарського підприємства при проведенні моніторингу, контролю та регулювання, у зборі даних для оцінки її ефективності, розробки рекомендацій та пропозицій щодо розвитку та підвищення ефективності еколого-економічної діяльності сільськогосподарських підприємств[150,160].

Деякі вчені вважають за доцільне використання багатокритерійних методів при проведенні екологічного аудиту. У дану групу входить велика кількість методів, таких як “матриця досягнення цілей”, “балансові таблиці планування”, методи ранжування і зважування .

Метод матеріальних балансів та технічних розрахунків – складання та аналіз системи матеріальних балансів основних компонентів сировини та матеріалів, води, забруднюючих речовин. Дозволяє оцінити не лише фактичний вплив на оточуюче середовище (контрольоване та неконтрольоване, регульоване та нерегульоване) за основним видом діяльності в цілому, але й надати необхідну оцінку окремим джерелам впливу на оточуюче середовище, системам регулювання викидів і скидів забруднюючих речовин, системам розміщення та знищення відходів, системам моніторингу. Узагальнюючі та деталізовані балансові схеми матеріальних потоків є однією з найбільш зручних форм представлення даних про впливи на навколишнє природне середовище.

С.Ю. Дайман, Т.В. Гусева акцентують увагу на особливій важливості

картографічних методів при проведенні полягають у розробці та використанні аудиторських ситуаційних планів обстеженні ділянок та аудиторських ситуаційних картсхем територій на основі будь-яких чорно-білих копій генпланів, ситуаційних планів, геодезичних знімків, топографічних карт та ін.[25,187]. Методи з використанням фотозйомки та відеозйомки з високою ефективністю можуть використовуватися як у якості додаткових до картографічних, так і самостійно. Найчастіше лише результати зйомки здатні наглядно та інформативно охарактеризувати існуючу екологічну ситуацію.

Методи експертної оцінки достатньо часто використовуються при проведенні екологічних аудитів відповідності. Дані методи застосовуються найчастіше зі всіх перерахованих, оскільки вони не вимагають додаткових даних або зусиль, пов'язаних з формальнішими методами. Метод експертної оцінки працює найефективніше, коли існують явні критерії ухвалення рішень, проводяться консультації із зацікавленими сторонами, експерти і радники мають відповідні кваліфікації і досвід і рішення підтверджуються формальними обґрунтуваннями.

Як зазначає О. М. Карелов у залежності від визначених установчим порядком об'єктів екологічного аудитування повинне використовуватися відповідне нормативно-методичне забезпечення виконуваних робіт, яке в повній мірі повинні враховувати специфіку об'єктів екоаудиту[46]. Проте перелік загальних методик і процедур характерні для значної частини об'єктів екоаудиту.

До таких методик, зокрема, належать[13,160,177,184]:

- методика натурного спостереження об'єктів екологічного аудиту, яка дозволяє забезпечити проведення «оглядових турів» по об'єкту екологічного аудитування;

- методичні рекомендації з укрупненої оцінки попередженого екологічного збитку на об'єкті екологічного аудитування;

- оцінка ефективності природоохоронних та пов'язаних з ними заходів при проведенні екологічного аудитування;
- методичні рекомендації з розрахунку критеріїв екологічної безпеки виробництв та господарських систем, який здійснюється за екоаудиту;
- інструктивні матеріали з використання регіональних екологічних програм для цілей екологічного аудитування, та ін.

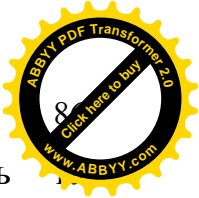
Натурне обстеження об'єкта – це комплекс різноманітних, узгоджених у просторі і в часі досліджень із вивчення рівнів забруднення природного середовища; аналізу впливів на біологічні об'єкти та населення; проведення супутніх спостережень та отримання іншої додаткової інформації, пов'язаної з впливом на навколишнє природне середовище, з метою розробки організаційно-технічних заходів із усунення його негативних наслідків, рекомендацій та аудиторських висновків щодо об'єкта екологічного аудиту[148,128].

За результатами такого обстеження на основі аналізу наявної інформації аудитором складаються пропозиції щодо програми інструментального обстеження.

Інструментальне обстеження на території об'єкту екологічного аудиту та прилеглої території передбачає досить детальне експериментальне вивчення в обсязі, визначеному в задачах та програмі екологічного аудиту, в тому числі:

- рівнів хімічного та радіоактивного забруднення компонентів природного середовища;
- джерел забруднення;
- рівнів фізичного впливу на стан навколишнього середовища та здоров'я населення[76].

Методичні інструментальні обстеження проводять крапковими вимірюваннями та площовими зйомками, програма яких уточнюється на основі аналізу наявної інформації щодо забруднення та впливу на навколишнє середовище.

За необхідності інструментальне обстеження доповнюють деталізують розрахунковими методами у випадку неможливості виконання безпосередніх натурних спостережень.

Методи та засоби, що використовуються у практиці екологічного аудиту, постійно розроблюються та удосконалюються. Суттєвим кроком у розвитку методичного апарату процедури екологічного аудиту стало використання геоінформаційних технологій. Активне їх впровадження дозволило підвищити точність та оперативність інформації, знизити рівень суб'єктивізму, забезпечити можливість систематизації та використання значних обсягів просторових, графічних та статистичних даних.

Методику проведення екологічного аудиту території на основі геоінформаційної технології запропонували О.В.Яценко, Н.П.Радовенчик, П.М.Скрипчук, В.В.Рибак, А.М.Гармаєва та А.Н.Бешенцева[189,201]. Геоінформаційний екологічний аудит – це безперервний людино-машинний процес збору, зберігання, оновлення, обробки та аналізу просторової та атрибутивної інформації про господарюючих суб'єктів для отримання визначених математично характеристик їх впливу на екологічний стан території. Геоінформаційна система екологічного аудиту представлена на рис.2.1.

Рис.2.2 Геоінформаційна система екологічного аудиту [201]

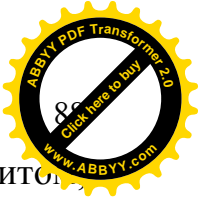
Геоінформаційна система екологічного аудиту відкрита для доповнення картографічною інформацією того ж предметного профілю, а також інших предметних напрямків керована та проста за методикою. Головна мета геоінформаційного екологічного аудиту - комплексна і об'єктивна якісно-кількісна оцінка відповідності діяльності господарюючих суб'єктів, стану об'єктів довкілля та цілісних екосистем територій чинному природоохоронному законодавству, нормативним і правовим актам, методичним і регламентуючим документам, інтегральним показникам якості довкілля в галузі охорони навколишнього середовища і природокористування.

До основних завдань геоінформаційного екологічного аудиту автори запропонованої методики відносять:

- формування бази картографічних основ на об'єкти аудиту;
- формування інформаційної бази оцінки діяльності господарюючих суб'єктів, що впливають на екологічний стан території;
- геоінформаційний аналіз впливу господарюючих суб'єктів (кількісний і якісний) на екологічний стан займаної території (наприклад для сільськогосподарських земель);
- розробка рекомендацій для керівництва господарюючих суб'єктів і органів регіонального управління і планування території (карти розповсюдження рівнів ґрунтових вод, концентрації токсичних речовин, НРК, важких металів, радіонуклідів, рельєф та ін.)[201].

Розвиток процедури і методик екологічного аудиту дозволив підвищити достовірність експертних рішень при пошуку оптимальних шляхів зниження дії існуючих промислових об'єктів.

Узагальнення результатів теоретичних і аналітичних досліджень, що проводяться ученими і фахівцями-практиками в сфері екологічного аудиту дозволяють зробити висновок про необхідність комплексного підходу до проведення аудиту по екологічних питаннях. Оскільки, на нашу думку, екологічний аудит представляє собою організаційно-економічну систему, то

доцільно сформувати узагальнену модель управління екологічним аудитом, яка більш повно розкриває основні особливості його функціонування.

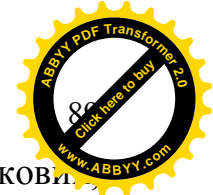
Так, Н.Г.Ковалева зазначає, що екологічний аудит, з погляду системного підходу і системного процесу в центрі якого має бути незалежна екоаудиторська фірма або служба. Для того, щоб створена організація могла ефективно функціонувати, вона повинна спиратися на закони і правила сучасного екологічного менеджменту, згідно якому всі етапи управління залежно від виконуваних функцій розділені на основні блоки: планування, організація, операційна функція, контроль і мотивація[51,52].

В теорії менеджменту та в практиці господарювання застосовуються три основні групи методів управління: адміністративні (організаційні), економічні і соціально-психологічні[37,71,74,132,143,135,155]. Ці групи методів управління частіше розглядаються як такі, що доповнюють один одного. Загальноприйнята класифікація методів управління повинна, на наш погляд, бути адаптована і конкретизована до організаційно-економічного механізму управління екоаудитом. При цьому ми зосередимо увагу на тих змістовних моментах і особливостях використання методів управління, які виявлятимуться в системі екологічного аудиту.

Спочатку відзначимо, що реалізація функцій управління екологічного аудиту повинна здійснюватися за допомогою гармонійного використання різноманітних методів управління. Ефективне функціонування системи організації екологічного аудиту вимагає наявності певних інструментів впливу для досягнення поставлених цілей і завдань екологічного аудиту, а також активізації ініціативи, творчості команди (групи) екологів-аудиторів.

Стосовно проблеми ефективної організації екологічного аудиту методи управління - це способи дії суб'єктів управління екоаудиторської фірми (зокрема, керівників підрозділів, головного еколога-аудитора і ін.) на об'єкт управління для досягнення поставлених цілей і завдань екологічного аудиту.

Об'єктом управління також є комплекс організаційних, наукових та методичних заходів (дій), що забезпечують проведення екоаудиту.

Можна також сказати, що методи управління в рамках екологічного аудиту, що проводиться, – це способи впливу на окремих екологів-аудиторів і команду екологів-аудиторів в цілому з метою ефективного виконання плану (проекту, програми) екоаудитування[105].

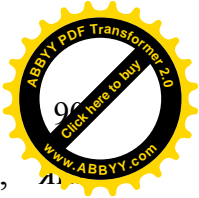
Ефективність функціонування екоаудиторської фірми і її підрозділів значною мірою залежить від правильності застосування методів управління. На це впливає рівень досконалості інституційного середовища, форми власності сільгосп підприємств і форми господарювання, специфіка завдань екоаудитування і інші чинники.

Важливо відзначити, що за допомогою методів управління реалізуються функції управління як консалтинговою екоаудиторською фірмою, так і конкретним екоаудиторським проектом.

Розглянемо економічні, адміністративні (організаційні або організаційно-розпорядливі) і соціально-психологічні методи управління стосовно реалізації екологами-аудиторами агроєкоаудиторського проекту.

I. Економічні методи, припускають наявність системи економічних інструментів і заходів, за допомогою яких здійснюється вплив на результативність і ефективність виконання екоаудиторського проекту відповідно до поставлених завдань і цілей, а також забезпечується єдність інтересів суспільства (зокрема, еколога-економічних), екоаудиторської фірми і окремих екологів-аудиторів.

Провідне місце в системі економічних методів управління екоаудитування також займає форма заробітної плати, що зв'язує розмір винагороди з особистим внеском кожного еколога-аудитора в досягнення поставлених цілей і завдань екоаудитування, системи преміювання і матеріального стимулювання. Важливе значення мають принципи, механізми оплати праці по кінцевому колективному результату. Оплата праці по кінцевому колективному результату як відомо застосовується на рівні

невеликих підрозділів і особливо в тих виробничих підрозділах, де працюють по договорах підряду. У нашому випадку під кінцевим результатом ми розуміємо результати роботи всієї команди екологів-аудиторів, а не окремого аудитора. Все це дає підстави рекомендувати дану форму оплати праці в системі договорів підряду на екоаудитування.

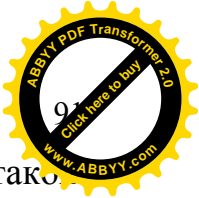
Внесок конкретного аудитора в результат екологічного аудиту (реалізацію екоаудиторського проекту) на основі коефіцієнта трудової участі (КТУ) визначається на основі існуючих методичних підходів до встановлення цього показника[24,85,86], які включають наступні етапи:

- встановлюється базовий КТУ;
- оцінюється робота кожного виконавця за певною системою показників і визначається збільшення (зменшення) базового КТУ за встановленою шкалою в балах;
- обчислюється фактичний КТУ за місяць як сума базового КТУ і загальної величини його зміни.

Слід рекомендувати і використання спеціальних індивідуальних коефіцієнтів [175,с.52] за допомогою яких тарифна частина заробітку конкретного аудитора може збільшуватися.

З метою оцінки внеску кожного підрозділу консалтингової екоаудиторської фірми в реалізацію екологічного аудиту і визначення розміру премій залежно від цього внеску можна запропонувати використовувати «коефіцієнт інтенсивності праці» (КІТ) до базових тарифних ставок і окладів залежно від фактичного виконання встановлених подразделенням оціночних показників (які, слід відмітити, необхідно розробляти)[85].

Безумовно оцінні показники визначають розмір тих або інших коефіцієнтів (КТУ, КІТ і ін.), що коректують, повинні бути пов'язані з ефективністю організації проведення екоаудиту, а також отриманими результатами екоаудитування, що містяться в звіті (наприклад, на підприємстві виявлені реальні резерви підвищення прибутковості

сільськогосподарського виробництва на основі агролісомеліорації), а також рекомендаціям, направленими не тільки на екологізацію господарювання, але і на отримання додаткового прибутку.

Далі слід зазначити, що джерелами економічного стимулювання екологів-аудиторів, можуть бути:

- відшкодування витрат;

- прибуток;

-преміальні виплати сільськогосподарських підприємств, на яких проводиться екологічний аудит.

Преміальні виплати екоаудиторської фірми сільськогосподарського підприємства можуть здійснюватися за рахунок отриманого еколого-економічного ефекту від реалізації рекомендацій екоаудиторів з поліпшення екологічної системи підприємства (наприклад, за рахунок поліпшення еколого-економічної системи сівозмін, збільшення приватизаційної вартості землі за рахунок обліку екологічного чинника і тому подібне). Такі економічні відносини повинні бути обумовлені в договорі на проведення екологічного аудиту.

Безумовно, зазначені нами аспекти застосування економічних методів управління екоаудиторською командою на основі ефективної системи оплати праці вимагає спеціального дослідження і наочної конкретизації і більшою мірою відносяться до проблем економіки підприємства.

Необхідно сказати, що ефективність економічних методів залежить не тільки від обґрунтованості системи важелів (зокрема, оцінки, що стосуються, і оплати праці екоаудиторів), але і від контролюючих зусиль суб'єктів управління, Головного еколога-аудитора або менеджера по організації екологічного аудиту. Контролюючі зусилля повинні бути представлені на кожній стадії. Так, на першій стадії, слід оцінити реальність і досягнення поставлених цілей і завдань екоаудиту сільськогосподарських підприємств. На третій стадії важливо здійснювати оперативний контроль за ходом виконання плану екоаудитування. І тут відмітимо, що розглянуті аспекти

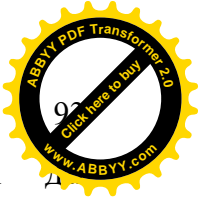
контролю також доводять необхідність наявності менеджерів по організації екоаудиту.

II. За допомогою адміністративних методів керівник групи (команди) екоаудиторів здійснює пряму дію на підлеглих йому екоаудиторів. За допомогою саме цих методів здійснюється вирішення завдань розпорядливого регулювання екологічного аудиту, а також завдань тих, що стосуються організації роботи окремих екоаудиторів і групи в цілому. Іншими словами можна сказати, що для забезпечення злагодженості, чіткості, дисциплінованості, відповідальності і порядку роботи команди екоаудиторів необхідні адміністративні методи управління, які в даному випадку представляють систему способів і прийомів організаційно-розпорядливої дії, які використовуються для організації і координації проведення екологічного аудиту відповідно до поставлених цілей і завдань. Ці методи забезпечують чіткий розподіл обов'язків в команді екоаудиторів, дотримання правив і норм екологічного аудиту і повноважень аудиторів (особливо при проведенні зовнішнього аудиту), а також застосування механізму відповідальності.

Адміністративні методи управління нами також поділяються на організаційні і оперативно-розпорядчі [57,155]. Організаційні методи управління впливають на структуру управління екоаудиторським проектом, а оперативно-розпорядчі впливають безпосередньо на процес його реалізації.

1. Організаційні методи включають:

Організаційна регламентація, яка в основному спирається на систему стандартів по екологічному менеджменту і аудиту. У перспективі необхідно розробляти і затверджувати відповідні інструкції, зокрема, діяльності головного еколога-аудитора, екологів аудиторів. Такі інструкції можуть мати галузеву спрямованість, зокрема, сільськогосподарську, агропромислову. Представляється важливим провести регламентацію необхідних і обов'язкових підрозділів (служб) екоаудиторських фірм.

Організаційне нормування покликане визначати межі д технологічних, економічних і організаційних норм, вживаних в механізмі управління процесом екологічного аудиту. Це можуть бути норми витрат (зокрема, нормативи трудомісткості загальноприйнятих етапів екологічного аудиту), оплати праці екологічних аудиторів різного класу, а також чисельності команди екоаудиторів, наприклад, залежно від потужності, розміру сільськогосподарських підприємств.

Організаційно-методичним інструктажем є доведення до кожного члена команди екоаудиторів найбільш раціонального способу виконання екоаудиторських робіт за наявності відповідного науково-методичного забезпечення. Організаційно-методичне інструктування припускає наявність і розробку методичних вказівок, інструкцій для внутрішнього користування по проведенню екологічного аудиту, виходячи із специфіки сільськогосподарського виробництва. Необхідно також розробляти стандартні схеми, що відображають послідовність і змістовну основу основних етапів екоаудитування сільськогосподарських підприємств різного профілю (рослинницького, тваринницького).

2. Оперативно-розпорядчі методи – це своєчасна видача розпоряджень окремим екоаудиторам, команді екоаудиторів, підрозділам консалтингової екоаудиторської фірми. Розпорядчі методи управління повинні бути направлені на підвищення ефективності функціонування системи екологічного аудиту, консалтингових екоаудиторських фірм за рахунок кращої організації управління.

Безумовно, можна детальніше адаптувати достатньо відомі методичні положення, що стосуються використання адміністративних методів для сфери екологічного аудиту, проте ми не ставимо перед собою таке завдання.

III. Соціально-психологічні методи, як відомо, включають різномірний арсенал способів і прийомів, що розробляються соціологією, соціальною психологією, психологією особи, психологією праці і іншими науками, що вивчають людину і міжособистісні відносини. Ми не ставимо

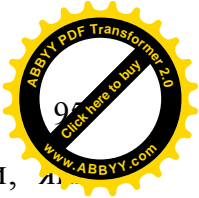
перед собою завдання конструктивної оцінки доцільності і ефективності використання тих або інших соціально-психологічних методів виходячи із специфіки управління екологічним аудитом.

Проте, аналіз специфіки соціально-психологічних методів дозволяє констатувати доцільність їх використання для вирішення наступних завдань: оптимального підбору кадрів для формування команди екоаудиторів і розстановки їх залежно від специфіки етапів екологічного аудиту (окремим виконавцем, наприклад, по-різному може сприйматися психологія поведінки керівників і фахівців сільського господарства відносно поставлених питань по агроекології господарювання); найбільш раціонального формування персоналу консалтингових екоаудиторських фірм; регулювання міжособистісні відносин в команді екоаудиторів (наприклад, між екоаудиторами, що працюють на постійній основі і на умовах договору-підряду); підвищення ефективності стимулювання діяльності аудиторів; зміцнення дисципліни; раціоналізації трудових процесів у сфері організаційного, науково-методичного забезпечення екоаудитування.

Отже, економічні, адміністративні (організаційно-розпорядчі методи) тісно взаємозв'язані між собою, доповнюють один одного і разом складають єдину систему методів як найважливіший елемент організаційно-економічної системи управління екологічним аудитом[105,110].

Також нам представляється окреслити важливий аспект використання різноманітних методів управління в механізмі екоаудиту. В залежності від рівнів їх використання. Зазвичай виділяють макрорівень (державне регулювання), мікрорівень (рівень підприємства), а також рівень окремого працівника. Проте сучасний розвиток економіки вимагає розглядати мезорівень і відповідні господарські (економічні) механізми [73].

Сутність специфіки екологічного аудиту полягає в необхідності проведення екоаудиту для забезпечення потреби користувачів в інформації про екологічний стан об'єкту господарювання. При цьому користувачами інформації про екологічний стан об'єкту господарювання можуть бути

власник об'єкту господарювання або інші юридичні і фізичні особи, які мають матеріальну зацікавленість в результатах господарсько-фінансової діяльності цього об'єкту. Принципово важливим є і те, що аудитор несе відповідальність тільки за свої висновки і не відповідає за саму господарсько-фінансову звітність[76,126,150].

На перших етапах впровадження системного екологічного аудиту можливе виникнення суперечності між загальною стратегією підприємства і завданнями екологізації. Але в подальшому виявляється їх весь більший збіг. От чому на самому початку дуже важливе виявлення зон суперечностей і зон збігів між стратегічними цілями підприємства і екологічних проблем, що виявлені в процесі екологічного аудиту. Облік співвідношення зон конфліктів і зон єдності допомагає встановити пріоритети завдань, що висувуються, конкретизувати загальну стратегію розвитку підприємства і намітити певний алгоритм робіт по її реалізації. Ці роботи покликані з самого початку впровадження екологічного аудиту зменшувати зони конфліктів і розширювати зони єдності.

У відповідності до обраної методики проведення екологічного аудиту необхідно сформулювати організаційне забезпечення екологічного аудиту, що передбачає визначення програми і процедури екологічного аудиту, які мають враховувати: пріоритетні екологічні аспекти діяльності підприємства; періодичність проведення аудитів; ефективне планування і ефективну організацію роботи аудиторської "команди"; активне використання результатів аудиту; компетенцію аудиторів; загальну методологію екологічного аудиту і методику здійснення різних видів аудитів.

В даному контексті доцільно відокремлювати програму, план та сферу екологічного аудиту. Отже, програма аудиту – це один або декілька аудитів, запланованих на конкретний період часу і направлених на досягнення конкретної мети, а планом аудиту є опис видів діяльності і заходів щодо проведення аудиту. Сфера аудиту – обсяг та межі аудиту[48,148,184].

При проведенні екоаудиту потрібен продуманий підхід до методики техніки виконання як окремих аудиторських процедур, так і аудиту в цілому.

За такого стану речей особливу увагу слід приділити механізму власне організації екоаудитування та ефективному його функціонуванню, що визначається використанням відомих методів управління. Проведення екологічного аудиту потребує врахування існуючих на даний момент часу різних методичних підходів до використання програми екологічного аудиту.

Програми екологічного аудиту відповідають меті та задачам, які поставлені замовником та мають бути орієнтовані на визначення пріоритетів діяльності підприємства, що підлягає аудиту. При цьому береться до уваги хто є замовником екологічного аудиту (власне підприємство чи інша зацікавлена сторона), враховується як проводиться екологічний аудит (самостійно підприємством, залученою екологічною організацією), що є об'єктом екологічного аудиту, основні задачі та визначальні екологічні критерії аудиту. Кожна програма екологічного аудиту конкретного об'єкту безумовно є індивідуальною. В той же час, існує ряд ключових елементів, як обов'язково враховують при розробці будь-якої програми екологічного аудиту. Враховуючі методичні рекомендації щодо підготовки, здійснення та оформлення звіту про екологічний аудит Міністерства охорони навколишнього природного середовища України, стандарти ДСТУ ISO 19011:2003, стандарт EMAS[46,48,76,126,148,184] сформуємо схему етапи програми екологічного аудиту, яка наведена на рис. 2.2.

Всі матеріали, отримані в результаті екологічного аудиту, всі дані і сам остаточний звіт є строго конфіденційною інформацією, яка належить та є власністю замовника екологічного аудиту, до представлення зацікавленим сторонам. Вони можуть бути використані виключно для цілей забезпечення дотримання вимог технічних і правових норм і організації системи управління охороною навколишнього середовища, охорона здоров'я персоналу і раціональним використанням ресурсів.

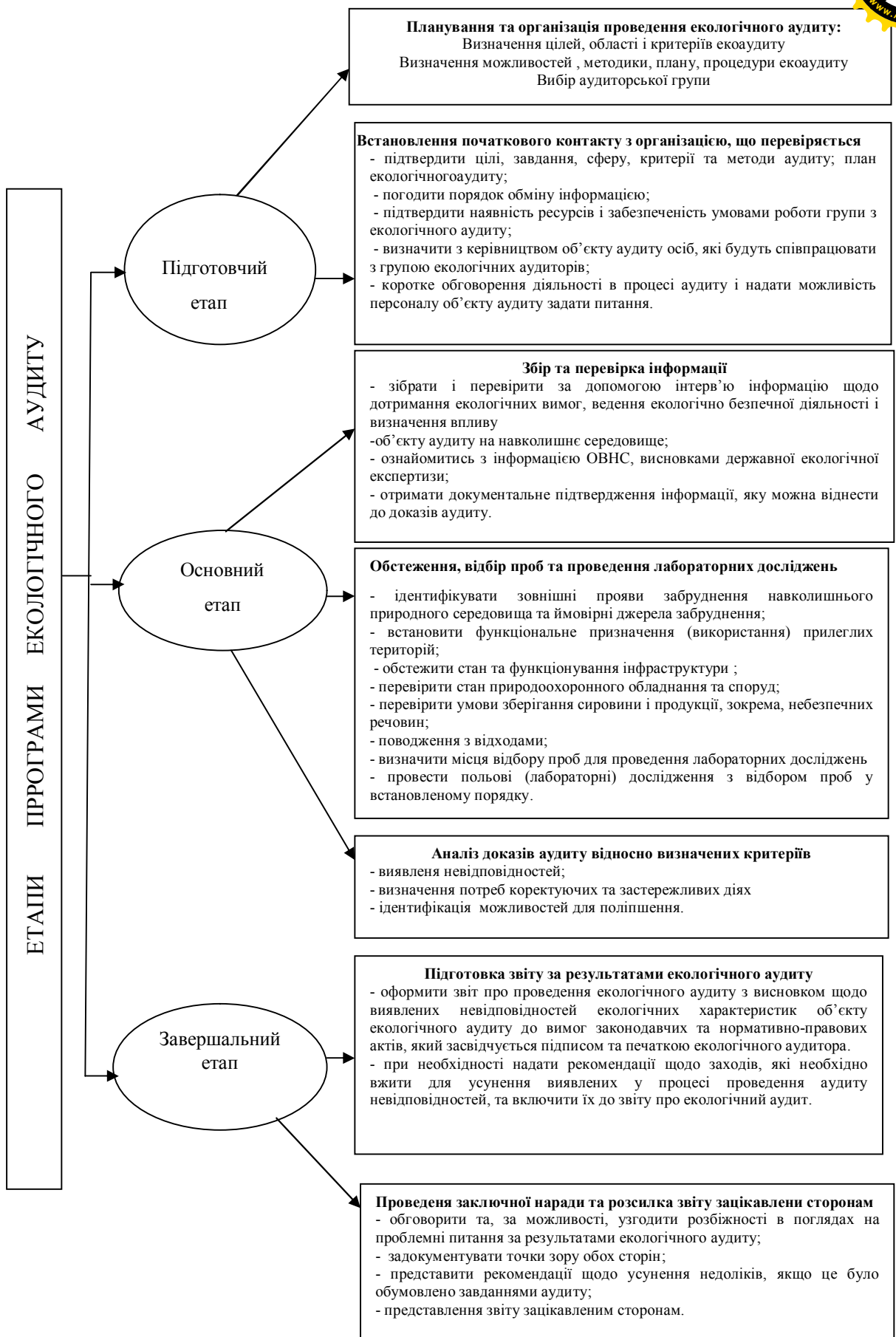
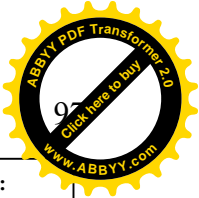
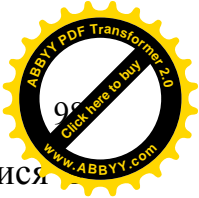

Рис. 2.2. Схема етапів програми екологічного аудиту.

Реалізація рекомендацій екологічного аудиту може здійснюватися межах авторського нагляду та екологічного консалтингу з боку екоаудиторів, що може включати розробку повторних програм екологічного аудиту.

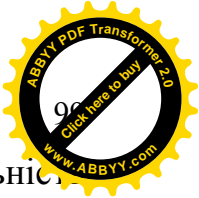
Необхідність повторного екологічного аудиту виникає в разі зміни в складі, структурі, обсягах та технології виробництва, які викликають зміни в природокористуванні та впливі на навколишнє природне середовище. Окрім, цього може враховуватися комплексний еколого-економічний ефект від проведення попереднього екологічного аудиту, або такого, що був реалізований безпосередньо з ініціативи інших зацікавлених сторін.

2.3. Розробка методичних положень екологічного аудиту земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств

Вибір оптимального варіанту проведення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування є досить складним завданням, яке обумовлюється метою екологічного аудиту сільськогосподарської діяльності, пов'язаної з використанням земельних ресурсів, а саме:

- оцінка впливу й прогнозування екологічних наслідків діяльності сільськогосподарського підприємства на земельні ресурси;
- установлення відповідності виду діяльності вимогам діючого земельного й природоохоронного законодавства, екологічних нормативних актів, стандартів, правил й ін.;
- визначення напрямків забезпечення екологічної безпеки виробництва;
- виявлення умов приватизації земельних об'єктів;
- підвищення ефективності природоохоронної діяльності.

В межах проведення екологічного аудиту повинні бути вирішені наступні завдання[38]:

- одержання достовірної інформації про діяльність сільськогосподарського підприємства, пов'язаної з використанням та впливом на земельні ресурси;

- сприяння сільськогосподарським підприємствам у розробці своєї екологічної політики та механізму по здійсненню запобіжних заходів, спрямованих на виконання екологічних вимог, норм і правил;

- зниження фінансового та екологічного ризику функціонування сільськогосподарських підприємств, страхових і фінансово-кредитних організацій.

Для реалізації цілей і завдань екологічного аудиту необхідно використовувати поєднання законодавчо-нормативних актів, норм і правил, стандартів стосовно кожного об'єкту. Необхідна інформаційна база також може бути отримана при екологічному обстеженні (відбір зразків, аналіз зразків), або при натурному огляді, із статистичних даних, на основі аналізу моніторингових (кадастрових) показників. Джерелами інформації є початкові дані державного обліку земель (форми статистичної звітності, дані агрохімічного та санітарного обстеження тощо). Вхідна інформація системи екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування може міститися також в документації підприємства. У загальному випадку вона може мати місце у складі наступних документів[76,93,126,149]:

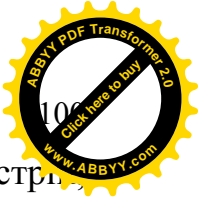
- статутні документи підприємства або організації з описом виконуваних функцій;

- документ на право володіння земельною ділянкою і його план з нанесеними будовами і спорудами;

- ситуаційна карта-схема району, в якому розміщений об'єкт аудиту;

- технічні паспорти на будівлі і споруди;

- технічна документація на основні і допоміжні виробничі процеси і устаткування, використовувані природні ресурси, початкова сировина і напівфабрикати, на основну і побічну продукцію;

- дозвіл на природокористування (землекористування і землеустрій), водокористування, надрокористування, використання об'єктів рослинного і тваринного миру, на викиди і скидання забруднюючих речовин, на розміщення відходів);
- дозвіл на користування комунальними водопровідними мережами;
- ліцензії на виконання робіт в області охорони навколишнього середовища і використання природних ресурсів;
- договори на розміщення відходів, на прийом відходів від інших організацій;
- документація бухгалтерського обліку надходження і витрати матеріальних засобів;
- екологічний паспорт та (або) агрохімічний об'єкту;
- сертифікати відповідності продукції, робіт (послуг);
- матеріали проведених раніше екоаудиторських перевірок;
- паспорти на відходи;
- результати інвентаризації джерел забруднення і місць розміщення відходів;
- акти і довідки по перевірці об'єкту органами державного екологічного контролю і санітарно-епідеміологічного нагляду;
- форми державної статистичної звітності;
- документи первинного обліку використання об'єктів природного середовища;
- внутрішні інструкції підприємства або організації по охороні навколишнього середовища, по техніці безпеки, по пожежній безпеці;
- накази і розпорядження керівництва підприємства або організації;
- результати анкетування і опиту працівників підприємства або організації і місцевих жителів за умови їх офіційного підтвердження компетентними посадовими особами.

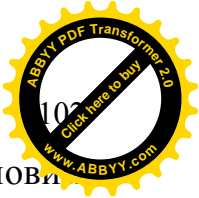
Вибір тих або інших джерел інформації з приведенного списку, визначається метою екологічного аудитування, вирішуваними завданнями і специфічними особливостями обстежуваного об'єкту.

Методичні рекомендації щодо підготовки, здійснення та оформлення звіту про екологічний аудит Міністерства охорони навколишнього природного середовища України передбачають наступне врахування аспектів землекористування.

По-перше, у відповідності до рекомендацій в межах проведення екологічного аудиту необхідно визначити типи землекористування, площу забудованої, вкритої рослинністю території, площу під місцями тимчасового та постійного зберігання відходів та небезпечних речовин, площу застосування отрутохімікатів, площу рекультивованих земель, санітарно-захисної, водоохоронної зон та ін.

По-друге, зазначити: фактичне виконання на об'єкті аудиту заходів з охорони земель, дотримання цільового використання території; площу підтоплених земель стан протиерозійних та гідротехнічних споруд, захисних насаджень; наявність і виконання проекту благоустрою та озелененню санітарно-захисної зони об'єкту аудиту та звернути увагу на дотримання об'єктом аудиту встановленого порядку та обмежень при користуванні землями водного фонду[76].

Інформація, що збирається, зокрема, при обстеженні ґрунтово-рослинного покриву ділянки за даною методикою, наступна: типи ґрунтів, що переважають; механічний склад; потужність ґрунтового покриву; водно-фізичні властивості (коефіцієнти фільтрації); агрохімічні властивості (вміст гумусу, вміст карбонатів, вміст гумусу, вміст карбонатів, ємкість обмінних основ, рН); ступінь деградації ґрунтів ерозійними процесами. Структура землекористування характеризується площами угідь, зайнятих природною та сільськогосподарською рослинністю й типами рослин[154,167]. Ступінь забруднення ґрунтів оцінюється за гранично допустимими концентраціями цих речовин у ґрунті - ГДК, або орієнтовно допустимими концентраціями

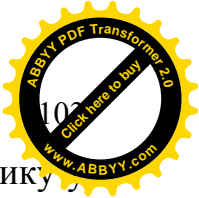
ОДК. За відсутності ГДК склад хімічної речовини порівнюють з фоном значенням чи природнім геохімічним фоном (кларками). Забруднення ґрунтів металами оцінюють за рівнем рухомих та водорозчинних металів, біологічним показником ґрунтів та накопиченням металів у рослинах[32,178].

За результатами такого обстеження на основі аналізу наявної інформації аудитором складаються пропозиції щодо програми інструментального обстеження.

В пріоритетні переліки забруднюючих речовин ґрунтів включаються речовини, що мають в районі обстеження найбільш високі перевищення нормативних значень, або їх природного змісту, і їх найбільшу повторюваність. Віднесення речовин, що забруднюють ґрунт, до класів небезпеки (класи небезпеки речовин, забруднюючий ґрунт і повітря, різні). Критерієм пріоритетності забруднюючих речовин, зокрема, металів, є їх токсичність і масштаби викидів. Найбільш токсичними є метали: ртуть, кадмій, свинець і миш'як, які необхідно контролювати в першу чергу [185]. Екоаудиторську інформацію про забруднення ґрунтів рекомендується зіставити з інтегральними біологічними показниками, що характеризують якість ґрунтів, такими як ферментативна активність, активність і розповсюдження ґрунтових організмів тощо.

Витяг з методичних рекомендацій щодо підготовки, здійснення та оформлення звіту про екологічний аудит Міністерства охорони навколишнього природного середовища України стосовно вимог щодо відбору проб ґрунту при проведенні екологічного аудиту наведено в Додатку Б.

О. М. Карелов в роботі [46] пропонує проводити екологічний аудит території. Територіальний аспект проведення екологічного аудиту знаходиться в даний час у стадії свого формування, хоча окремі спроби проведення екологічного аудиту в межах окремої території, наприклад, міста вже впроваджуються. Екологічний аудит промислової або будівельної території припускає оцінку характеру і ступеня забруднення території (як

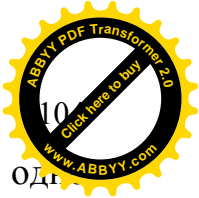

правило, виробничого), що є слідством реалізованих на цьому майданчику, минулому та в сьогоденні видів діяльності і об'єктів навколишнього середовища і природних ресурсів, що виявилися в зміні стану.

Використання методів екологічного аудиту земельних ресурсів при дослідженні промислової території, будівного майданчика та їх зони впливу дозволяє зібрати інформацію, необхідну для розробки програми досліджень, як відносно переліку параметрів, так і з позицій розташування постів, точок пробовідбору. Рационалізація схеми досліджень, зокрема, дає можливість скоротити непродуктивні роботи по бурінню свердловин для дослідження забруднення ґрунтів і підземних вод “по рівномірній сітці”, а також оптимізувати число проб і список забруднюючих речовин, що підлягають аналізу. Згодом схема реалізується при проведенні систематичних спостережень на досліджуваній території[46].

На погляд О.В. Яценко, Н.П.Радовенчика методика екологічного аудиту території частково включає сільськогосподарські аспекти землекористування та включає аналіз таких основних блоків інформації[8,160,184,201]:

1. Картографічна інформація: карти адміністративних районів для з'ясування місця знаходження об'єкту, ситуаційні плани-схеми; території з об'єктами аудиту, сільськогосподарськими угіддями, меліоративними територіями тощо (карта повинна охоплювати "саме об'єкти" і можливу зону впливу (взаємодії) на сусідні об'єкти - для невеликих об'єктів до 5 км, для середніх і великих до 15 км); окремих землекористувачів, територій, ландшафтів; геологія, геоморфологія, гідрологія, геоботаніка, ґрунти (картографічний матеріал повинен бути виконаний за різні проміжки часу — 10 та більше років; рухи земної кори в просторі і в часі, інженерно — геологічні умови; спеціальні карти: з геофізичними характеристиками територій, геохімічних та інших аномалій, аудит-карти, медико-демографічних проблем тощо; абсолютні та відносні висоти окремих ділянок ландшафту та в цілому територій чи водозабірних територій; функціональні

зв'язки між елементами басейну, ландшафту, їх взаємозв'язок та вплив Одн на одного; картографічний аналіз за геоінформаційними технологіями; здатність елементів ландшафту до акумуляції продуктів техногенезу; тенденції негативних та позитивних процесів тощо.

2. Кліматичні умови, що є специфічними для території: належність до кліматичної зони; аналіз інтенсивності, кількості опадів, їх розподіл на протязі року, атмосферні випадіння на територію; випаровування з поверхні; роза вітрів; температурні характеристики територій та ін.

3. Категорії ступеня перетвореності ландшафтів: визначається поелементна характеристика всіх елементів ландшафту, а саме: лісів, водойм, боліт, луків, пасовищ, ріллі, сільської забудови, меліорованих каналів, земель промислового користування, для басейнів річок та окремо для адміністративних територій та ін.

4. Ґрунти: детальна карта ґрунтового покриву з табличною інтерпретацією; аналіз даних агрохімічної паспортизації; водно-фізичні та агрохімічні властивості ґрунтів; родючість (в історичному розрізі); «зовнішній та внутрішній» дисбаланс; врожайність сільськогосподарських культур; екологічний стан ґрунтів (еродовані, підтоплені, засолені, заболочені, ущільнені ґрунти); небезпечні об'єкти (склади мінеральних добрив, сміттєзвалищ, автомагістралі); зелені насадження різноманітного призначення; структура рослинного покриву (природна, сільськогосподарська);

5. Водні ресурси.

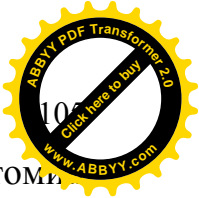
6. Атмосферне повітря.

7. Особливо охоронні території та рекреація: фактичний стан, оцінка статусу території, оптимальні параметри, перспективні напрямки функціонування та комплексне використання.

8. Біоресурси.

На основі зібраної інформації виділяються лімітуючі характеристики. За можливістю оцінюється повна складова території з позицій потенціалу та

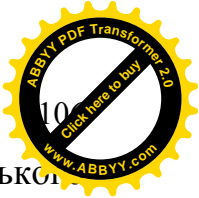

стійкості до сільськогосподарського навантаження. Оцінюється питомий вплив кожного компоненту, виділяються чинники, які мають значний (вирішальний) вплив на більшість складових територій. Результатами аудиту повинні бути чіткі висновки щодо гармонічного функціонування територій як складової частини вищої за ієрархією регіону. Наприклад, заліснення, залуження, створення біокоридорів, агрохімічні заходи, додаткове обстеження населення, регулювання завершується встановленням відповідності території за якісними і кількісними показниками за всіма видами ресурсів (за діючими СНП, ДСТУ, СН, ДСТУ ISO, галузевими методиками тощо)[201].

Як уже було зазначено вище, однією з пріоритетних задач екологічного аудиту є формування інструментів стимулювання екологічного землекористування сільськогосподарськими підприємствами шляхом їх ранжування за рівнем екологічної відповідальності, що в свою чергу потребує розробки відповідних критеріїв. Не зважаючи на те, що існує досить багато методик проведення екологічного аудиту, більшість з них розраховані на його використання екологічного аудиту землекористування в промисловості, будівництві та житлово-комунальному господарстві. Методики, які можна використовувати для проведення екологічного аудиту функціонування сільськогосподарських підприємств ґрунтовані на суто екологічних та агрономічних процедурах. Однак жодна з них не охоплює всього комплексу організаційно-економічних специфічних параметрів і характеристик сільськогосподарського землекористування в контексті сталого економічного розвитку підприємства.

При проведенні екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування доцільно врахувати рівень залежності економічної ефективності підприємства від екологічного стану сільськогосподарського землекористування, яку на наш погляд можливо розраховувати на основі показника еластичності (E_{II}) - взаємозалежності економічної доданої вартості сільськогосподарських підприємств та інтегрального показника

потенційної еколого-економічної результативності сільськогосподарського землекористування.

$$E_{\Pi} = \frac{\Delta EVA / EVA}{\Delta EC / EC} \quad (2.1)$$

де EVA – економічна додана вартість підприємства за визначений період, грн.; EC – інтегральний показник екологічного стану земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств.

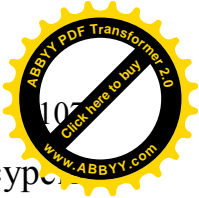
При умові неотримання підприємством прибутку - доцільно використовувати при розрахунку показника еластичності (E_{Π}) в якості показника економічного результату доцільно використовувати дохід підприємства.

$$E_{\Pi} = \frac{\Delta D / D}{\Delta EC / EC} \quad (2.2)$$

де D – дохід підприємства; EC – інтегральний показник екологічного стану земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств.

Інтегральний показник екологічного стану земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств, на нашу думку, повинен враховувати основні складові: агроекологічний потенціал ґрунтів і управлінську основу потенційної еколого-економічної результативності сільськогосподарського землекористування.

$$EC = AEP \times W_i + i_{mp} \times W_i + i_{ек.пол.} \times W_i + i_{екол. мен.} \times W_i + i_{ек.добр.} \times W_i + i_{впр.} \times W_i + i_{ек.стим.} \times W_i + i_{відп.} \times W_i \quad (2.3)$$

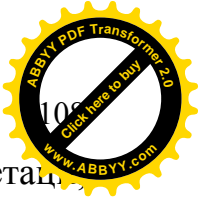

де EC – інтегральний показник екологічного стану земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств; $AEП$ – комплексний показник агроекологічного потенціалу ґрунтів; $i_{тр}$ – комплексний показник транспарентності; $i_{ек.пол.}$ – комплексний показник екологічної політики; $i_{ек.мен.}$ – комплексний показник екологічного менеджменту; $i_{ек.добр}$ – комплексний показник рівня екологічної доброчинності підприємства; $i_{ек.стим}$ – комплексний показник екологічного інформування та економічного стимулювання екологічної відповідальності персоналу; $i_{впр}$ – комплексний показник впровадження підприємством програм та методів екологічного аудиту; $i_{ек.відп}$ – комплексний показник екологічної відповідальності. $W_{AEП}$, $W_{тр}$, $W_{ек.пол.}$, $W_{ек.мен.}$, $W_{ек.добр}$, $W_{впр.}$, $W_{ек.стим}$, $W_{відп.}$ – вага комплексних показників в структурі інтегрального показника.

Агроекологічний потенціал ґрунтів – це здатність ґрунтів виконувати функцію сільськогосподарських угідь, створювати оптимальні умови для росту і розвитку сільськогосподарських рослин, а також підтримувати екологічну рівновагу в агроландшафтах і природному середовищі. У відповідності до методики наведеної В. В. Медведєвим агроекологічний потенціал ґрунтів визначається за формулою [1,7]:

$$AEП = \sum_{i=1}^{10} X_i \quad (2.4)$$

де X_i – синтетичні показники кратності перевищення фонових і масштабованих величин за: X_1 – підживлення ґрунтів фосфором і калієм; X_2 – якістю і гумусністю ґрунтів; X_3 – рівнем і мінералізацією ґрунтових вод; X_4 – валовим сумарним вмістом важких металів (валовий вміст у ґрунті бору, молібдену, марганцю, цинку, кобальту, нікелю, міді, хрому, свинцю та ін.); X_5 – сумарним вмістом радіонуклідів у ґрунті (цезій, стронцій, плутоній, америцій); X_6 – біотичним потенціалом або біопродуктивністю земельних

угідь(середньорічне продуктивне зволоження, період вегетації, середньорічний радіаційний баланс); X_7 – стійкістю ґрунтів до техногенного навантаження (суми активних температур, крутизна схилів, кам’янистість, структурність, питомий опір, гранулометричний склад, вміст гумусу, тип водного режиму, реакція рН, ємність іонів, залісненість, розораність, господарська освоєність); X_8 – несприятливими природно-антропогенними процесами(ступінь ураженості територій яружною і площинною ерозією, зсувами, суфозією лесових порід, дефляцією, карстом, селями, засоленням, підтопленням, просіданням і обваленням над гірничими виробками тощо); X_9 – забрудненістю сільськогосподарських угідь пестицидами; X_{10} – внесенням мінеральних добрив.

Критеріальна база агроекологічного потенціалу ґрунтів подана в табличному вигляді.

Таблиця 2.3

Оціночні критерії показника агроекологічного потенціалу ґрунтів

Значення показника	Оцінка стану ґрунтів	Характеристика еколого-раціонального використання земель
Більше +1,71	Умовно сприятливі	Зона економічно доцільного використання земель
-1,70; +1,70	Задовільні	
-5,09; -1,71	Умовно задовільні	Зона використання земель у режимі збереження
-8,49; -5,10	Погіршені	Зона екологічно адаптивного використання земель
Менше -8,50	Екологічного лиха	Зона використання земель у режимі відновлення

[7]

Розрахунки комплексних показників i_i , які характеризують окремі еколого-економічні аспекти сільськогосподарського землекористування, необхідно здійснювати за формулою(2.5).

$$i_i = \sum_{j=1}^m y_j W_j \tag{2.5},$$

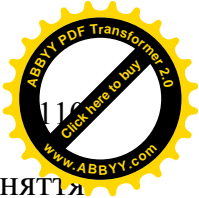

де: Y_j – j -й частковий показник потенційної еколого-економічної результативності сільськогосподарського землекористування; W_j – вага, з якою j -тий нормований показник враховується при розрахунку комплексного показника (визначається методом експертних оцінок).

Часткових показників Y_j , що характеризують потенційну еколого-економічну результативність сільськогосподарського землекористування декілька і вони мають різну розмірність, тому побудова для них комплексного показника передбачає, перш за все, перехід до певних однакових характеристик. Основа розрахунку даних показників полягає у врахуванні наявності або відсутності позитивних ознак у підприємства респондента, так, якщо наведена ознака є на підприємстві, то змінна приймає значення 1, якщо наведена ознака відсутня, то змінна приймає значення 0.

Ступінь відкритості підприємства щодо сільськогосподарського землекористування розкриває комплексний показник транспарентності i_{mp} еколого-економічної результативності сільськогосподарського землекористування та включає такі часткові показники:

- $Y_{зел}$ - показник існування публікації підприємством «зеленої звітності»;
- $Y_{зел.зем}$ -показник включення екологічних аспектів сільськогосподарського землекористування до «зеленої звітності»;
- $Y_{ст.зем}$ - показник наявності публічних декларацій підприємством принципів сталого землекористування;
- $Y_{інф.зем}$ - показник наявності поширення підприємством позитивної інформації підприємством про екологічні аспекти сільськогосподарського землекористування;

- $U_{зал.с.нас}$ - показник залучення сільського населення до прийняття рішення по основним істотним впливам на земельні ресурси сільськогосподарським підприємством;

- $U_{дост.інф}$ - показник, що розкриває доступність інформації про сільськогосподарське землекористування підприємством, ранжувати який на нашу думку необхідно наступним чином у відповідності до потенційного ступеня довіри до підприємства. При умові відсутності розкриття підприємством реального екологічного стану сільськогосподарського землекористування змінна $U_{дост.інф}$ приймає значення 0; розкриття зазначеної інформації в статистичній звітності $U_{дост.інф}$ - 0,2; надання зазначеної інформації контролюючим організаціям - 0,4, надання інформації некомерційним екологічним організаціям 0,6; доступ до зазначеної інформації персоналу підприємства - 0,8; доступ до зазначеної інформації сільського населення або локальної громади сільськогосподарського підприємства змінна $U_{дост.інф}$ приймає значення 1;

- $U_{марк}$ - показник наявності екологічного маркування продукції;

- $U_{нег.марк}$ - показник наявності попереджувального екологічного маркування продукції;

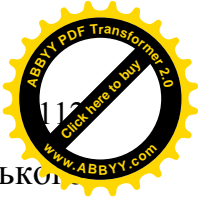
- $U_{інстр}$ - показник існування в посадових інструкціях попереджувальних положень щодо негативного впливу процесів сільськогосподарського землекористування на здоров'я персоналу підприємства.

Комплексний показник екологічної політики $I_{ек.пол.}$ є складовою еколого-економічної результативності сільськогосподарського землекористування розкриває наступні часткові показники:

- $U_{рез}$ - показник включення екологічних аспектів до показників економічної результативності підприємства;

- U_{min} - показник наявності цілей екологічної політики направлених на мінімізацію виділення забруднюючих речовин в джерелах їх утворення;
- U_{npk} - показник наявності цілей екологічної політики направлених на оптимізацію підживлення ґрунтів фосфором та калієм;
- $U_{гум}$ - показник наявності цілей екологічної політики направлених на оптимізацію гумусності ґрунтів;
- $U_{біо}$ - показник наявності цілей екологічної політики направлених на оптимізацію біотичного потенціалу та біопродуктивності земельних угідь підприємства;
- $U_{пест}$ - показник наявності цілей екологічної політики направлених на зменшення забруднення сільськогосподарських угідь пестицидами;
- $U_{антр}$ - показник наявності цілей екологічної політики сільськогосподарського землекористування направлених на нейтралізацію несприятливих природно-антропогенних процесів;
- $U_{відх}$ - показник наявності цілей екологічної політики спрямованих на мінімізацію відходів сільськогосподарського землекористування;
- $U_{ек.пол.}$ - показник існування екологічної політики сільськогосподарського землекористування підприємства. При умові реалізації підприємством оперативної екологічної політики сільськогосподарського землекористування змінна $U_{ек.пол.}$ приймає значення 0,33; реалізації підприємством тактичної екологічної політики сільськогосподарського землекористування змінна $U_{ек.пол.}$ приймає значення 0,66; реалізації підприємством стратегічної екологічної політики сільськогосподарського землекористування змінна $U_{ек.пол.}$ приймає значення 0,99.

Рівень екологічної відповідальності сільськогосподарського землекористування підприємства розкриває комплексний показник екологічної відповідальності $I_{ек.відп.}$, включає часткові показники:

- $U_{страх}$ - показник реалізації підприємством добровільного екологічного страхування;
- $U_{риз}$ - показник здійснення підприємством оцінки екологічних ризиків;
- $U_{станд}$ - показник розробки підприємством внутрішніх екологічних стандартів сільськогосподарського землекористування;
- $U_{а.пасп.}$ - показник наявності на підприємстві агрохімічного паспорту земель сільськогосподарського призначення;
- $U_{мат.}$ - показник використання на підприємстві паспортів безпеки на речовини та матеріали;
- $U_{серт.}$ - показник використання на підприємстві екологічних сертифікатів;
- $U_{розн.відп.}$ - показник існування на підприємстві механізму розподілу еколого-економічної відповідальності;
- $U_{оц.}$ - показник наявності на підприємстві екологічного менеджера, відповідального персоналу за екологічну оцінку та моніторинг сільськогосподарського землекористування;
- $U_{з.перс.}$ - показник відсутності випадків несприятливих наслідків процесів сільськогосподарського землекористування для здоров'я персоналу підприємства;
- $U_{с.нас.}$ - показник відсутності випадків несприятливих наслідків процесів сільськогосподарського землекористування для здоров'я сільського населення.

Комплексний показник екологічного менеджменту

сільськогосподарського землекористування $i_{ек.мен.}$ передбачає визначення часткових показників:

- $У_{мен.}$ – показник існування на підприємстві системи екологічного менеджменту сільськогосподарського землекористування;
- $У_{об.мен.}$ – показник існування на підприємстві визначених об'єктів екологічного менеджменту сільськогосподарського землекористування;
- $У_{пр.витр.}$ – показник наявності на підприємстві оцінки і аналізу прямих витрат на екологізацію сільськогосподарського землекористування;
- $У_{оц.зб.}$ – показник формування на підприємстві оцінки і аналізу неявних витрат та збитків пов'язаних з наявністю або відсутністю екологічного менеджменту сільськогосподарського землекористування;
- $У_{упр.реш.}$ – показник використання даних про екологічні аспекти сільськогосподарського землекористування при прийнятті управлінських рішень;
- $У_{вплив.}$ – показник існування на підприємстві оцінки непрямих ефектів впливу сільськогосподарського землекористування на навколишнє природне середовище (локальні ефекти впливу, транслокаційні впливу тощо);
- $У_{рез.}$ – показник існування на підприємстві оцінки та аналізу результатів екологізації сільськогосподарського землекористування.

Рівень екологічної доброчинності підприємства розкриває комплексний показник $i_{ек.добр.}$, який передбачає розрахунок наступних часткових показників:

- $У_{екол.прогр.}$ – показник реалізації підприємством екологічних програм вирішення проблем земельних ресурсів в зоні впливу сільськогосподарського підприємства;

- $U_{екол.орг.}$ – показник співпраці підприємства з некомерційними екологічними організаціями;

- $U_{нзф.}$ – показник реалізації підприємством екологічних програм підтримки та відновлення земель природно-заповідного фонду ;

- $U_{держ.}$ – показник реалізації підприємством екологічних програм підтримки державних екологічних програм ;

- $U_{екол.парт.}$ – показник підтримки екологічного партнерства з іншими підприємствами.

Комплексний показник екологічного інформування та економічного стимулювання екологічної відповідальності персоналу $i_{ек.стим.}$, що потребує розрахунку наступних часткових показників:

- $U_{осв}$ - показник наявності освітніх екологічних програм, методичних матеріалів екологічних аспектів функціонування сільськогосподарського підприємства;

- $U_{мат.стим}$ - показник використання підприємством інструментів матеріального стимулювання екологічної відповідальності персоналу щодо сільськогосподарського землекористування;

- $U_{мор.стим}$ - показник використання підприємством інструментів морального стимулювання екологічної відповідальності персоналу щодо сільськогосподарського землекористування.

Рівень впровадження підприємством програм та методів екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування розкриває комплексний показник $i_{впр}$, який передбачає визначення наступних часткових показників:

- $U_{ек.ауд.}$ - показник наявності на підприємстві прийнятих управлінських рішень щодо проведення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування;

- $U_{фах.}$ - показник залучення додаткових фахівців для проведення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування;
- $U_{вн.ек.ауд.}$ - показник наявності на підприємстві програм внутрішнього екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування;
- $U_{пост.ек.ауд.}$ - показник реалізації заходів та формування цілей екологічного менеджменту на підприємстві після проведення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування.

Як було зазначено вище для передбачення вагомості впливу окремих факторів на екологічного стану сільськогосподарського землекористування необхідно визначити вагові коефіцієнти з якими показники будуть враховуватися під час розрахунку інтегрального показника.

Схема розрахунку інтегрального показника стану земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств приведена на рис 2.3.

На наш погляд, найбільш доцільним для такого розрахунку є визначення ваг за результатами експертних оцінок. Процедура побудови групової експертної оцінки має починається з того, що кожний з відібраних експертів розміщує всі аспекти екологічного стану сільськогосподарського землекористування у порядку, відповідному до їх впливу на загальний рівень, тобто кожному комплексному i -му показнику в межах інтегрального показника приписується певний ранг. Для кожного часткового j -го показника, в межах окремого комплексного i -го показника, необхідно визначити окремі вагові коефіцієнти. Ранги визначають пріоритетність одних аспектів екологічного стану сільськогосподарського землекористування поміж іншими.

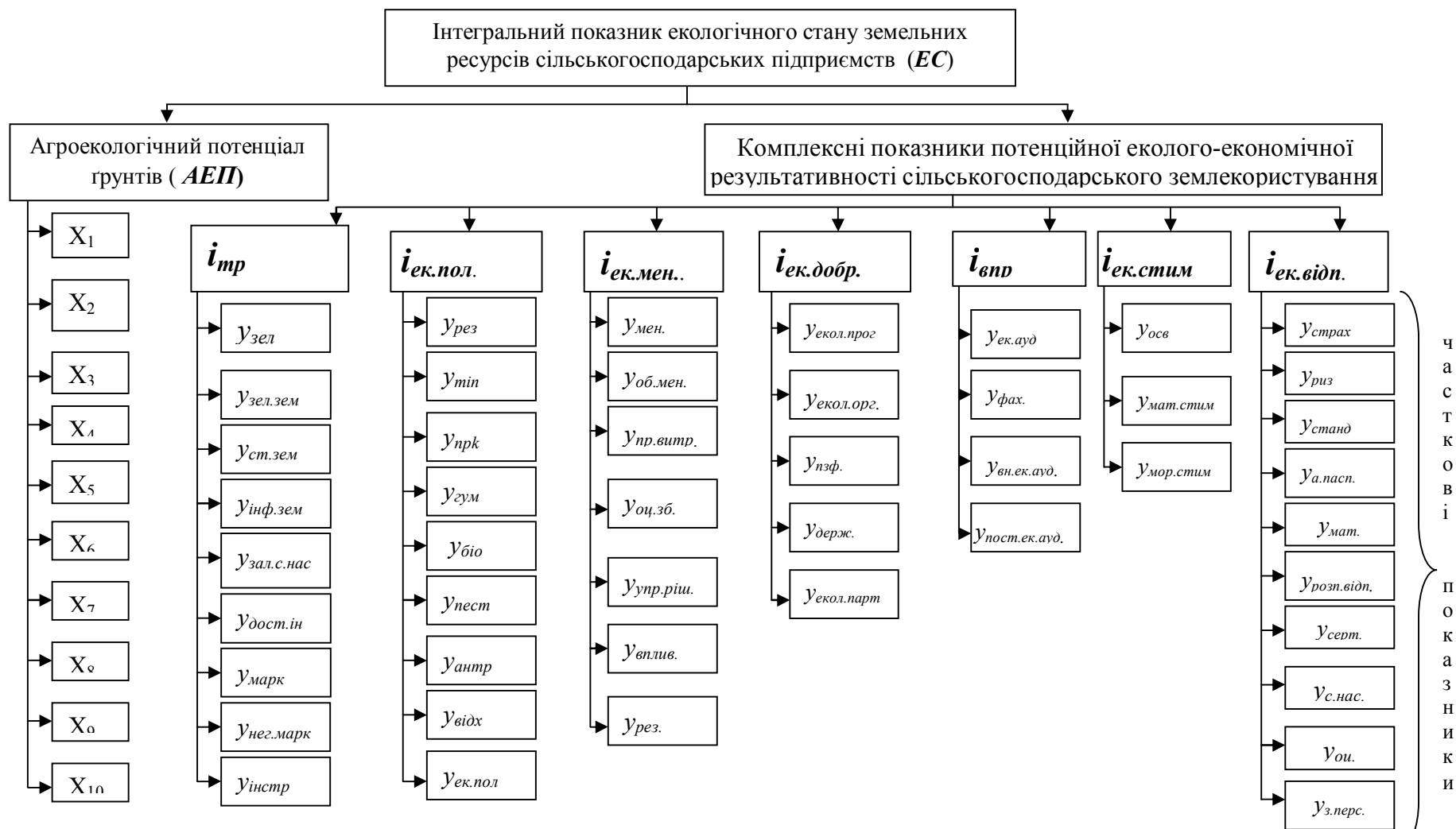
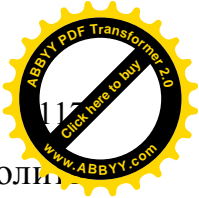

Рис. 2.3. Структурно-ієрархічна схема розрахунку інтегрального показника екологічного стану земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств

Розрахунок приведених зважених комплексних показників дозволяє розрахувати інтегральний показник потенційної еколого-економічної результативності сільськогосподарського землекористування зокрема та екологічного стану сільськогосподарського землекористування в цілому. Отримані дані доцільно використовувати при проведенні внутрішнього та зовнішнього екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування, що в свою чергу полегшуватиме порівняльний еколого-економічний аналіз сільськогосподарських підприємств. Кожен частковий та комплексний показники мають самостійне значення і водночас є складовою інтегрального показника. Проте саме його розрахунки дозволяють побудувати єдину шкалу, на якій в проранжованому порядку розміщуватимуться різні сільськогосподарські підприємства, що є передумовою формування екологічного рейтингу. Конкретне значення інтегрального показника (або комплексних показників, що характеризують окремі аспекти еколого-економічної результативності сільськогосподарського землекористування) визначають ранг конкретного сільськогосподарського підприємства на єдиній шкалі.

У відповідності до агроекологічної оцінки ґрунтів Шищенко П.Г. та Барановський В.А. пропонують наступні стратегії екологічного раціонального використання земель [7]:

- для агроекологічних зон з умовно сприятливою і задовільною оцінкою агроекологічного потенціалу виділяється зона економічно доцільного використання земель, де землекористування необхідно організувати з урахуванням придатності ґрунтів для бажаних, економічно допустимих та екологічно доцільних видів їх використання;

- для агроекологічної зони з умовно задовільною оцінкою агроекологічного потенціалу пропонують зону використання земель у режимі збереження. Під режимом збереження розуміють обмеження на форми та інтенсивність експлуатації земель для забезпечення природного розвитку ґрунтів в умовах, які виключають такий антропогенний вплив, який призводить до зміни функції ґрунтів. Це не консервація певних територій, а

особлива форма експлуатації ґрунтів, спрямована на збереження біоресурсного потенціалу;

- для погіршеного агроекологічного потенціалу ґрунтів бажано виділити зону екологічно адаптативного використання земель. При організації землекористування необхідно враховувати придатність ґрунтів для конкретних видів використання і факт їх екологічної важливості для ландшафту в цілому. Деякі види використання земель заборонені у зв'язку з тим, що вони можуть призвести до порушення ландшафтозберігаючих функцій ґрунтів і відповідно до неконтрольованих змін інших компонентів ландшафтів;

- на базі зони екологічного лиха пропонують виділити зону використання земель у режимі відновлення. Режим відновлення – це тимчасове вилучення території з традиційного господарського обороту для реалізації особливих форм землекористування, мета яких – створення умов для реабілітації функцій ґрунтового покриву, втрачених у зв'язку з антропогенною діяльністю.

Землекористування слід організовувати таким чином, щоб створити умови для відновлення екологічних функцій ґрунтів[185]. Оскільки екологічний аудит є інструментом механізму сталого розвитку як підприємств, так і країни в цілому, то ми вважаємо за доцільне при проведенні екологічного аудиту на сільськогосподарському підприємстві та побудові екологічного рейтингу враховувати не тільки фактичний агроекологічний потенціал ґрунтів, а й потенційний вплив діяльності сільськогосподарського підприємства на земельні ресурси самого підприємства і зони впливу підприємства.

Для цього необхідно при проведенні екологічного аудиту та побудові екологічного рейтингу обов'язково визначати рівень екологізації сільськогосподарського землекористування, наявність екологічного менеджменту земельних ресурсів підприємства, аудит потенційної екологічної відповідальності тощо.

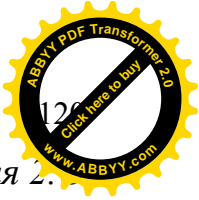
Складові інтегрального показника екологічного стану земельних ресурсів при проведенні екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування *

Складові інтегрального показника еколого-економічного стану земельних ресурсів	Вага комплексних показників в інтегральному показнику еколого-економічного стану земельних ресурсів	Зважений показник максимального значення	Зважений показник мінімального значення
Комплексний показник агроекологічного потенціалу ґрунтів	0,67	+1,145	-5,69
Комплексний показник екологічної політики	0,07	0,63	0
Комплексний показник екологічної відповідальності	0,06	0,60	0
Комплексний показник екологічного менеджменту	0,05	0,25	0
Комплексний показник екологічного інформування та економічного стимулювання екологічної відповідальності персоналу	0,05	0,15	0
Комплексний показник впровадження підприємством програм та методів екологічного аудиту	0,04	0,16	0
Комплексний показник транспарентності	0,03	0,27	0
Комплексний показник рівня екологічної доброчинності підприємства	0,03	0,15	0
Всього	1	3,355	-5,69

* Сформовано за результатами експертного оцінювання

На основі результатів проведеного анкетного опитування керівного персоналу сільськогосподарських підприємств нами сформовано інформаційну основу оцінки інтегрального показника екологічного стану сільськогосподарського землекористування, який є базою для проведення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування (табл.2.4, 2.5).

У відповідності до отриманих даних запропонуємо можливі оціночні характеристики еколого-економічного розвитку підприємства при проведенні зовнішнього та внутрішнього екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування.

**Оцінка еколого-економічного розвитку підприємств з урахуванням
результатів екологічного аудиту сільськогосподарського
землекористування**

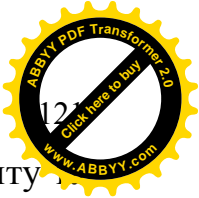
Значення показника (ЕС)*	Характеристика еколого-економічного розвитку підприємства при проведенні зовнішнього екологічного аудиту	Вектор еколого-економічного розвитку підприємства при проведенні внутрішнього екологічного аудиту
1,65 – 3,35	оптимальний	стратегія екологічно збалансованого розвитку
1,64 - 0,00	задовільний	стратегія адаптивного розвитку
-0,01 - - 1,71	умовно задовільний	стратегія стабілізації
- 1,70 – - 3,47	передкризовий	стратегія відновлення
-3,48 - - 5,69	кризовий	стратегія екологічної санації

* Сформовано за результатами експертного оцінювання

Отже, зробивши попередні висновки зазначимо, що розроблені нами вищенаведені методичні підходи на основі показника еластичності – взаємозалежності економічної результативності сільськогосподарських підприємств та екологічного стану екологічного стану земельних ресурсів, - дозволяють:

- 1) удосконалити процес проведення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування підприємств;
- 2) стати базисом проведення екологічних рейтингів сільськогосподарських підприємств, в сфері земельних ресурсів;
- 3) в процесі проведення екологічного аудиту та (або) екологічного рейтингу збалансувати порівняльну оцінку екологічної результативності сільськогосподарського землекористування різних сільськогосподарських підприємств з врахуванням їх фінансово-економічного стану;
- 4) в процесі проведення екологічного аудиту та (або) екологічного рейтингу більш наочно провести вертикальну, структурну оцінку екологічної результативності сільськогосподарського землекористування;
- 5) отриману в процесі проведення екологічного аудиту та (або) екологічного рейтингу покласти в основу формування інформаційної екологічної мережі району, області, країни.

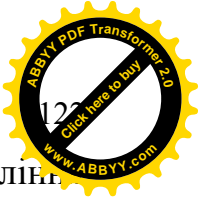
Запропоновані методичні підходи проведення екологічного аудиту (або) екологічного рейтингу стають передумовою порівняльного аналізу отриманих показників з показниками сільськогосподарських підприємств конкурентів, з підприємствами лідерами в галузі, у порівнянні з показниками минулих років, тощо. З огляду на природу інтегрального показника ми вважаємо обґрунтованим його використання в економічному прогнозуванні екологічного розвитку сільськогосподарського землекористування.

Висновки до розділу 2

6. Розвиток економіки в Україні неможливо реалізувати без глибоких якісних змін у сфері регулювання природокористуванням та в підходах до розв'язання екологічних проблем. В даному розділі розкрито основні методичні принципи та підходи до проведення екологічного аудиту як в цілому, так і для сільськогосподарського землекористування зокрема.

7. Доведено, що процес формування практичного механізму дії стандартів екологічного аудиту підприємств в Україні обумовлений наступними чинниками: міжнародними та галузевими стандартами екологічного аудиту; інвестиційними стандартами, що передбачають проведення екологічного аудиту; стандартами екологічного аудиту, які інтегровані в стандарти сталого розвитку та соціальної відповідальності; потрійні системи результативності підприємства, що включають екологічні складові; фондovими та рейтинговими індексами, формування яких ґрунтується на проведенні екологічного аудиту, а також українськими державними стандартами екологічного менеджменту та аудиту.

8. На основі оцінки методичних підходів до організаційного забезпечення та проведення екологічного аудиту поглиблено та конкретизовано етапи програми проведення екологічного аудиту, які враховують: пріоритетні екологічні аспекти діяльності підприємства, періодичність проведення екоаудитів, ефективну організацію та планування

екологічного аудиту а також адаптовано загальноприйняті методи управління до організаційно-економічного механізму екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування.

9. При проведенні екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування враховувати не тільки фактичний агроекологічний стан ґрунтів, а й потенційний вплив діяльності сільськогосподарського підприємства в майбутньому на земельні ресурси самого підприємства і зони впливу підприємства. Для удосконалення аналітичної бази проведення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування необхідно визначати інтегральний показник екологічного стану земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств, який має враховувати основні складові: агроекологічний потенціал ґрунтів і управлінську основу потенційної еколого-економічної результативності сільськогосподарського землекористування, а також запропоновано оціночні характеристики зазначеного показника.

10. Реалізація екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування має враховувати рівень залежності економічної ефективності підприємства від екологічного стану сільськогосподарського землекористування, яку пропонується розраховувати на основі показника еластичності.

Результати досліджень представлені у даному розділі, опубліковано у працях [103-105, 109, 110].

РОЗДІЛ 3.

УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ЕКОЛОГІЧНОГО АУДИТУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

3.1 Економічні важелі стимулювання екологічного аудиту сітьськогосподарського землекористування

Екологічний аудит є ринковим інструментом екологічного менеджменту застосування якого є особливо актуальним при переході до формування сталого ведення сільського господарства. В той же час екологічний аудит є функціонально відособленим напрямком еколого-економічної роботи на підприємстві, що пов'язане з реалізацією контрольно-консалтингових функцій екологічного менеджменту для прийняття оперативних та стратегічних управлінських рішень.

Доцільність появи на сучасних сільськогосподарських підприємствах такого організаційно-економічного механізму екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування можна пояснити наступними умовами[9,23,28,49,79,203]:

- підвищення нестабільності зовнішнього середовища висуває додаткові вимоги до системи менеджменту сільськогосподарського підприємства;
- зниження протягом останніх років агроекологічного потенціалу земель сільськогосподарського призначення;
- об'єктивна ринкова необхідність збільшення підприємством швидкості реакції на зміни зовнішнього середовища, підвищення гнучкості підприємства;
- доцільність стратегічної системи заходів із забезпечення адаптації сільськогосподарського підприємства та уникнення як екологічних, так і фінансових кризових ситуацій;

- зсув наголосу з контролю минулої еколого-економічної діяльності підприємства на аудит майбутньої, в контексті забезпечення сталого сільськогосподарського землекористування;
- необхідність в безперервному відслідковуванні змін, що проходять в зовнішньому та внутрішньому середовищі підприємства;
- ускладнення системи менеджменту підприємства, що потребують додаткових механізмів координації всередині системи менеджменту;
- посилення значення інформатизації економіки при недостатності суттєвої еколого-аналітичної інформації на сільськогосподарському підприємстві, що потребує спеціальної системи інформаційного екологічно орієнтованого забезпечення управління;
- притаманне сучасному економічному розвитку намагання синтезації, інтеграції різних аспектів галузей знань та діяльності людини задля отримання конкурентної переваги та додаткового прибутку.

Відтак, екологічний аудит сільськогосподарського землекористування є, на наш погляд, організаційно-економічною системою незалежного (внутрішнього і зовнішнього) контролю і контролінгу виробничо-екологічної діяльності, фінансово-економічного стану підприємств незалежно від форм господарювання у взаємозв'язку та взаємозумовленості з рівнем регулювання використання земельних ресурсів, а також охорони навколишнього середовища в територіально-галузевому і законодавчому аспекті.

Особливість даного визначення дозволяє сформувати структурно-логічну схему організаційно-економічного механізму екологічного аудиту, яка наведена на рис. 3.1.

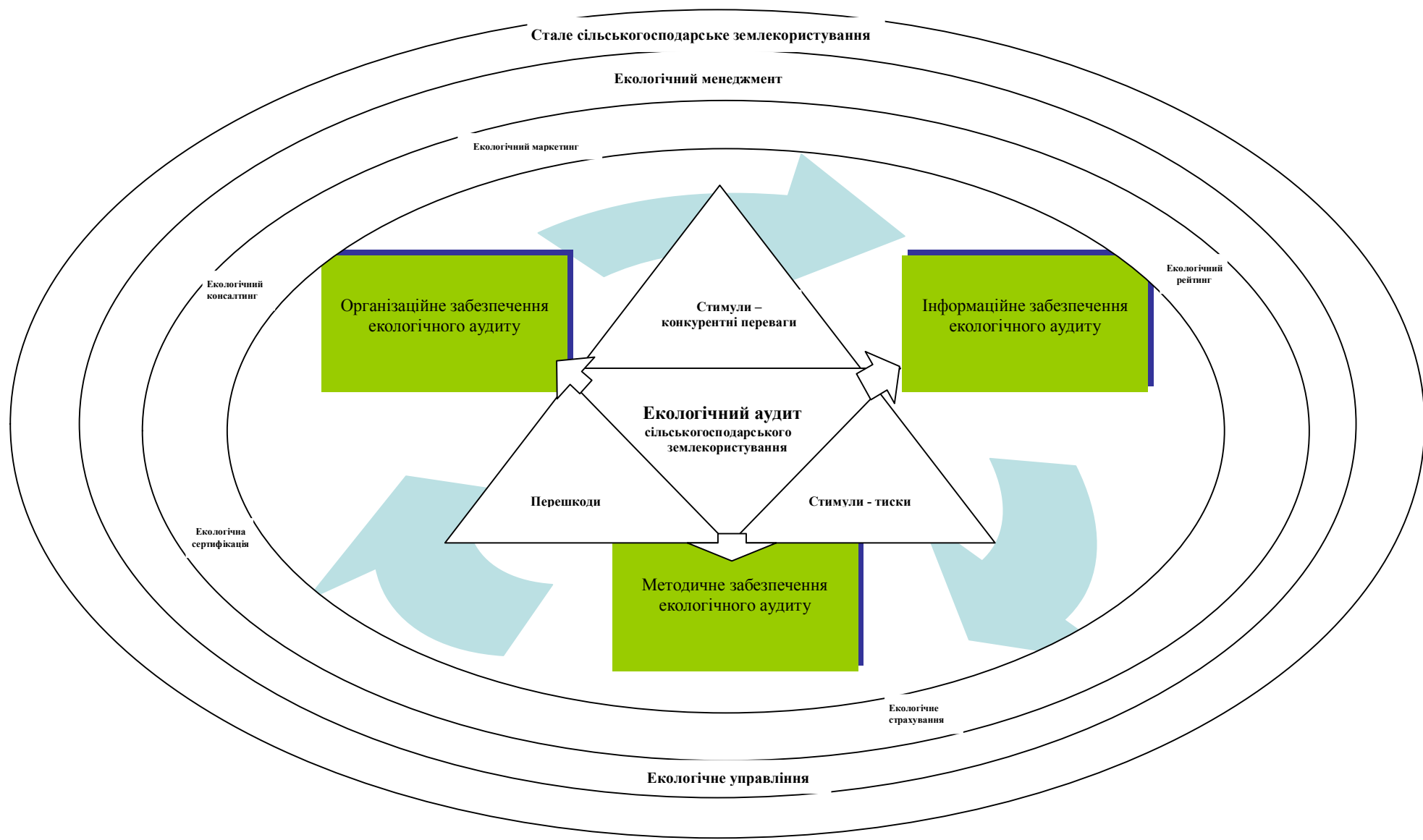
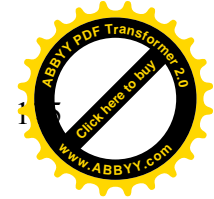
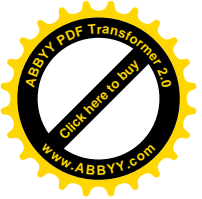
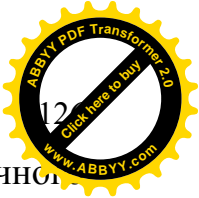

Рис 3.1. Організаційно-економічний механізм екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування.

На наш погляд, організаційно-економічний механізм екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування повинен мати наступні складові елементи: організаційне забезпечення, інформаційно-методичне забезпечення та економічні важелі екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування, які функціонують в динамічному взаємозв'язку з кінцевими фінансово-економічними результатами виробництва, що є передумовою впровадження систем екологічного сертифікації та екологічного маркетингу, основою формування екологічного рейтингу та екологічного консалтингу, на площині сталого сільськогосподарського землекористування[120]. Стале сільськогосподарське землекористування - це така система відносин суспільного розвитку, при якій досягається оптимальне співвідношення між економічним розвитком сільськогосподарського підприємства, нормалізацією якісного стану земельних ресурсів, задоволенням матеріальних і духовних потреб населення[51,166].

Принципи організаційного, інформаційного та методичного забезпечення організаційно-економічного механізму екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування наведені в розділах 2.2 та 2.3.

Однією з провідних задач екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування є створення механізму контролінгу та необхідних напрямків розв'язання екологічних проблем, який став би невід'ємною частиною господарського механізму підприємства.

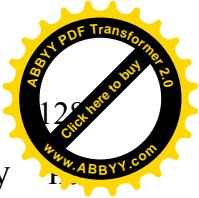
Організаційно-економічний механізм екологічного аудиту в контексті моделі сталого сільськогосподарського землекористування має приводити до реалізації наступних заходів[76,81,107,111]:

- розширення відтворення бездефіцитної родючості ґрунтів, що дозволить в деяких випадках відмовитися від пестицидів;
- заходи по санації земель сільгосппідприємства;
- впровадження екологічно чистих технологій сільськогосподарського виробництва;
- застосування біологічних методів захисту рослин;

- застосування гідротехнічних споруд для протиерозійного захисту земель;
- облаштування зони санітарної охорони річок та водоймищ (при необхідності);
- створення високопродуктивних агроландшафтів;
- оптимізації розташування та використання лісових сільськогосподарських угідь;
- опанування високоефективних та ресурсозберігаючих технологій комплексної меліорації;
- трансформації структури аграрного сектора економіки України з метою досягнення збалансування та пропорційності як в рівнях так і в темпах розвитку його структурних підрозділів, так і в процесах відтворення земельно-ресурсного потенціалу;
- реалізації на практиці прогресивних методів в рослинництві та тваринництві, задля зменшення негативного впливу на земельні ресурси, серед яких є створення інфраструктури повторної переробки сільськогосподарських відходів;
- інтеграції аспектів екологічного менеджменту сільськогосподарського землекористування до загального менеджменту підприємства;
- застосування нових конструкцій спеціалізованих зрошувальних систем, що використовують стічні води різних виробництв, збільшення обсягів богарного землеробства;
- зниження екологічного, фінансового, страхового та інвестиційного ризиків підприємства.

Відтак, внаслідок своєї інтегрованості екологічний аудит сільськогосподарського землекористування забезпечує системний погляд на еколого-економічну діяльність сільськогосподарського підприємства в минулому, теперішньому та майбутньому, комплексний підхід до виявлення та розв'язання екологічних проблем сфері землекористування та охорони земель, що постають перед підприємством.

Стимуючими чинниками поширення екологічного аудиту сільськогосподарських підприємствах є недосконалість економічних інструментів механізму екологічного менеджменту та екологічної політики, недостатнє фінансового забезпечення господарювання підприємств, низький рівень екологічної культури управлінського персоналу сільськогосподарських підприємств.

Практичний досвід провідних країн з впровадження екологічного аудиту сільськогосподарських підприємств [131,142,149,152,193] показує, що необхідно враховувати та інформувати підприємства про систему економічного стимулювання задля результативного позиціонування екологічного аудиту, як інструменту екологічного менеджменту та складової частини загальної стратегії економічного розвитку підприємства, яка на різних підприємствах і за різних зовнішніх умов може бути різною: у одних стабілізація фінансового положення, у інших – збереження конкурентних позицій на ринку, у третіх – максимізація прибутку, у четвертих - зменшення комерційного ризику тощо. Тож, на наш погляд при впровадженні екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування поряд слід реалізовувати систему його економічного стимулювання.

Оскільки сучасні українські сільськогосподарські підприємства не відчують вагомості стимулів до проведення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування, то вагомим постає питання про дослідження фактичного ставлення сільськогосподарських підприємств до доцільності проведення процедури екологічного аудиту. Нами було проаналізовано бажання сільськогосподарських підприємств проводити екологічний аудит сільськогосподарського землекористування методом експертних оцінок, за допомогою анкетування на основі сільськогосподарських підприємств Сумської області (приклад анкети наведений в Додатку В) . Дослідження проводилося на рівні провідних фахівців та керівників сільськогосподарських підприємств. Було проаналізовано 25 сільськогосподарських підприємств та агрофірм. При аналізі був використаний пакет Statistica є представником сучасних

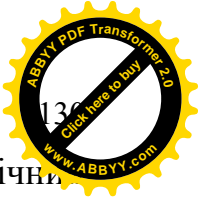

комп'ютерних програм, побудованих на основі нових технологій обробки даних[115].

На попередньому етапі аналізу досліджувані підприємства були поділені на 5 груп за рівнем рентабельності, та з кожної групи взяті по 5 типових представників. В результаті проведеного дослідження виявлено, що 49,8 % підприємств не виявили бажання проводити екологічний аудит сільськогосподарського землекористування, 33,9% - мають сумнів щодо його доцільності, 16,3% - виявили готовність провести екологічний аудит сільськогосподарського землекористування на своїх підприємствах.

Відтак, доцільним стало проведення наступного етапу дослідження є виявлення взаємозв'язку між екологічною відповідальністю сільськогосподарських підприємств в сфері землекористування та охорони земель, яка проявляється через усвідомлення необхідності проведення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування, і стимулами, які можуть впливати на даний факт.

Вхідною інформацією аналізу результатів дослідження стали показники рівня рентабельності, посівної площі, наявності непридатних для використання пестицидів, чисельність працюючих та анкетні дослідження, щодо бажання або небажання проведення екологічного аудиту. Останню складову вхідної інформації аналізу можна характеризувати, як якісну ознаку, яка не має кількісної визначеності, тобто свідчить лише про наявність бажання, небажання або сумніву стосовно доцільності екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування. Якісна ознака – це ознака, яка характеризує деяку властивість або стан, а також наявність або відсутність даної властивості у об'єкта, який досліджується. За такого стану речей доцільним є використання порядкових шкал[6,50,96,115]. Порядкова шкала застосовується для впорядкування підприємств за якісною ознакою, де окремому стану буде приписаний окремий ранг. Ранг – це номер об'єкту у впорядкованому ряду, частіше всього ранги мають вираз натуральних чисел, але ці числа можуть надавати можливість сказати, наскільки або в скільки разів один об'єкт переважніше інших.

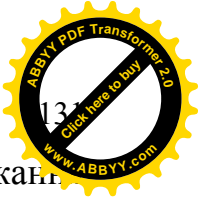
В процесі дослідження бажання підприємств проводити екологічний аудит сільськогосподарського землекористування використання порядкової шкали може бути наступним чином. Так, якщо підприємство не бажає проводити екологічний аудит, то воно має перший ранг, у підприємства є сумнів стосовно доцільності екологічного аудиту – другий ранг, підприємство вважає доцільним проведення екологічного аудиту – третій ранг. Визначимо ступінь залежності між рівнем рентабельності, розміром підприємства, посівної площі, наявності непридатних для використання пестицидів та бажанням проводити екологічний аудит сільськогосподарського землекористування. Мотиваційні фактори реалізації екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування наведено в табл.3.1.

Таблиця 3.1

**Мотиваційні фактори реалізації екологічного аудиту
сільськогосподарського землекористування**

Фактори	Коефіцієнт кореляції Спірмена (R)
Рентабельність	0,69
Посівна площа	0,19
Наявність на підприємстві непридатних для використання пестицидів	- 0,31
Кількість робітників	0,34

Враховуючи вищенаведені значення для коефіцієнтів кореляції – можна зробити висновок, що в трьох випадках існує прямий зв'язок (так як коефіцієнти кореляції додатні) і один обернений (так як коефіцієнт кореляції від'ємний) [6,96]., що свідчить про те, що зі збільшенням розміру підприємства, посівної площі та рентабельності підприємства збільшується бажання підприємств проводити екологічний аудит сільськогосподарського землекористування і навпаки, чим більше на підприємстві зберігається

непридатних для використання пестицидів, тим воно менше виявляє бажання проводити екологічний аудит сільськогосподарського землекористування

Відтак, значна кореляція спостерігається між рівнем рентабельності досліджуваних підприємств та бажанням підприємств проводити екологічний аудит сільськогосподарського землекористування (0,69). Слабка кореляція спостерігається між розміром підприємства, розміром посівної площі та бажанням підприємств проводити екологічний аудит сільськогосподарського землекористування (відповідно 0,34 і 0,19).

Зв'язок між кількістю непридатних до використання пестицидів, які знаходяться на зберіганні у підприємства і бажанням проводити екологічний аудит є непрямим (коефіцієнт кореляції тісний від'ємний – 0,31). Це свідчить про наступні факти, що чим більше у підприємства є таких речовин, тим більше воно не виявляє бажання проводити екологічний аудит сільськогосподарського землекористування. Таким чином, майже завжди, підприємства, що мають більш високий рівень економічної сталості вважають доцільним екологічний аудит сільськогосподарського землекористування та як наслідок є більш екологічно відповідальними суб'єктами господарювання і стратегію свого розвитку будують з урахуванням екологічних факторів. Маючи менший ступінь впевненості, можемо сказати, що менші, за розмірами, сільгоспідприємства вважають недоцільним екологічний аудит в сучасних умовах, та, нажаль, є менше екологічно відповідальними. Тобто, отримані результати свідчать про встановлений зв'язок та його ступінь між розглянутими поняттями та ознаками.

Відтак, для розкриття дії мотиваційного механізму екологічної відповідальності підприємств в сфері сільськогосподарського землекористування пропонуємо будувати матрицю «рентабельність – екологічний розвиток сільськогосподарського землекористування», з врахуванням готовності підприємств проводити екологічний аудит (рис.3.2).

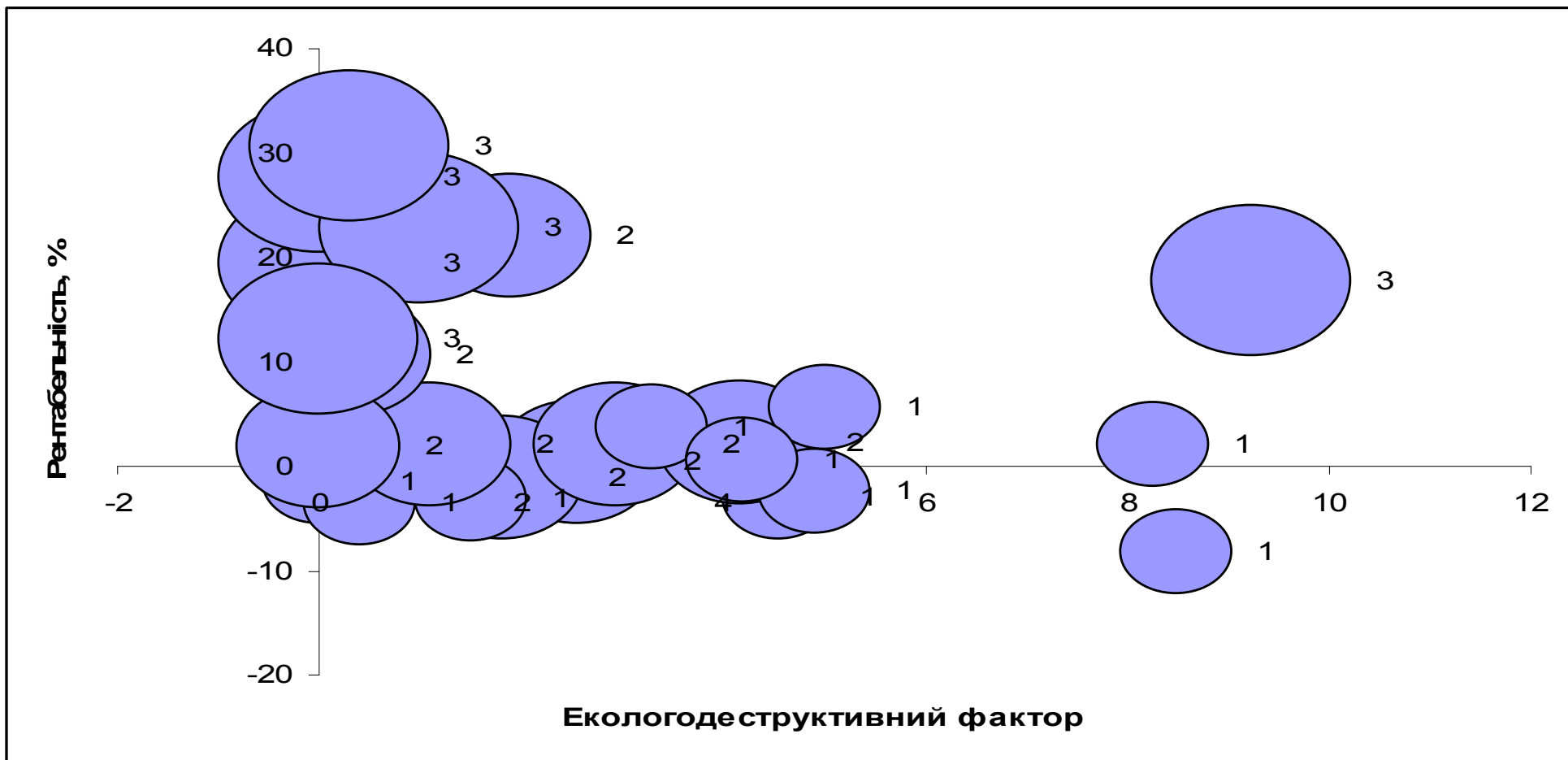

Рис.3.2. Матриця «рентабельність – екологічний розвиток сільськогосподарського землекористування».

- 1- підприємства не виявили бажання проводити екологічний аудит;
- 2- підприємства мають сумнів щодо доцільності проведення екологічного аудиту землекористування;
- 3- підприємства виявили готовність проведення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування

Для побудови зазначеної матриці використаємо дані експертної оцінки щодо готовності підприємств проводити екологічний аудит сільськогосподарського землекористування, що наведені в додатку Д (в якості екодеструктивного фактора для аналізу використана кількість непридатних для використання пестицидів на підприємстві).

Отже, матриця «рентабельність - екологічний розвиток сільськогосподарського землекористування» наведена на рисунку 3.2. ілюструє ранжування сільськогосподарських підприємств, що свідчить про наступне: високорентабельні підприємства бажають проводити екологічний аудит сільськогосподарського землекористування та мають незначний вплив екодеструктивного фактора на екологічний розвиток сільськогосподарського землекористування і навпаки.

З вищезазначених позицій виникає обґрунтована необхідність формування системи економічних важелів організаційно-економічного механізму екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування має відповідати наступним принципам:

- принцип відповідності та взаємозв'язку економічних важелів організаційно-економічного механізму екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування іншим економічним важелям та інструментам економічного механізму сільськогосподарського підприємства;
- принцип направленості та доцільності економічних важелів екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування;
- принцип державного стимулювання екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування;
- принцип впливу економічних важелів екологічного аудиту на формування сталості сільськогосподарського землекористування;
- принцип сприяння за допомогою екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування підвищення екологічної та економічної ефективності підприємства.

Отже, враховуючи результати проведеного дослідження, систем економічних важелів організаційно-економічного механізму екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування, що наведена в таблиці 3.1., має включати основні аспекти його економічного стимулювання.

Система економічних важелів організаційно-економічного механізму екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування запропоновано формувати в залежності від:

- 1) сфер дії економічних важелів, а саме ринково-інфраструктурної, фінансової та адміністративної;
- 2) різновиду економічного стимулювання екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування, які слід поділяти та стимули - тиски та стимули - конкурентні переваги; впливу основних зацікавлених сторін в реалізації підприємством екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування в системі екологічного менеджменту;
- 3) напрямів стимулювання екологічного аудиту, які можна поділити на: прямі, непрямі фінансові стимули переваги, фінансові стягнення, а також стимули відповідальності та стимули попередження.
- 4) Окрім вищенаведених аспектів система економічних важелів організаційно-економічного механізму екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування має бути доповнена перешкодами які суттєво впливають та є складовою частиною динамічного функціонування такого механізму.

Економічні важелі організаційно-економічного механізму екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування представляють сукупність економічних заходів впливу на бажання підприємства проводити екологічний аудит з метою забезпечення сталості сільськогосподарського землекористування (табл.3.2).

Система економічних важелів організаційно-економічного механізму екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування

Сфера дії економічних важелів	Вид стимулювання	Вплив	
Ринково-інфраструктурна	Стимули - тиски	Зацікавлені сторони	Характеристика
		Переробні підприємства АПК	1) Підвищення якості сировинних компонентів. 2) Стабілізація постачань. 3) Створення екологічно-доцільної продукції. 4) Об'єднана програма екологічного маркетингу, сертифікації. 5) Необхідність та вимоги дотримання екологічних стандартів. 6) Зниження впливу продукції та процесів господарювання на земельні ресурси та майбутньої її утилізації
		Фондові, Товарні ринки	1) Інвестиційні фільтри. 2) Пільгові кредити, позики. 3) Прискорені кредити. 3) Збільшення довгострокових кредитів. 4) Довіра інвесторів. 5) Покращення доступності кредитів, позик. 6) Екологічне страхування. 7) Фондові індекси, рейтинги. 8) Екологічні рейтинги
		Споживчий ринок	1) Екологічне маркування. 2) Екологічна сертифікація. 3) Екологічна реклама. 4) Екологічно-орієнтоване ціноутворення. 4) Система екологічного маркетингу
Фінансова	Стимули – конкурентні переваги	Сільсько-господарське підприємство	1) Екологічний імідж підприємства, що веде раціональне сільськогосподарське землекористування. 2) Оптимізація бізнес процесів підприємства сформована під впливом збалансування землекористування та охорони земель. 4) Потенціал впровадження інноваційних заходів для збалансування сільськогосподарського землекористування. 5) Стійкість до екологічних криз. 6) Запобігання деградації ґрунтів. 7) Збільшення сегменту ринку. 8) Вихід на нові ринки. 9) Позиціонування в екологічному рейтингу. 10) Можливість екологічного маркування, екологічної сертифікації тощо.
		Держава, Сільсько-господарське підприємство	Прямі фінансові стимули переваги: 1) субсидії; 2) дотації; 3) пільгові позики, кредити; 4) екологічні фонди; 5) екологічні гранти; 6) ліцензування; 7) фінансова підтримка екологічних проектів та ініціатив охорони земель. Непрямі фінансові стимули переваги: 1) стійкість перед фінансовими кризами; 2) покращення фінансової стабільності
			Фінансові стягнення: 1) платежі; 2) штрафи; 3) витрати; 4) податки; 5) втрати; 6) інші фінансові санкції.
Адміністративна	Стимули - тиски	Держава, Сільсько-господарське підприємство	Стимули відповідальності: 1) дотримання законодавства в сфері землекористування, охорони земель та інших природоохоронних; 2) заборона діяльності; 3) обмеження діяльності; 4) арешт; 5) вилучення; 6) відчуження; 7) розриви господарських договорів.
		Переробні підприємства АПК Споживчий ринок	Стимули попередження: 1) екологічний контроль; 2) екологічна експертиза; 3) екологічна сертифікація; 4) інвентаризація земель; 5) державна агроекологічна оцінка земель; 6) екологічний паспорт підприємства; 7) перевірки; 8) рекламації; 9) ліцензування
Перешкоди		1) Брак фінансових ресурсів для збалансування агроекологічного потенціалу ґрунтів, охорони земель. 2) Відсутність чіткого законодавчого забезпечення екологізації сільськогосподарського землекористування. 3) Відсутність необхідної кількості сертифікованих агроекоаудиторів. 4) Відсутність необхідної кількості агроекоаудиторських та агроекоконсалтингових фірм. 5) Низький рівень екологічної культури. 6) Брак інформації про доцільність екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування. 7) Складність визначення прямого економічного ефекту від проведення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування. 8.) Недосконалість економічного механізму природокористування та охорони навколишнього природного середовища.	

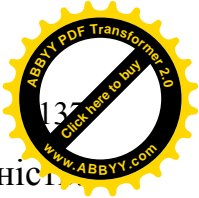
Необхідно зазначити, що вплив того чи іншого набору економічних важелів залежить від еколого-економічної специфіки діяльності підприємства. В Україні більш дієздатною сьогодні буде система фінансових стимулів-тисків, що обумовлено низьким рівнем екологічної свідомості керівників підприємств[49,51,151].

Найбільш дієвими економічними важелями, що забезпечують внутрішнє стимулювання щодо проведення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування є внутрішні еколого-економічні проблеми, які ми умовно поділяємо на організаційно-економічні, техніко-технологічні, екологічної культури та соціальні проблеми, що детально розглянуті в розділі 1.1 даної роботи.

Прикладом прямих фінансових стимулів-конкурентних переваг може бути фінансування конкретних проектів внаслідок проведення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування та збільшення радіусу довіри з боку держави чи інших зацікавлених сторін, яке ми пропонуємо реалізовувати через: субсидії; дотації; пільгові позики, кредити; фінансування з екологічних фондів; доступ до екологічних грантів; необхідності ліцензування; фінансова підтримка екологічних проектів та ініціатив охорони земель. Непрямими фінансовими стимулами-конкурентними перевагами може бути стійкість сільськогосподарського перед фінансовими кризами та покращення фінансової стабільності, внаслідок проведення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування[79,83,85,125].

Особливо важливим аспектом функціонування сільськогосподарського підприємства в ринкових умовах є підвищення його інвестиційної привабливості. Складовим елементом якої є свідчення екологічно відповідального сільськогосподарського землекористування. У світовій практиці банки та інші фінансові установи більш охоче інвестують кошти в підприємства які постійно проводять екологічний аудит та представляють його результати діловому співтовариству. Фінансові показники діяльності екологічно орієнтованих банків та інших фінансових установ є майже однаковими порівняно з установами, що не звертають уваги

при виборі об'єктів інвестиційної діяльності на їх екологічну діяльність. Однак, економічна стабільність та конкурентоспроможність екологічно орієнтованих банків та інших фінансових установ значно вища[189,191].

Значне поширення екологічно відповідального інвестування та системи інвестиційних фільтрів, реалізація якого є неможливою без екологічного аудиту, є свідченням спрацьовування у інвесторів механізму самозбереження.

Отже, на наш погляд доцільно розробити систему інвестиційних фільтрів та майбутньої стратегії інвестування з врахуванням екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування для інвесторів(див. рис. 3.3.), що вкладають кошти в українські сільськогосподарські підприємства.

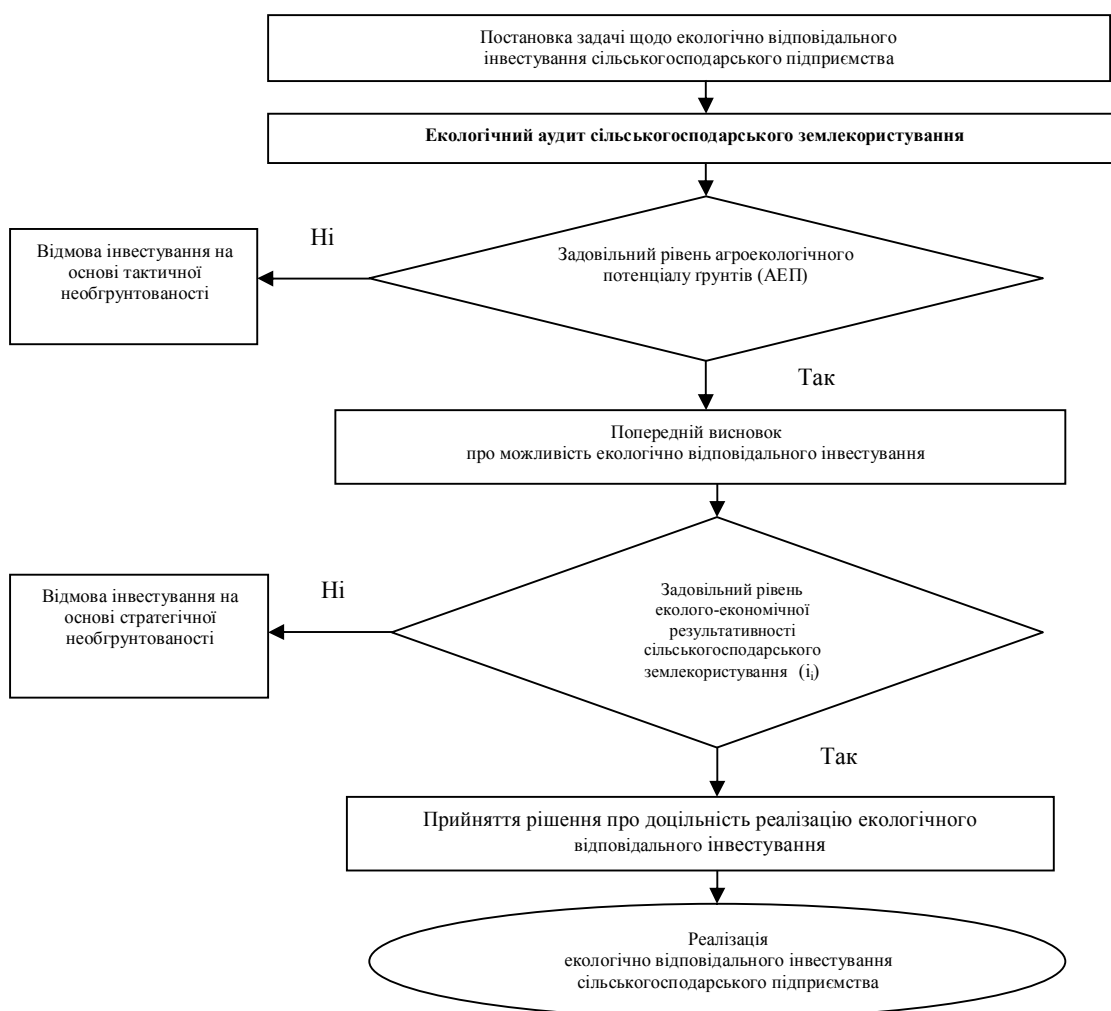

Рис. 3.3. Блок-схема дії інвестиційного фільтра з врахуванням екологізації сільськогосподарського землекористування.

Екологічно відповідальне інвестування це прийняття інвестиційного рішення, що враховує в межах традиційного фінансового аналізу екологічні аспекти функціонування об'єкту інвестування[23]. В його основі є вивчення та виокремлення прийнятних об'єктів для інвестування, що задовольняють певним критеріям екологічної відповідальності. Такий механізм стимулювання екологічного аудиту в світовій практиці іноді зустрічається під назвою «екологічне просіювання» та використовується при побудові фондових індексів, рейтингів, потрійних систем результативності підприємства[95].

Для побудови інвестиційних фільтрів з врахуванням екологізації сільськогосподарського землекористування пропонуємо використовувати методику екологічного аудиту на основі розробленого нами інтегрального показника екологічного стану земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств. Проходження підприємством вищенаведеного інвестиційного фільтру може розцінюватися як отримання додаткової конкурентної переваги порівняно з іншими підприємствами.

Окрім цього, необхідно акцентувати, що стимулами – конкурентними перевагами для проведення підприємством екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування є наступні: споживачі вважають за краще мати справу з підприємствами, які декларують стале сільськогосподарське землекористування, внаслідок чого створюється сприятливіший імідж сільськогосподарського підприємства серед населення і громадськості після оприлюднення результатів екологічного аудиту; підприємство дістає додаткові можливості бути визнаним на міжнародному рівні і на світових ринках; використовуються додаткові можливості запобігання розвитку надзвичайних екологічних ситуацій і аварій на підприємстві, які можуть привести до істотного забруднення навколишнього середовища, фінансових втрат і банкрутства; можливості виходу підприємства на фондові ринки і збільшення вартості акціонерного капіталу; переваги в розвитку двосторонніх відносин з вітчизняними і зарубіжними

партнерами; екологічна сертифікація відповідно до галузевих територіальних, національних і міжнародних стандартів; пільгове ліцензування виробничої діяльності для екологічно сертифікованих підприємств; спрощення умов державної і суспільної екологічної експертизи для підприємств, що проводять екологічний аудит на постійній основі.

3.2 Формування та реалізація системи маркетингового екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування

Умови зовнішнього господарського середовища функціонування сільськогосподарських підприємств, вимоги, що пред'являються до екологічності товарної продукції, а також чинники навколишнього агропиродного середовища, підвищують роль екологізації маркетингу для економічно ефективної, екологічно збалансованої, екологічно безпечної комерційної діяльності підприємств[13,28,202].

Напрямок екологізації маркетингу передбачає насамперед переорієнтацію діяльності сільськогосподарських підприємств від традиційної спрямованості на еколого-економічні вимоги виробництва до спрямованості на еколого-економічні вимоги ринку. Оскільки більшість сільськогосподарських виробництв (підприємств) не продають власну продукцію безпосередньо кінцевому споживачу, тобто українській родині яка споживає цю продукцію, а діють через переробні підприємства, оптову та роздрібну торгівлю, то безумовно важливим фактором конкурентоспроможності продукції та підприємства є збільшення ступеня довіри до неї з боку кінцевих споживачів, переробних підприємств, оптових та роздрібних торговців. При умові якщо посередник є незадовільненим екологічними властивостями запропонованою йому продукцією, то посередник може змінити постачальника, а сільськогосподарське підприємство може втратити можливість доведення продукції до кінцевого споживача. Отже сільськогосподарські підприємства мають враховувати

екологічні інтереси трьох типів споживачів: кінцевих споживачів, переробних агропромислових підприємств, оптових та роздрібних торговців.

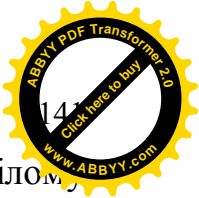
Екологічний маркетинг дає можливість не тільки по-новому здійснювати процес стратегічного планування, але й вказує напрямки розв'язання багатьох проблем, пов'язаних з виникненням екологічних ризиків[44,49,172].

Однією із задач маркетингу є отримання максимальної віддачі від бізнесу, маркетинговий екологічний аудит, в свою чергу, дозволяє розкрити додатковий екологічний потенціал функціонування підприємства.

Вищенаведене обумовлює необхідність формування маркетингового екологічного аудиту, проведення якого є неможливим без проведення маркетингового екоаудиту сільськогосподарського землекористування, що проводитиме всебічне, систематичне, незалежне і регулярне вивчення середовища, цілей, стратегій і діяльності сільськогосподарського підприємства для виявлення екологічних проблем і потенційних можливостей у сфері сільськогосподарського землекористування та охорони земель.

Маркетинговий екологічний аудит сільськогосподарського землекористування можна визначити як методику контролю та виявлення недостатнього використання маркетингових ресурсів сільськогосподарського підприємства з врахуванням екологічного потенціалу сільськогосподарського використання земель для отримання рослинницької і тваринницької продукції та її реалізації при одночасному збереженні, охороні земельних ресурсів. Так метою маркетингового екоаудиту сільськогосподарського землекористування є визначення вузьких місць у системі маркетингу та розробки рекомендацій щодо підвищення ефективності маркетингової діяльності і прийняття маркетингових рішень через оптимізацію землекористування.

Маркетинговий екологічний аудит може також стати складовою частиною класичного маркетингового аудиту на стадії вивчення

можливостей обліку екологічних інтересів споживачів і суспільства в цілому, на промисловому і споживчому ринках[80,99,100]. Таким чином, він може брати участь та сприяти формуванню цілісної системи екологічного менеджменту сільськогосподарського підприємства і адекватної системи екологічного маркетингу, трансформації існуючої системи маркетингу підприємства з врахуванням екологічних критеріїв землекористування та охорони земель.

Основні складові маркетингового екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування наведено на рис. 3.4.

Рис. 3.4. Взаємодія складових маркетингового екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування

Основними об'єктами маркетингового аудиту є маркетингові стратегія сільськогосподарського підприємства, маркетингові дослідження фірми, персональні продажі, політика ціноутворення, сегментація ринку, розробка продуктів, реклама, стимулювання збуту, рух товару, формування громадської думки[61,80].

Маркетинговий екологічний аудит в такій специфічній сфері сільськогосподарського землекористування не є разовим заходом, а представляє собою постійний і безупинний процес, що поставляє інформацію про екологічний потенціал всіх елементів системи маркетингу на підприємстві, ринки на яких функціонує підприємство, полегшує координацію взаємодій та приводить до отримання синергетичного еколого-економічного ефекту всіма зацікавленими сторонами[46,128].

Маркетинговий екологічний аудит сільськогосподарського землекористування умовно поділимо на дві основні частини: внутрішню і зовнішню. Так, зовнішній маркетинговий екологічний аудит сільськогосподарського землекористування, вивчає: маркетингові дослідження, а саме вплив змін екологічних аспектів землекористування та охорони земель на реалізацію кон'юнктури, сегментацію ринків, екологічні потреби споживачів, прогнозування збуту, зміну маркетингових ризиків, маркетингову стратегію конкурентів; екологізацію комунікацій підприємства, рециклінг упаковки, тари, екологічний контроль ланцюга постачань сільськогосподарським підприємством-виробником.

Внутрішній маркетинговий екологічний аудит досліджує всі екологічні аспекти сільськогосподарського землекористування для отримання рослинницької і тваринницької товарної продукції, екологічні інструменти ціни товарної продукції. Він включає всі основні внутрішні операції, господарського механізму підприємства: матеріально-технічне забезпечення сільськогосподарського виробництва, безпосередньо виробництво рослинницької і тваринницької продукції, відправлення продукції, продаж, після продажне обслуговування.

Додатково до перерахованих процесів, маркетинговий екологічний аудит сільськогосподарського землекористування поширюється на так звану підтримуючу діяльність підприємства, від якої залежить основна діяльність підприємства та може опосередковано вплинути на землекористування та охорону земель: підписання контрактів по закупівлях, розвиток технологій в галузях сільського господарства та інших галузей, що забезпечують виробничий процес, управління персоналом та інфраструктура підприємства. Усе це знаходиться за рамками традиційної маркетингової діяльності, але формування сучасної екологічно орієнтованої ефективної маркетингової стратегії залежить від усіх перерахованих складових.

Тенденції загострення конкуренції в галузі сільськогосподарського виробництва, розширення міжгосподарських зв'язків підприємства приводить до збільшення витрат підприємства у сфері обігу, що обумовило зростання уваги керівників підприємств на пошук нових шляхів оптимізації діяльності в напрямку оптимізації руху матеріальних та інформаційних потоків та виявлення резервів економічного зростання[140].

Останнім часом особливого поширення набуває концепція мережного екологічного маркетингу. В рамках концепції мережного екомаркетингу розглядається не який-небудь окремих процес виробництва або фрагмент руху ресурсо-товара за одним циклом, а єдиний ланцюг, що охоплює весь природно-ресурсо-відходно-товарний циклічний процес з урахуванням побічних екологічних ефектів[49,139]. Тож, мережний екологічний маркетинг в сільському господарстві охоплюватиме три області діяльності: ресурсозабезпечення сільського господарства продукцією виробничо-технічного призначення, реалізацію сільгосппродукції і сільськогосподарської сировини, її переробку і збут продовольчих товарів через торгову мережу. Всі ці три області екологічного маркетингу, вельми несхожі між собою, мають свою специфіку, що формується особливостями товарних ринків і вимагають самостійних форм організації, структури, функцій і методів діяльності маркетингової служби.

Перелік розділів маркетингового екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування наведено в табл.3.3.

Перелік розділів маркетингового екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування

Розділи зовнішнього маркетингового екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування	Розділи внутрішнього маркетингового екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування
Оцінка впливу змін екологічних аспектів землекористування та охорони земель на кон'юнктуру, сегментацію ринків реалізації тваринницької та рослинницької продукції	Оцінка сильних та слабких екологічних аспектів сільськогосподарського землекористування для отримання підприємством тваринницької та рослинницької продукції
Оцінка потреб споживачів екологізації сільськогосподарського землекористування та визначення ступеня їх задоволення	Оцінка екологічних конкурентних переваг підприємством в землекористуванні та охороні земель
Оцінка обсягу екологічно орієнтованого на стале землекористування сегменту ринку реалізації тваринницької та рослинницької продукції	Ранжування асортименту тваринницької та рослинницької продукції за ступенем впливу на земельні ресурси
Аналіз співпадіння цільових споживачів з екологічно орієнтованим на стале землекористування сегменту ринку реалізації тваринницької та рослинницької продукції	Ранжування бізнес портфелю підприємства за ступенем впливу на земельні ресурси
Оцінка зовнішніх маркетингових ризиків екологічно безвідповідального сільськогосподарського землекористування	Оцінка екомаркетингової витратовіддачі реалізованих (планових) заходів
Оцінка екологічного потенціалу збільшення обсягів реалізації тваринницької та рослинницької продукції при оптимізації землекористування	Оцінка питомої ваги витрат на екологізацію землекористування та охорону земель в ціні продукції
Оцінка екологічного потенціалу рециклінгу упаковки, тари інше	Оцінка проведених адаптивних заходів у сфері охорони земель задля реалізації маркетингових стратегій
Оцінка екологічних аспектів впливу на земельні ресурси подальшого ланцюга постачань сільськогосподарським підприємством-виробником	Аналіз використання прогресивних методів маркетингу для поліпшення екологізації сільськогосподарського землекористування
Потенціал розмежування каналів реалізації продукції за екологічними критеріями	Розуміння екомаркетингових задач сільськогосподарського землекористування керівництвом підприємства
Оцінка впливу екологізації сільськогосподарського землекористування на споживчу привабливість торгової марки	Використання екологічного та (або) агрохімічного паспорту земельних ресурсів підприємства при реалізації маркетингових стратегій
Бенчмаркінг екологічних аспектів сільськогосподарського землекористування та заходів з охорони земель ;	Зіставлення екологічних проблем сільськогосподарського землекористування з екологічними інтересами всіх категорій споживачів
Наявність в маркетингових екологічних комунікаціях аспектів направлених на забезпечення сталого землекористування	Наявність в маркетинговому бюджеті статті на маркетинговий аудит в цілому та маркетинговий екологічний аудит сільськогосподарського землекористування зокрема
Оцінку напрямків підтримки для просування екобезпечної (стосовно земельних ресурсів) продукції	Оцінка екологізації процесу постачань матеріально-технічних ресурсів забезпечення функціонування сільськогосподарського підприємства
Екологічне «просіювання» сільськогосподарським підприємством торгових та переробних підприємств за аспектами мінімізації негативного впливу на земельні ресурси	Оцінка екологічних параметрів впливу на земельні ресурси сільськогосподарського підприємства зберігання, утилізації, транспортування непридатних для використання пестицидів
Екологічні вимоги, торгових та переробних підприємств щодо якості продукції пов'язаної з технологічними аспектами сільськогосподарського землекористування	Наявність екологічної сертифікації підприємств-постачальників та їх продукції
Оцінка прогнозованих екологічних очікувань споживачів	Наявність в маркетинговій стратегії розділу заходів направлених на забезпечення сталого землекористування

Все це вимагає екологізації ланцюга логістичних (матеріальних товарних, трудових потоків), що пов'язуються у мережі на основі інформаційних потоків, одночасно утворюючи зв'язок з різними ієрархічними рівнями задля забезпечення сталості господарювання.

Екологічний аудит постачання направлений на екологічний контролінг потоків сировини та матеріалів, дає рекомендації по скороченню впливу на навколишнє середовище, пов'язане з оптимізацією постачань, заміну сировини та матеріалів на більш екологічне, з можливістю більш повної переробки та зниження частки неутилізованих відходів(рециклінг).

Як зазначає О.В. Садченко, новий техногенний простір, організований навколо нових потоків економіко-екологічної інформації, трансформує виробничі потоки і створює систему глобальних індустріальних мереж, включаючи екоінноваційне середовище, що з одного боку сприяє створенню територіально-просторових екорегіонів, біорегіонів та екомегаполісів, а з іншого - веде до відокремлення регіонів щодо впровадження там органічного землеробства, збереження традиційних форм природокористування, біорозмаїття[139,140].

Екологізація логістичного ланцюга аграрної економіки в системі маркетингового екологічного аудиту є достатньо відповідальною задачею, передумовами якої є:

- низька якість транспортних послуг, незадовільні екологічні характеристики транспортної інфраструктури;
- потенційна можливість нанесення екологічної шкоди на всьому логістичному ланцюгу від сировини до кінцевого споживача, що зменшуватиме економічну цінність аграрної продукції;
- кожний учасник логістичного ланцюга оцінює еколого-економічну ефективність діяльності за власними критеріями, які часто не співпадають з критеріями еколого-економічної ефективності інших учасників;

- при переході матеріально-інформаційного потоку з однієї стадії логістичного ланцюга на іншу змінюється власник потоку, що може не залежати від інших.

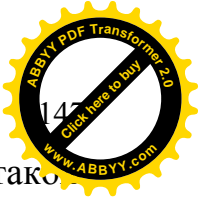
Відтак для сільськогосподарського підприємства в маркетинговому екологічному аудиті постає важливість питання екологізації логістичного ланцюга підприємства, що концентрує увагу на екологічному контролі подальшого ланцюга постачань рослинницької і тваринницької продукції, при умові не нанесення шкоди земельним ресурсам[49]. Для переробних агропромислових та торгових підприємств екологізація логістики полягає в екологічному контролі системи «відслідковування» походження сировини, що забезпечує комплексність та цілісність ланок екологізації логістичного ланцюга та збільшення ефективності проведення маркетингового екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування.

Системи «відслідковування» походження сировини діють в оберненому напрямку від екологічного контролю подальшого ланцюга постачань підприємства, які включають документацію, що супроводжує рослинницьку і тваринницьку продукцію по всьому ланцюгу постачань аж до кінцевого споживача, гарантуючи, таким чином, не заподіяння шкоди або направлених на мінімізацію негативного впливу на земельні ресурси.

Системи «відслідковування» походження сировини в механізмі маркетингового екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування перш за все можуть бути засновані на ідеї розподілу рослинницької та тваринницької продукції, яка вироблена з дотриманням і без дотримання екологічних норм та виключення продукції, що походить із земель екологічного лиха і забруднених земель.

Окрім цього, екологізація логістичних потоків для формування сталого сільськогосподарського землекористування та проведення екологічного аудиту буде представляти також наступні стадії логістичного циклу :

- системи закупівельної екологічної логістики, які організують потоки закупівель матеріально-технічних ресурсів забезпечення

функціонування сільськогосподарського підприємства, а також супроводжуючі їх потоки фінансів, інформації і трудових ресурсів при умові мінімізації негативного впливу та забезпечення охорони земельних ресурсів;

- системи підприємницької екологічної логістики, які організують потоки екологічних ресурсів сільськогосподарських підприємств в процесі отримання рослинницької та тваринницької продукції в контексті забезпечення сталого землекористування;

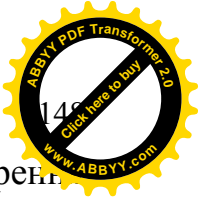
- системи транспортно-складської екологічної логістики, які організують вантажопотоки при проведенні задля отримання рослинницької та тваринницької продукції при умові мінімізації негативного впливу та забезпечення охорони екологічних ресурсів.

За такого стану речей, впровадження маркетингового екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування приведе до побудови тісної взаємодії сільськогосподарського підприємства та агропромислового (переробного), оптового та роздрібного торгового підприємства. Зазначимо, що всі перелічені складові маркетингового екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування направлені на контролінг представлення споживачам екологічно безпечної продукції, виробництво, реалізація та споживання якої не заподіяння шкоди земельним ресурсам.

Таким чином рішення екологічних проблем агроприродокористування, екологізації сільськогосподарського виробництва вимагає формування системи екологічного маркетингового аудиту. І тут відзначимо наступне:

1. Маркетинговий екологічний аудит в основному повинен бути націлений на регулювання комплексу екологічного маркетингу сільськогосподарських (аграрних) підприємств.

2. Запропонована модель екологічного маркетингового аудиту сформована в контексті існуючих уявлень про механізм реалізації цього ринково орієнтованого економічного інструменту.

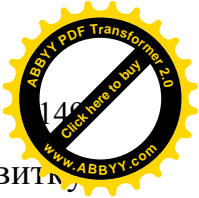

3. Подальші дослідження повинні бути направлені на створення механізму реалізації екологічного маркетингового аудиту, у взаємозв'язку з системою екоаудиту, а також на створення системи контрольних еколого-економічних показників результативності маркетингової стратегії підприємства.

3.3 Організаційно-економічні основи функціонування консалтингових агроєкоаудиторських фірм як фактор розвитку ринку екологічних послуг.

Сучасні економічні вимоги до управління підприємством передбачають вибір оптимальної стратегії розвитку бізнесу, яка дозволила б існувати в умовах гострої конкуренції між компаніями. Керівники господарств, фермери, землевласники, маючи часткові знання і досвід з питань технології сільськогосподарського виробництва, зіштовхнулися з багатьма проблемами функціонування в ринковому середовищі. Вони, зокрема, не мають достатніх знань щодо законів та особливостей ринкової економіки та бізнесу, методів менеджменту та маркетингу, не мають доступу до стабільних та недорогих каналів отримання інформації. В цих умовах актуалізується питання створення єдиної системи сільськогосподарського дорадництва, консалтингу, аудиторських послуг, забезпечення інформаційними технологіями, інжинирінгу та ін. Розвиток професійного консалтингового бізнесу в Україні нараховує не більше 10 років [35]

Консалтинг – виділений в самостійну сферу комерційної діяльності комплекс професійних послуг по підготовці і наданню рекомендацій в області економіки, фінансів, екології тощо, а також допомоги по їх практичному використанні, який забезпечує клієнту використання найбільш кращого способу адаптації визначеного об'єкту управління до конкретної ринкової ситуації [16,186].

Серед країн СНД Україна не займає ведучих позицій по розвитку консалтингової галузі – на вітчизняному ринку функціонує біля 120 консалтингових фірм (в Росії близько 500), але динаміка розвитку консалтингового бізнесу свідчить про його зростання[59,136].

Разом із консалтинговою діяльністю в Україні розвивається система сільськогосподарського дорадництва. В Україні дорадчі служби поки що діють переважно за міжнародної технічної допомоги, коштів міжнародних програм і проектів, за кошти місцевого і державного бюджетів або коштів суб'єктів господарювання [11,22].

У відповідності до Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» сільськогосподарська дорадча діяльність – це сукупність дій та заходів, спрямованих на задоволення потреб особистих та фермерських господарств, господарських товариств, інших сільськогосподарських підприємств усіх форм власності і господарювання, а також сільського населення у підвищенні рівня знань та вдосконаленні практичних навичок прибуткового ведення господарства [40].

Інформація про стан будь-якої фірми цікавить багатьох: засновників, фіскальні органи (органи статистики, податкові органи), постачальників і покупців, банки, співробітники фірм, адміністрацію та ін. Причому інтереси цих користувачів часто не збігаються, тому необхідна незалежна оцінка фірми, яку дають аудитори.

Аудит не скасовує контроль з боку держави, але встановлює вірогідність звітності, обліку, первинних документів та іншої інформації щодо фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання з метою визначення достовірності її звітності, обліку, його повноти і відповідності чинному законодавству та встановленим нормативам.

Економічний розвиток та посилення екологічної спрямованості стандартів діяльності аграрної економіки вимагає не тільки удосконалення принципів і методів екологічного менеджменту та аудиту, але й потребує їх швидкого впровадження та поширення на всіх ієрархічних рівнях

господарювання, що вимагає формування дієздатних консалтингових екоаудиторських фірм. В Україні ринок екологічних послуг як в цілому, так і консалтингових екоаудиторських послуг зокрема проходить стадію активного формування. Імпульсом до їх стрімкого розвитку стало прийняття Закону України «Про екологічний аудит» та Методичні рекомендації щодо підготовки, здійснення та оформлення звіту про екологічний аудит Міністерства охорони навколишнього природного середовища України[38,76].

Проте, на сьогоднішній день консалтингові екоаудиторські послуги надають не тільки професіонали. Оскільки, цей ринок знаходиться у стадії розвитку, то серед аудиторських фірм немало початкуючих і недосвідчених компаній, які можуть тільки нашкодити, проводячи аудиторську перевірку. Тому важливо, щоб консалтингова екоаудиторська фірма мала не тільки ліцензію, але і досвід подібної роботи, а також володіла укомплектованим штатом висококласних фахівців, що надають екоаудиторські послуги.

Часто поняття «екологічна консалтингова фірма» і «екоаудиторська фірма» ототожнюються з одному видом діяльності – екологічним аудитом або перевіркою[49]. Варто відзначити, що в більшості випадків це правильно, оскільки екологічна консалтингова фірма може надавати послуги екологічного аудиту, а екоаудиторська фірма консультувати з приводу стратегії подолання еколого-економічних проблем. Але по суті, екологічна консалтингова фірма і екоаудиторська фірма надають різний набір послуг, діяльність першої з яких направлена на реалізацію консультування з екологічних аспектів господарювання, другої – на проведення екологічного аудиту. Однак, на наш погляд саме поєднання вищенаведених функцій фірм дозволить досягти комплексного еколого-економічного ефекту.

Екоаудиторську діяльність в аграрній сфері системно, на наш погляд, мають здійснювати наступні організації, які практично можуть існувати в різних організаційно-правових формах (табл.3.4.)

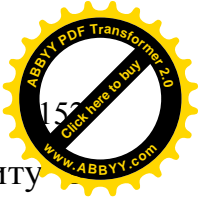

Організаційно-правові форми підприємств, які можуть здійснювати екоаудиторську, консалтингову і дорадчу діяльність у сфері екології

Організаційно-правові форми підприємств	Екологічне консультування	Екоаудиторські послуги	Дорадництво у сфері агроекологічної економіки
неприбуткові товариства (громадські та благодійні організації) сформовані з метою розв'язання екологічних проблем;	+	+	+
екологічні фонди та (або) трасти, місією функціонування яких є накопичення фінансових ресурсів, спрямованих на науково-дослідну діяльність та реалізацію екологічних проектів та програм із захисту навколишнього природного середовища	+	+	+
глобальні, національні екологічні фонди	+	+	+
транснаціональні консалтингові аудиторські корпорації (Price Waterhouse Coopers, Standard & Poog's тощо)	+	+	+
структурний підрозділ аграрного підприємства, діяльність якого направлена на контролінг та надання рекомендацій щодо екологічного стану на підприємстві	+	-	-
структурний підрозділ аудиторської, фірми одним із напрямків діяльності якої є проведення екологічного аудиту	+	+	-
державні (регіональні) екоаудиторські організації діяльність яких спрямована на розв'язання екологічних проблем та проблем у сфері охорони навколишнього природного середовища	+	+	+
моніторингові (як державні, так і недержавні) екологічні організації	+	-	-
рейтингові комерційні організації	+	-	-
комерційні консалтингові фірми з проведення екологічного аудиту і отримання від даного напрямку діяльності прибутку	+	+	+

Сформовано на основі [11,14,23,38,42,53,54,59,87,144,169,192]

Безумовно, конкурентоспроможність транснаціональних консалтингових аудиторських корпорацій з вищенаведеного переліку є безперечна і рівень їх обслуговування є надзвичайно високим, втім підприємства для проведення екологічного аудиту та екологічного консалтингу звертаються часто до невеликих «близьких» фірм. Зазначимо, що ефективне функціонування саме комерційних консалтингових

агроєкоудиторських фірм приведе до поширення екологічного аудиту аграрній сфері, а також приведе до удосконалення інфраструктури ринку екологічних послуг в Україні та дозволить сформувати його в контексті сталого економічного розвитку.

Отже, консалтинговою агроєкоаудиторською фірмою є комерційне підприємство, що займається професійним проведенням консалтингу та екологічного аудиту для підприємств аграрного сектора економіки (сільськогосподарських виробничих, переробних, торгових підприємств та інших посередників, а також споживачів) за допомогою спеціально навчених осіб відповідної кваліфікації, здатних визначити проаналізувати та розробити стратегії розв'язання еколого-економічних проблем. Держава зацікавлена у поширенні діяльності консалтингових агроєкоудиторських фірм через підвищення потенційної можливості розв'язання латентних, зростаючих та інституціоналізованих екологічних проблем загальнодержавного та регіонального рівня.

З погляду сільськогосподарських підприємств, існування консалтингових агроєкоудиторських фірм приведе до удосконалення екологічного менеджменту, формуванню аналізу господарської діяльності сільськогосподарських підприємств, з позиції обґрунтування підвищення результативності виробничих процесів з урахуванням екологічного чинника і відповідного поліпшення їх фінансово-економічного стану.

Досягнути такого еколого-економічного ефекту для всіх зацікавлених сторін в існуванні консалтингових агроєкоудиторських фірм можна тільки при реалізації зазначеними фірмами таких заходів:

- 1) залучення цільових груп сільськогосподарських підприємств, шляхом інформування їх про доцільність та економічну обґрунтованість проведення екологічного аудиту та рекламування діяльності певної консалтингової агроєкоудиторської фірми;

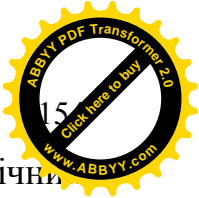

- 2) надання якісних консалтингових екоаудиторських послуг цільовим групам сільськогосподарських підприємств, тим самим задовольняючи їх еколого-економічні потреби;
- 3) ведучи ефективну підприємницьку діяльність направляючи прибутки від діяльності не лише власникам, акціонерам фірми, а й на удосконалення та розширення діяльності з метою покращення механізмів досягнення ;сільськогосподарськими підприємствами еколого-економічного ефекту;
- 4) виконання умов збереження екологічного балансу територій, збалансованого обґрунтованого управління використання природних ресурсів;
- 5) реалізація консалтингових продуктів агроєкоаудиторських фірм має бути направлена на забезпечення підтримуючого розвитку природного середовища та умов, сприятливих для теперішнього існування населення та його нащадків;
- 6) застосовуючи інноваційні підходи до формування рекомендації стратегій вирішення екологічних проблем та негативних впливів на навколишнє природне середовище сільськогосподарськими підприємствами.

Необхідно акцентувати, що співпраця сільськогосподарських підприємств та консалтингових агроєкоаудиторських фірм може мати різні три ступені взаємодії:

1) стратегічна взаємодія з метою забезпечення сталої конкурентоспроможності та еколого-економічної ефективності сільськогосподарського підприємства. Має форму абонентського обслуговування консалтинговою агроєкоаудиторською фірмою сільськогосподарського підприємства;

2) періодична взаємодія сільськогосподарських підприємств та консалтингових агроєкоаудиторських фірм, яка проводиться з метою нейтралізації екологічного ризику та кращого розуміння зацікавлених сторін;

3) взаємодія з метою зниження гостроти еколого-економічних проблем сільськогосподарських підприємств, які мають локальний ефект. Така взаємодія обумовлена тиском на підприємство з боку зацікавлених сторін та має разовий характер.

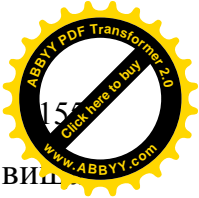
Продуктом функціонування консалтингової агроєкоаудиторської фірми є звіт про екологічний аудит та консультаційна послуга з розв'язання еколого-економічних проблем сільськогосподарських підприємств, яка є товаром. На наш погляд, за напрямками діяльності консалтингових агроєкоаудиторських фірм по відношенню до цільових груп сільськогосподарських підприємств можна виокремити наступні консалтингові продукти (рис.3.5.).

Рис. 3.5. Класифікація консалтингових продуктів агроєкоаудиторських фірм

Отже, профілактичні продукти консалтингових агроєкоаудиторських фірм направлені на розробку стратегій, програм виявлення та реалізації екологічних потенціалів всіх аспектів функціонування сільськогосподарського підприємства, на базі результатів проведеного екологічного аудиту. Підтримуючі продукти консалтингових агроєкоаудиторських фірм передбачають розробку стратегій, з конкретизацією системи заходів допомоги розв'язання еколого-економічних проблем сільськогосподарського підприємства, що виявлені в процесі проведення екологічного аудиту.

Реабілітаційні продукти консалтингових агроєкоаудиторських фірм ґрунтуються на принципах розроблених стратегій, сформовані на результатах екологічного аудиту, направлені на нейтралізацію кризових екологічних

ситуацій та надзвичайних станів природного середовища сільськогосподарського підприємства.

Освітні продукти консалтингових агроєкоаудиторських фірм направлені на підвищення рівню знань щодо доцільності та еколого-економічної ефективності проведення екологічного аудиту; наслідків екологічно безвідповідального господарювання; формування обґрунтованої системи раціонального використання природних ресурсів; механізму мотивації персоналу в екологічно відповідальній поведінці. Освітні продукти можуть бути спрямовані на навчання та тренінг внутрішніх екоаудиторів сільськогосподарських підприємств.

Сільськогосподарські підприємства мають альтернативу вибору при формуванні управлінського рішення щодо добровільного проведення екологічного аудиту, а саме: проводити екологічний аудит з власними силами за допомогою штатного екоаудитора; проводити екологічний аудит із залученням консалтингової агроєкоаудиторської фірми; проводити екологічний аудит за допомогою лізинга екологічного аудитора. У кожній з вищенаведених альтернатив є як переваги, так і недоліки (табл. 3.5.).

Нам представляється достатньо важливим використання фахівців сільського господарства, пов'язаних безпосередньо з агроприродокористуванням (агрономів, меліораторів і ін.), оскільки еколого-економічна ефективність сільськогосподарського виробництва значною мірою залежить одночасно від регіональних природних і екологічних умов, які мають свою специфіку прояву на конкретному підприємстві, а також від екологічно відповідальної і усвідомленої виробничої поведінки працюючих.

Безумовно, член групи екологів-аудиторів, з підприємства, що перевіряється, не повинен мати безпосередніх фінансових інтересів в об'єкті аудиту, нести пряму відповідальність за цей об'єкт або не повинен бути підзвітний тим особам, які несуть відповідальність за об'єкт, що підлягає аудитуванню.

Переваги та недоліки залучення зовнішніх та внутрішніх екоаудиторів

Вид екоаудиторів	Переваги	Недоліки
Внутрішні екоаудитори	<ul style="list-style-type: none"> - доступність інформації; - обізнаність щодо існування та причин виникнення еколого-економічних проблем сільськогосподарського підприємства; - відсутність опору персоналу підприємства процесу проведення екологічного аудиту.	<ul style="list-style-type: none"> - процедура проведення екологічного аудиту на сільськогосподарському підприємстві є достатньо складною, що вимагає для отримання вірних результатів участі висококваліфікованих експертів, проведення технічних дослідів та їх оцінки; - складність дотримання у збереженні незалежності та об'єктивності процесу та результату екологічного аудиту; - відсутність багатого досвіду вирішення виникаючих еколого-економічних проблем; - відсутність достовірного сприйняття широти еколого-економічного впливу підприємства.
Зовнішні екоаудитори	<ul style="list-style-type: none"> - незалежність погляду на еколого-економічні проблеми підприємства; - об'єктивність, принциповість та новизна стратегій подолання еколого-економічних проблем; - більший методичний інструментарій, сформований на базі минулого досвіду екологічного аудиту.	<ul style="list-style-type: none"> - короткочасність роботи; - необхідність вивчення усієї роботи сільськогосподарського підприємства для вирішення окремих еколого-економічних проблем; - наявність недовіри та відкритого опору персоналу організації роботи персоналу сільськогосподарського підприємства, яке підлягає аудитуванню, організації роботи екоаудитора; - висока вартість консалтингових екоаудиторських послуг.

[46,66,148,150]

У науково-методичних розробках, економічній літературі з питань організації процедур екологічного аудиту практично не розглядаються

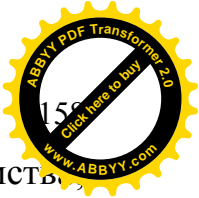

напрямки та змістовна основа участі в аудиторському проекті внутрішніх аудиторів.

Внутрішній екоаудитор сільськогосподарських підприємств, як нам представляється, може надати конструктивні (консультативну) допомогу при ознайомленні аудиторської команди з такими питаннями, як:

- структурно-функціональна схема управління сільськогосподарським підприємством з елементами оцінки соціально-психологічного клімату працюючих;
- види сільськогосподарської діяльності і ресурсокористування, вироблюваної (вирощуваної) продукції з урахуванням показників її загальної і екологічної якості;
- еколого-економічна оцінка природно-ресурсного потенціалу;
- природні, екологічні, агроекологічні умови і організаційно-технологічні особливості агрогосподарювання;
- природоохоронна робота і еколого-економічні проблеми агрогосподарювання, що вимагають рішення;
- стан матеріально-технічної бази (основних фондів);
- рівень рентабельності виробництва;
- основні споживачі вироблюваної продукції і постачальники матеріально-технічних ресурсів і засобів виробництва;
- організаційно-економічна система внутрішньовиробничого контролю за ефективністю сільськогосподарського виробництва (вирощування), переробки, зберігання і реалізації сільськогосподарської продукції;
- порядок розподілу прибутку, що залишається у розпорядженні підприємства;
- принципи формування оплати праці працюючих.

Внутрішнє екоаудитування на аграрних підприємствах можуть проводити три типи екоаудиторів: існування в організаційній структурі аграрного підприємства екоаудиторського відділу та (або) посади екоаудитора; суміщення функцій екоаудиторського відділу та (або) посади

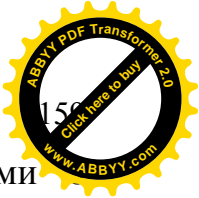

екоаудитора; з іншими функціями відділів менеджменту підприємства виокремлення в організаційній структурі аграрного підприємства екоаудиторського відділу в окремий самостійний підрозділ з керівником, що має повноваження, рівні за рангом провідного економіста підприємства, головного бухгалтера підприємства[126,141].

Найменш гнучким та ефективним є другий тип внутрішніх екоаудиторів. Тож, невеликим підприємствам аграрного сектора економіки ми вважаємо за доцільне вести стратегічну взаємодію з консалтинговими агроєкоаудиторськими фірмами.

Таким чином, представлені економічні, організаційно-технологічні і екологічні аспекти агрогосподарювання і агроприродокористування взаємно переплітаються, доповнюють один одного і служать загальним «аудиторським інформаційним фоном». І тут велику допомогу на підготовчому етапі екоаудитування якраз і повинен надати внутрішній аудитор, який би виступав як «провідник» на аудитованому об'єкті і забезпечив необхідний облік (особливо на підготовчому етапі) специфічних агроекологічних умов господарювання. Для досягнення максимального ефекту в процесі маркетингу консалтингових агроєкоаудиторських фірм використовуються: сегментація ринку, наприклад, по природно-географічних зонах і залежно від фінансово-економічного стану сільськогосподарських підприємств; вивчення споживачів - сільськогосподарських підприємств; розробка задуму просування екологічно значущої ідеї і екоаудиторські послуги, що пропонують; розробка плану використання комунікацій, перш за все реклами, анкетування, інтерв'ювання; відпрацювання механізмів забезпечення впровадження системи в практику господарювання; використання системи стимулів і взаємообмінних операцій.

За способом організації діяльності консалтингових агроєкоаудиторських фірм можна на наш погляд виокремити наступні їх різновиди: консалтингові агроєкоаудиторські фірми диференційованого, інтегрованого та змішаного виду. Діяльність диференційованих консалтингових агроєкоаудиторських фірм направлена на екоаудитування та

екологічний консалтинг за екологічними питаннями, пов'язаними конкретними технологічними операціями господарського механізму сільськогосподарського підприємства (наприклад, екологічний аудит сільськогосподарського землекористування, водокористування, отримання рослинницької продукції тощо). Недоліками вищенаведеного способу організації фірми є: ізольованість діяльності фахівців-екоаудиторів; організаційно-економічна складність прийняття комплексного екологічного та природоохоронного рішення. Перевагами диференційованих консалтингових агроекоаудиторських фірм є можливість досконального вивчення вимог та та можливостей за певним напрямком екологічного аудиту та пропонувати більш доцільні ефективні стратегії подолання еколого-економічних проблем сільськогосподарського підприємства.

Діяльність інтегрованих консалтингових агроекоаудиторських фірм передбачає екоаудитування та екологічний консалтинг за всім переліком екологічних та природоохоронних проблем. Перевагами інтегрованих консалтингових агроекоаудиторських фірм є взаємозамінність екоаудиторів, комплексний характер робіт, що пов'язані з комплексним вивченням впливу процесу господарювання підприємства на природне середовище, можливість більш формування системи ефективного екологічного менеджменту сільськогосподарського підприємства, та стратегій подолання еколого-економічних проблем, що його забезпечують. Таку діяльність можна здійснювати лише при комплексному проведенні екологічного аудитування та розробці інтегрованих стратегій, цілей та задач розв'язання виявлених в процесі екологічного аудиту еколого-економічних проблем.

Функціонування змішаних консалтингових агроекоаудиторських фірм направлене на часткове поєднання функцій двох, з вищенаведених способів організації їх діяльності.

З урахуванням вищевикладених аспектів на рис.3.6 представлена схема організаційно-функціональної структури консалтингової агроекоаудиторської фірми (адаптованої для проведення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування Сумської області).

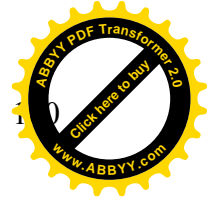
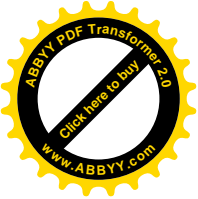

Рис.3.6 Схема структурно-функціональних підрозділів диференційованих консалтингових агроєкоаудиторських фірм (для сільськогосподарського землекористування в Сумській області).

Територіальний підрозділ екоаудиторів на приведений схем запропоновано розглядати стосовно особливостей сільськогосподарського землекористування підприємствами Сумської області.

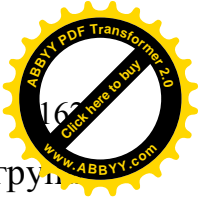
Підрозділ галузевих екоаудиторів, на наш погляд, варто формувати в залежності від впливу різних аспектів функціонування сільськогосподарського підприємства на земельні ресурси.

В свою чергу підрозділ функціональних екоаудиторів запропоновано формувати у відповідності до класифікації функціональних видів екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування.

Що стосується якісного складу персоналу екоаудиторських фірм, то дане питання має наступні аспекти удосконалення в контексті поглиблення існуючих досліджень по організації процедур екологічного аудиту[148,150]:

- дослідження стосуються в основному загальних принципів організації групи екоаудиторів, їх відповідальності і сфер діяльності. При цьому обґрунтовується необхідність залучення до екоаудитування зовнішніх і внутрішніх аудиторів, а також особливо виділяють відповідальність і сферу діяльності Головного еколога-аудитора або Керівника групи. Також обкреслюється відповідальність і діяльність екологів-аудиторів. Наголошується необхідність включення в групу аудиторів технічних експертів для екоаудитування в конкретних сферах функціонування сільськогосподарського підприємства, стажистів-аудиторів. Таким чином, необхідна певна конкретизація даного питання, орієнтована на особливості і специфіку сільськогосподарського виробництва, агрогосподарювання. При цьому вимагають поглиблення організаційні принципи формування команди екоаудиторів;

- структурно-функціональна схема побудови консалтингових екоаудиторських фірм в науково-методичному плані практично не розглядається. При цьому, слід зауважити, оптимально повинна поєднуватися консалтингова і суто аудиторсько-аналітична діяльність фірм.

Перш за все розглянемо особливості діяльності Керівника групи екологів-аудиторів. Керівник групи екологів-аудиторів або Головний еколог-аудитор повинен нести повну відповідальність за забезпечення ефективного і результативного проведення і завершення аудиту. Він повинен забезпечити досягнення поставлених цілей екоаудитування в планові терміни.

Відповідно до наявних уявлень про аспекти діяльності і відповідальності Головного еколога-аудитора[150] нами конкретизовані і поглиблені деякі їх складові. Діяльність Головного екоаудитора (наші пропозиції в пунктах 4-10) включає:

1. Проведення консультацій з представниками підприємства на якому проводиться екоаудит при узгодженні цілей і задач екоаудиту, критеріїв аудиту і області поширення екоаудиту на еколого-економічні проблеми агроприродокористування, сільськогосподарського виробництва.

2. Формування необхідної інформаційної бази для виконання (досягнення) цілей аудиту, включаючи, зокрема, фінансово-економічні, агровиробничі, агроекологічні, агромеліоративні і інші аспекти господарювання, характеристики природно-ресурсного потенціалу, продукції, місцеположення і ін.

3. Формування групи (команди) аудиторів, включаючи розподіл обов'язків між членами групи відповідно до цілей і задач екоаудитування, що визначають кількісний і якісний склад екологів-аудиторів.

4. Підготовку (складання) плану та програми екологічного аудиту і доведення до членів групи аудиторів і клієнта остаточного плану.

5. Загальну організацію і координацію підготовки робочих документів, детальних аудиторських процедур і листування членів групи аудиторів.

6. Науково-методичне управління екоаудитуванням, яке включає: вибір критеріїв, методів, методик і засобів аудиту; обґрунтування і узгодження науково-методичних підходів до рішення виникаючих аналітичних проблемних ситуацій, своєчасне виявлення критичних відхилень

аудитованих параметрів, а також розпізнавання випадків, коли цілі аудиту стають недосяжними.

7. Представлення інтересів команди аудиторів при обговоренні до, в час і після проведення аудиту, а також формування гармонійних, психологічно комфортних ділових взаєностосунків між членами команди аудиторів.

8. Формування системи оплати і стимулювання високоякісної продуктивної праці.

9. Надання сільськогосподарському підприємству, яке підлягає аудитуванню звіту в терміни, зазначені в плані аудиту.

10. Реалізація консалтингового продукту через сформовані стратегії, з конкретизацією рекомендацій щодо виявлених еколого-економічних проблем функціонування по формуванню, розвитку і поліпшенню системи агроекологічного менеджменту, якщо це узгоджується із задачами аудиту[105].

Таким чином, представлені нами основні аспекти відповідальності і діяльності Головного екоаудитора мають свої особливості, і аспекти вдосконалення, а саме:

- зроблений акцент на необхідність здійснення загального науково-методичного керівництва організацією і проведенням аналітичних процедур екологічного аудиту з позиції методології і методики проведення аудиту на конкретному об'єкті, а також формування гармонійних ділових взаєностосунків між членами команди (групи) аудиторів і клієнтом. Представляється важливим, що б Головний еколог-аудитор по суті виконував одночасно функції головного інженера і Головного менеджера аудитованого проекту, використовуючи адміністративні, організаційно-розпорядчі та соціально-психологічні методи і важелі управління і був найбільш грамотним фахівцем в теоретичним і науково-методичному плані по проблемах агроприродокористування;

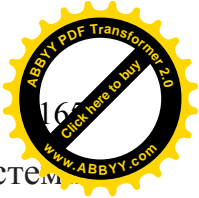

- як важливий напрям діяльності Головного еколога-аудитора на м.м. зазначається доцільність формування системи оплати і стимулювання високоякісної, продуктивної і відповідальної праці екоаудиторів.

Відносно новим аспектом створення та розвитку системи екологічного аудиту є оцінка ефективності та результативності застосування процедури екоаудитування у різних сферах виробництва, зокрема в сільському господарстві та АПК. Ефективність екоаудиту також може оцінюватися на основі існуючих загальних принципів оцінки ефективності суспільного виробництва і вимірюватися методом зіставлення результатів (отриманого ефекту) з витратами[110].

Ефективність проведення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування можна визначити як економічну результативність заходів які запропоновані з метою подолання виявлених в процесі екоаудиту еколого-економічних проблем, що направлені на поліпшення якості земельних угідь (оптимізації агроєкосистеми) і підвищення продуктивності рослинних ресурсів. Ефективність проведення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування можливо також розглядати як зміну сукупної результативності процесу виробництва сільськогосподарської продукції з урахуванням поліпшення після проведення екоаудиту екологічного впливу на навколишнє середовище і перш за все, на агроєкологічний стан земельних ресурсів[118,119].

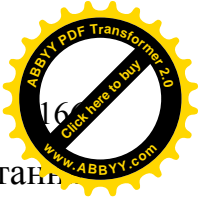
У ряді випадків (при оцінці окремих заходів) ефективність проведення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування можна також визначити як сукупність витрат на проведення екологічного аудиту та витрат на поліпшення після проведення екологічного аудиту якості земельних угідь. При цьому показники еколого-економічної ефективності відображають багатофакторний інтегративний характер взаємозв'язку і взаємозалежності економічних і екологічних процесів за принципом зворотного зв'язку. Так доцільно враховувати наступні показники ефективності екологічного аудиту сільськогосподарського призначення:

витрати на проведення комплексу екологічно направлених заходів систем землеробства, що запропоновані внаслідок проведення екологічного аудиту, всього і на 1 га; підвищення цінності земельних угідь сільськогосподарського підприємства в результаті поліпшення їх екологічної якості, родючості ґрунтів (показники інтенсивності скріплення енергії агроєкосистемою, продуктивності агроєкосистем на одиницю витрат, спрямованості відтворення родючості ґрунтів) внаслідок проведення екологічно спрямованих заходів запропонованих консалтинговою агроєкоаудиторською фірмою після проведення екоаудиту; додаткові об'єми продукції, отримані при проведенні екологічно спрямованих заходів запропонованих консалтинговою агроєкоаудиторською фірмою після проведення екоаудиту, всього і на 1 га; додатковий чистий прибуток від впровадження екологічно спрямованих заходів запропонованих консалтинговою агроєкоаудиторською фірмою після проведення екоаудиту, всього і на 1 га; потенційний економічний збиток, що уникло підприємство в результаті проведення екологічного аудиту та реалізації необхідних екологічно спрямованих заходів, у вартісній формі та інші показники.

Запропонований підхід дозволяє оцінити ефективність та доцільність проведення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування. Економічний ефект і економічна ефективність екоаудиту мають розглядатися в нерозривному зв'язку з процесами екологічного консалтингу, прийняття управлінських рішень, у яких задіяна екологічна інформація [4,75,184,205]. При цьому витрати на всіх етапах узгодження управлінського рішення, включаючи витрати на отримання екологічної інформації, вважаються рівно ефективними, а їх ефективність визначається співвідношенням між загальним ефектом від прийняття рішення і всією сумою витрат.

З цих позицій економічний ефект від застосування системи наприклад, екологічного моніторингу, визначається пропорційно відношенню загальних витрат, пов'язаних із i -тим рішенням до витрат на отримання інформації, задіяної в i -том рішенні [83].

У Методиці оцінки соціально-економічного ефекту використання інформації про забруднення навколишнього середовища в народному господарстві був реалізований наступний підхід до оцінки ефективності екологічної інформації[70]:

$$\mathcal{E}_m = [P_n + (Z_n^{\delta} - Z_n^{np})] \cdot K_{\delta} - Z_u, \quad (3.1)$$

де P_n - економічний результат реалізації природоохоронних рішень, розроблених з використанням інформації про забруднення навколишнього середовища;

Z_n^{δ} , Z_n^{np} - відповідно витрати на розробку і реалізацію природоохоронних рішень з використанням (прийнята стратегія) і без використання (базова стратегія) інформації про забруднення середовища;

K_{δ} - коефіцієнт часткової участі інформації про забруднення в екологічному результаті природоохоронному заході;

Z_u - витрати на отримання інформації.

Розглянуті підходи до оцінки економічного ефекту від використання екологічної інформації, інформації про забруднення навколишнього середовища можуть використовуватися при визначенні ефективності і результативності екоаудитування, оскільки аудит може забезпечувати прийняття раціональних, оптимальних управлінських рішень.

Оскільки діяльність консалтингової агроєкоаудиторської фірми розглядається у взаємодії її складових, то доцільно враховувати комплексну, системну ефективність. Для цього необхідно прийняти до уваги існуючі методичні підходи до оцінки ефективності та результативності консультування. У загальному вигляді економічний ефект управлінського консультування за i -ти показником (E_i) може визначатися за формулою[14,54,198,с.50]:

$$E_i = \Pi_i \times K_{1i} \times K_2, \quad (3.2)$$

де E_i - економічний ефект від консультування за результатами екоаудитування за i -тим показником;

P_i - зміни (приріст, зменшення) за i -им показником, що визначений процесі екоаудитування ;

K_{1i} - частка управлінського консультування у результатах робіт за i -им показником;

K_2 - частка консультантів в отриманні ефекту (участь).

Коефіцієнти K_{1i} , K_2 консультанти і клієнт (організація клієнт) визначають після впровадження рекомендацій консультантів. Необхідно відмітити, що це дає основу в процесі встановлення вартості договірних екоаудиторських робіт виділяти (формувані) основну і додаткову оплату, пов'язану з ефектом від реалізації управлінських рішень.

Враховуючи вищенаведені теоретико-методичні підходи до оцінки вартості екоаудиторських послуг та принципи проведення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування[76,151,180,184] запропонуємо вартість договірних робіт фірми на консалтингове екоаудитування сільськогосподарського землекористування ($B_{\text{д.кеа}}$) визначати за такою формулою:

$$B_{\text{д.кеа}} = \sum_{i=1}^n B_{\text{ea.i}} \times K_i + B_{\text{вр}} + B_{\text{техн}} + B_{\text{зв}} + \sum_{j=1}^m B_{\text{n.ea.j}} \quad (3.3)$$

де $B_{\text{ea.i}}$ – вартість екоаудиторських послуг проведення екоаудиту i -мої земельної ділянки, в залежності від виду екологічного аудиту, грн.;

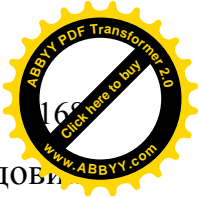
K_i – коефіцієнт, що враховує площу i -мої земельної ділянки;

n – кількість земельних ділянок сільськогосподарського підприємства, що підлягає екоаудитуванню.

$B_{\text{вр}}$ – сума витрат на відрядження аудиторів, грн.;

$B_{\text{техн}}$ - витрати на технічну підтримку при проведенні екоаудитування сільськогосподарського землекористування, які виконуються сторонніми організаціями (наприклад, при відборі проб ґрунту та їх діагностування), грн.;

$B_{\text{зв}}$ - витрати на друкування звіту після проведення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування;

$V_{n.ea.j}$ - вартість екоаудиторських послуг проведення наглядових екологічних аудитів, грн.;

m – кількість наглядових екологічних аудитів.

При умові проведення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування на відповідність необхідним екологічним стандартам може виникнути необхідність отримання екологічного сертифікату. За таких умов, на наш погляд, вартість екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування ($V_{cert.ea}$) визначатиметься за формулою:

$$V_{cert.ea} = V_{d.kea} + (V_{пол} + V_{ек.упр}) + V_{cert} \quad (3.4)$$

де $V_{пол}$ – витрати на поліпшення агроекологічного потенціалу земельних ресурсів сільськогосподарського призначення підприємства, грн.;

$V_{ек.упр}$ – витрати на удосконалення екологічного управління на сільськогосподарському підприємстві, в цілому та в сфері землекористування зокрема, грн.;

V_{cert} - витрати на отримання визначеного екологічного сертифікату сільськогосподарським підприємством.

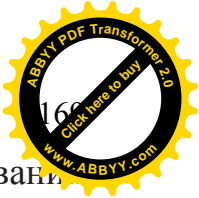
Для сільськогосподарського підприємства економічні витрати на екологічний аудит ($V_{ек.ea}$), на нашу думку, можуть мати більш повну форму при врахування потенційно-можливих втрат підприємства:

$$V_{ек.ea} = V_{d.kea} + V_{роб} - П_{ек.зб}. \quad (3.5)$$

де $V_{роб}$ – втрати сільськогосподарського підприємства від відволікання штатного персоналу підприємства від основних обов'язків (не пов'язаних з екоаудитуванням) на допомогу в проведенні екологічного аудиту;

$П_{ек.зб}$. - потенційний економічний збиток, що уникло підприємство в результаті проведення екологічного аудиту сільськогосподарського

землекористування та реалізації необхідних екологічно спрямованих заходів, грн.

Вартість екоаудиторських послуг визначається за формулою:

$$B_{ea} = \sum_{i=1}^k [t_{ai} \cdot T(1 + K/100) + C_{mi}] \quad , \quad (3.6)$$

де t_{ai} - працемісткість екоаудитування по видам виконуваних робіт по конкретній схемі аудитування, люд.-днів;

k – число видів виконуваних аудитором робіт;

T – денна ставка аудитора, грн.;

K – коефіцієнт непрямих витрат, % ;

C_{mi} – вартість амортизації використаних аудитором і придбання витратних матеріалів по кожному виду виконуваних робіт, грн.

Величина денної ставки аудитора розраховується за формулою:

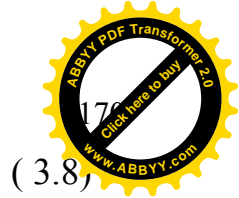
$$T = T_{map} (1 + K_{нз}/100), \quad (3.7)$$

де T_{map} – денна тарифна ставка, грн.;

$K_{нз}$ – норматив нарахувань на заробітну плату, встановлений діючим законодавством, %.

Вартість проїзду від місця проживання до місця призначення (розташування сільськогосподарських підприємств та суб'єктів екоаудитування), оплата житла, зв'язку, службових роз'їздів і добових входить у витрати на відрядження ($B_{вр}$) і може оплачуватися підприємством-клієнтом по окремому кошторису.

Ціна на екоаудиторські послуги у відповідності до Методичних рекомендацій щодо підготовки, здійснення та оформлення звіту про екологічний аудит Міністерства охорони навколишнього природного середовища України буде визначатися наступним чином:

$$C_{ea} = B_{\partial.kea} \times (1 + R/100) + ПДВ \quad (3.8)$$

де R – норматив рентабельності консалтингової екоаудиторської фірми, %;

$ПДВ$ – сума податку на додану вартість в ціні на екоаудиторські послуги, грн.

Може прийматися до уваги тільки частина аудиторських витрат, яка була безпосередньо пов'язана з наданням екологічних консалтингових послуг. Використовуючи існуючий конструктивний підхід до оцінки ефективності використання екологічної інформації (згідно з Методикою оцінки соціально-економічного ефекту використання інформації про забруднення природного середовища в народному господарстві [70]), можна запропонувати оцінювати ефект від проведення процедури екоаудиту таким чином [116, с.194]:

$$E_a = [P_n + (B^{\delta} - B^n)] \cdot K_a - B_{\partial.kea}, \quad (3.9)$$

де P_n - економічний результат від реалізації заходів, рішень, пов'язаних з раціоналізацією системи природокористування, агрогосподарування на екосистемній основі, грн.;

B^{δ} , B^n - відповідно витрати на розробку і реалізацію заходів, рішень, пов'язаних з раціоналізацією природокористування з використанням (прийнята стратегія) і без використання (базова стратегія) процедури екоаудитування.

$B_{\partial.kea}$ - витрати на екоаудитування, та відповідні консалтингові послуги еколого-економічного напрямку, грн.;

K_a - коефіцієнт часткової участі екоаудитування в економічному результаті раціоналізації природокористування.

Для оцінки економічної і соціальної доцільності розробки нової продукції заміни раніше освоєної, розраховувались лімітні ціни, які виражали

допустимий (верхній) рівень цін нової продукції. Цей рівень знаходився в основі вартісної оцінки покращення її споживчих якостей. Лімітні ціни розраховувалися виходячи із проектних обґрунтованих витрат виробництво продукції з урахуванням частки корисного ефекту від застосування.

Цей методичний підхід може застосовуватися, на наш погляд, і для визначення верхнього рівня договірної ціни на проведення екоаудитування з урахуванням подальшого покращення кінцевих результатів агроприродокористування.

$$C_a^{\max} = C_a + K_{ya} \cdot E_a, \quad (3.10)$$

де $C_a^{\max}$ - верхнього рівня договірної ціни на проведення консалтингового екологічного аудиту, грн.. ;

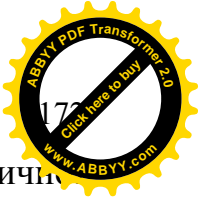
K_{ya} - коефіцієнт урахування ефекту аудитування в договірній ціні.

Верхній рівень договірної ціни також пропонується знаходити за формулою:

$$C_a^{\max} = C_a \cdot \gamma \cdot K_{ya}, \quad (3.11)$$

де γ - середньорічні темпи підвищення прибутку підприємства внаслідок запровадження управлінських рішень на основі екоаудиту.

Оцінка екологічного ефекту від застосування системи аудитування на основі різних методичних підходів вимагає певного узгодження. Цей аспект може мати місце і при забезпеченні договірної ціни на проведення екологічного аудиту і надання відповідних консалтингових послуг. Крім середньої арифметичної, середньозваженої величини нами пропонується визначати середню геометричну оцінку, що дає найбільш вірний за змістом результат в тих випадках, коли вимагається знайти таку підсумкову вартісну оцінку, яка була б якісно рівновіддалена як від максимальної, так і мінімальної величини. Дана позиція узгоджується з

методичними особливостями щодо застосування середньої геометрії [50,96].

В цілому необхідно відмітити, що в теперішній час в науково-практичній літературі по еколого-економічним проблемам агроприродокористування, по питанням впровадження екоаудиту відсутні які-небудь розробки, які стосуються даних про частку економічного ефекту, який приходить на реалізацію системи екоаудиту (особливо в частці аудиторського консультування).

Для виявлення переваг сільськогосподарських підприємств, щодо частки ефекту, які можна віднести на результативність консалтингової екоаудиторської фірми нами було проведене анкетування (приклад анкети наведений в додатку Г). Результати анкетування і опитування керівників і провідних спеціалістів сільськогосподарських підприємств (агрофірм) свідчить про те, що для вирішення еколого-економічних проблем агроприродокористування визнається необхідність створення ефективної системи екоаудиту. При цьому безумовно робиться акцент на результативності екоаудитування з точки зору ефективності реалізації управлінських рішень по раціоналізації агроприродокористування (агроз господарювання на екологічній основі). В більшості анкет було відмічено, що використання системи екоаудиту в режимі екоаудиторського консультування при вирішенні різних задач може дати певний економічний ефект. При цьому вказувалось, що методична база для розрахунку подібних ефектів майже відсутня і що розрахунки для кожного споживача (агрофірми-клієнта) повинні проводитися диференційовано з урахуванням специфіки і характеру рішень, що приймаються і реакції відповідних заходів по раціоналізації агроприродокористування.

Безумовно в умовах відсутності діючої поширеної системи і механізму проведення екоаудиту в сільськогосподарській сфері достатньо важко сформулювати думку про частку економічного ефекту від використання системи екоаудитування, екоаудиторського консультування в сумарному

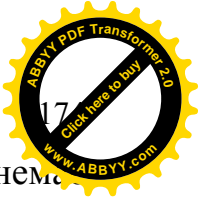

ефекті від реалізації конкретних, цільових заходів по раціоналізації природокористування. До цього ж не менш важливим фактором в цьому питанні є недостатня поінформованість окремих потенційних споживачів у можливій вигоді екоаудиторського консультування. Тому нами були сформовані такі агреговані групи (напрямки) заходів щодо раціоналізації природокористування, які можуть обумовлювати реальний економічний ефект у сфері агрогосподарування на екологічній основі і таким чином, дають основу, для знаходження оцінки часткової участі еколого-економічного консультування.

Основні напрямки заходів направлених на екологізацію управління сільськогосподарського землекористування нами сформовані наступним чином:

1. Врахування екологічного фактора в процесі договірних земельних відносин, при оцінці земельних ресурсів.
2. Впровадження заходів направлених на підвищення агроекологічного потенціалу ґрунтів сільськогосподарського підприємства.
3. Розробка напрямку екологічного менеджменту щодо сільськогосподарського землекористування підприємства.
4. Впровадження екологічно спрямованих технологій отримання рослинницької та (або) тваринницької продукції при мінімізації негативного впливу на земельні ресурси.
5. Формування екологічного паспорту земельних ресурсів сільськогосподарського підприємства.

На основі проведеного нами анкетування і опитування про можливу ефективність проведення екоаудиторського консультування і експертних оцінок спеціалістів підприємств-клієнтів екоаудиту (Додаток Г) була сформована система коефіцієнтів часткової участі екоаудиторського консультування в сумарному економічному ефекті від реалізації задач, які стосуються раціоналізації агроприродокористування і конкретизований діапазон коефіцієнта часткової участі в залежності від виду задач і характеру

рішень, які приймаються. Серед опитаних потенційних споживачів немає єдиної думки щодо частки економічного ефекту від застосування екоаудиторського консультування в сумарному ефекті від реалізації задач, направлених на екологізацію управління сільськогосподарського землекористування. Більшість з них оцінюють долю ефекту в межах від 5 до 30% в залежності від виду задач, щодо екологізацію управління сільськогосподарського землекористування (табл.3.5).

Таблиця 3.5

Експертна оцінка результативності екоаудиторського консультування в сумарному ефекті

Основні напрямки заходів направлених на екологізацію сільськогосподарського землекористування	Сумарний економічний ефект, %	Частка ефекту, яка відноситься на еко-аудиторське консультування, %	Коефіцієнт часткової участі (K_a)
1. Урахування екологічного фактора в процесі договірних земельних відносин, при оцінці земельних ресурсів	100	15	0,15
2. Впровадження заходів направлених на підвищення агроекологічного потенціалу ґрунтів сільськогосподарського підприємства.	100	23	0,23
3. Розробка напрямку екологічного менеджменту щодо сільськогосподарського землекористування підприємства.	100	10	0,10
4. Впровадження екологічно спрямованих технологій отримання рослинницької та (або) тваринницької продукції при мінімізації негативного впливу на земельні ресурси.	100	25	0,25
5. Формування екологічного паспорту земельних ресурсів сільськогосподарського підприємства.	100	5	0,05

Таким чином, оцінка економічного ефекту від застосування системи аудитування (аудиторського ефекту та тієї частки ефекту, які можна віднести

на результативність аудитування) може базуватися на різних методичних підходах. Відповідно ціна на аудиторські послуги може також варіюватись, в залежності від схеми розрахунку. Узгоджена величина ефекту і встановлена договірною ціною також може мати різну методичну основу. Все вище викладене обґрунтовує необхідність проведення консультаційних зустрічей представників підприємства-клієнта і екоаудиторської консалтингової фірми.

Отже, на наш погляд, запропоновані методичні підходи до формування організаційної та оціночної діяльності діяльності та отримані дані експертної оцінки частки економічного ефекту від застосування екоаудиторського консультування мають практичний інтерес як для консалтингових екоаудиторських фірм, так і для сільськогосподарських підприємств в процесі проведення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування.

Висновки до розділу 3

1. Необхідність інтеграції аграрної економіки України до світових фінансово-економічних потоків загострює конкуренцію та потребує посилення екологічної відповідальності в сфері агроприродокористування, що вимагає впровадження системи екологічного менеджменту та аудиту на українських сільськогосподарських підприємствах. З вищезазначених позицій удосконалено основи формування системи екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування як організаційно-економічного механізму, обґрунтовано систему стимулів його впровадження.

2. Функціонування організаційно-економічного механізму екологічного аудиту передбачає наступні складові елементи: організаційне забезпечення, інформаційне та методичне забезпечення та економічні важелі екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування, які функціонують в динамічному взаємозв'язку з кінцевими фінансово-економічними результатами виробництва, що є передумовою впровадження

систем екологічної сертифікації та екологічного маркетингу, основні форми формування екологічного рейтингу та екологічного консалтингу, на площині сталого сільськогосподарського землекористування.

3. На основі проведеного кореляційного аналізу встановлено, що на готовність підприємства проводити екологічний аудит сільськогосподарського землекористування обернений вплив має кількість непридатних для використання на підприємстві пестицидів ($R = - 0,31$). Позитивний вплив на готовність підприємства проводити екологічний аудит сільськогосподарського землекористування мають рентабельність підприємства ($R = 0,69$), посівна площа ($R = 0,19$), чисельність працюючих ($R = 0,34$).

4. Враховуючи результати проведеного дослідження, сформовано систему економічних важелів організаційно-економічного механізму екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування, запропоновано систематизувати важелі в залежності від: сфер дії економічних важелів, а саме ринково-інфраструктурної, фінансової та адміністративної; різновиду економічного стимулювання екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування, які слід поділяти на стимули - тиски та стимули - конкурентні переваги; впливу основних зацікавлених сторін в реалізації підприємством екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування в системі екологічного менеджменту; напрямів стимулювання екологічного аудиту, які можна поділити на: прямі, непрямі фінансові стимули переваги, фінансові стягнення, а також стимули відповідальності та стимули попередження.

5. Доведено доцільність впровадження системи інвестиційних «фільтрів» при реалізації стратегії екологічно відповідального інвестування з врахуванням екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування для інвесторів, на основі розробленого інтегрального показника екологічного стану земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств.

6. Обґрунтовано необхідність впровадження в аграрній сфері економіки системи маркетингового екологічного аудиту, з деталізацією його внутрішніх та зовнішніх складових та врахуванням системи «відслідковування» походження сировини та ланцюга постачань сільськогосподарського підприємства з метою мінімізації негативного впливу на земельні ресурси.

7. Удосконалено організаційно-функціональну структуру консалтингової агроєкоаудиторської фірми (адаптованої для проведення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування Сумської області), що приведе до поширення екологічного аудиту в аграрній сфері.

8. Обґрунтовано пропозиції щодо удосконалення методичних підходів оцінки вартості послуг консалтингових агроєкоаудиторських фірм при проведенні екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування, які враховують площу ділянок земель сільськогосподарського призначення, що підлягають аудитуванню, вартість наглядових екоаудитів та друкування звіту, потенційний економічний збиток, якого уникло підприємство в результаті проведення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування та реалізацію необхідних екологічно спрямованих заходів, а також отримання сертифікату після реалізації заходів на поліпшення агроєкологічного потенціалу ґрунтів і екологічних аспектів управління сільськогосподарським землекористуванням.

Результати досліджень представлені у даному розділі, опубліковано у працях [80,81,115,116,с.194,118-120]

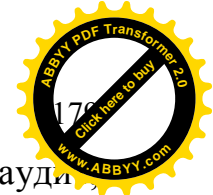
ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукового завдання, що полягає в удосконаленні організаційно-економічних основ формування системи екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування, які базуються на поглибленні сутності екоаудитування, інструментів та механізмів його реалізації у сфері аграрного природокористування, а також визначають принципи екологічно сталого та соціально відповідального землекористування.

Результати виконаного дослідження дозволяють зробити висновки теоретичного і науково-практичного спрямування, основними з яких є такі.

1. Негативні тенденції у сфері аграрного землекористування значною мірою обумовлені екодеструктивною діяльністю сільськогосподарських підприємств та недостатнім рівнем екологізації управління, що є об'єктивною передумовою поступового впровадження в господарський механізм управління аграрними підприємствами системи екологічного аудиту. Екологічний аудит необхідно також розглядати як засіб отримання і оцінки екологічної інформації з метою запровадження необхідних коригуючих заходів і ухвалення рішень на різних ієрархічних рівнях екологізації управління у сфері аграрного природокористування.

2. Сутність та зміст поняття «екологічний аудит сільськогосподарського землекористування» мають розглядатися як система незалежного контролю та контролінгу виробничо-екологічної діяльності, фінансово-економічного стану підприємств незалежно від форм господарювання у взаємозв'язку з рівнем екологічного регулювання використання земельних ресурсів. З метою поглиблення та конкретизації визначеного поняття доповнено класифікаційні ознаки екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування за: спеціалізацією впливу, джерелами інформації, етапами життєвого циклу підприємства, характером прояву екологічних проблем, функціональними напрямками

сільськогосподарського землекористування (ситуаційний екологічний аудит, аудит екологічної відповідальності, екологічний аудит процесів сільськогосподарського землекористування), що дозволяє більш системно та комплексно враховувати особливості землекористування в процесі проведення екологічного аудиту.

3. Екологічний аудит сільськогосподарського землекористування необхідно здійснювати з врахуванням оцінки еластичності економічної результативності сільськогосподарських підприємств відносно інтегрального показника екологічного стану земельних ресурсів. Структурно-ієрархічна схема розрахунку цього показника має включати комплексні показники, які характеризують управлінську основу реалізації потенційної еколого-економічної результативності сільськогосподарського землекористування та агроекологічного потенціалу ґрунтів. Запропоновано систему оцінки для інтегрального показника екологічного стану сільськогосподарського землекористування, який є базою для проведення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування. Зазначені підходи дозволять дослідити динаміку розглянутих показників та стати базисом для проведення екологічних рейтингів сільськогосподарських підприємств у сфері аграрного землекористування, а також простежити причинно-наслідкові зв'язки між зазначеними групами показників.

4. На основі системного підходу до формування екоаудиту розроблено організаційно-економічний механізм екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування, запровадження якого сприятиме не тільки оптимізації використання земельних ресурсів, але й поліпшенню як економічного розвитку сільськогосподарського підприємства, так і результативності системи екологічного менеджменту зокрема. Структура організаційно-економічного механізму екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування повинна включати наступні основні підсистеми: інформаційно-методичне забезпечення, організаційне забезпечення та економічні важелі. Цей механізм надає практичну

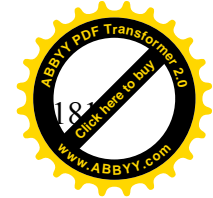

можливість прийняття та реалізацію збалансованих екологічно-орієнтованих управлінських рішень для забезпечення сталого аграрного землекористування.

5. На основі кореляційно-регресійного аналізу визначено мотиваційні економічні фактори впливу на екологічну відповідальність підприємств у сфері сільськогосподарського землекористування. З'ясовано, що на готовність проводити екологічний аудит сільськогосподарського землекористування позитивно впливає економічна ефективність господарювання підприємства (коефіцієнт кореляції - 0,69). Встановлено, що наявність на підприємстві екодеструктивних факторів впливу на земельні ресурси (зокрема, наявність непридатних для використання пестицидів) має зворотній зв'язок з готовністю проводити екологічний аудит сільськогосподарського землекористування (коефіцієнт кореляції - 0,31). З вищезазначених позицій зроблено висновок про необхідність урахування системи економічних важелів організаційно-економічного механізму екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування в залежності від сфер дії економічних важелів (ринково-інфраструктурна, фінансова та адміністративна).

6. Сформований автором методичний підхід до проведення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування на основі інтегрального показника дозволив удосконалити принцип дії інвестиційного «фільтру» та визначити вектор майбутньої стратегії екологічно відповідального інвестування. Проходження сільськогосподарським підприємством інвестиційного «фільтру» повинно розцінюватися як отримання додаткової переваги порівняно з іншими підприємствами.

7. Існуючі зміни в стандартах функціонування бізнесу в бік екологізації виробництва та реалізації продукції потребують впровадження маркетингового екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування при одночасному врахуванні екологізації логістичних потоків у аграрній сфері економіки з метою мінімізації негативного впливу

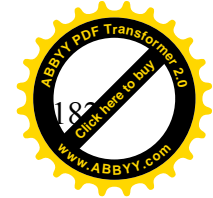

на земельні ресурси.

8. Доведено, що для поширення екологічного аудиту та розвитку ринку екологічних послуг в Україні необхідно створювати консалтингові агроєкоаудиторські фірми. Організаційно-функціональну структуру диференційованих консалтингових агроєкоаудиторських фірм необхідно формувати відповідно до галузевих та функціональних критеріїв, а також природно-географічних зон.

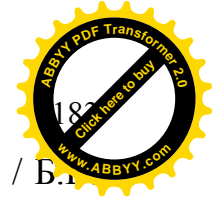
9. В роботі обґрунтовано методичні підходи до оцінки вартості послуг консалтингових агроєкоаудиторських фірм, які дозволяють оцінити ефективність проведення екологічного аудиту через врахування частки ефекту, що відноситься на екоаудиторське консультування за визначеними напрямками екологізації сільськогосподарського землекористування. Найбільш важливими серед яких є впровадження заходів, спрямованих на підвищення агроєкологічного потенціалу ґрунтів сільськогосподарського підприємства (відповідно до експертних оцінок коефіцієнт такої частки ефекту складає 0,23).

10. Сформульовані автором наукові положення, висновки та рекомендації доцільно використовувати, зокрема, Міністерством аграрної політики України, Міністерством охорони навколишнього природного середовища, органами регіональної та місцевої виконавчої влади при розробці та формуванні інструментів еколого-економічної політики діяльності сільськогосподарських підприємств.

Список літературних джерел

1. Агроэкологическая оценка земель Украины и размещение сельскохозяйственных культур / [под ред. В.В.Медведева.]. – К.: Аграрная наука, 1997. – 161с.
2. Акимова Т.А. Экология / Т.А.Акимова, В.В. Хаскин. - М. «ЮНИТИ», 1998. - 455 с.
3. Акопян В. Аудит в галузі докiлля: проблеми становлення / Акопян В. // Малий і середній бізнес. – 1999. – № 1. – С. 27-28.
4. Антоневский М.Я. К вопросу об экономической эффективности экологического мониторинга / Антоневский М.Я., Виноградов Н.М. – Л.: Гидрометеиздат, 1986. – Т.IX. – С. 184-189.
5. Бабина Ю.В. Экологический менеджмент / Ю.В. Бабина, Э.А. Варфоломеева. – М.: ИД «Социальные отношения», 2002. – 314с.
6. Баканов М.И. Теория экономического анализа: учебник / М.И. Баканов, А.Д. Шеремет. - М.: Финансы и статистика, 1997. - 416с.
7. Барановский В.А. Агроекологічна оцінка ґрунтів, масштаб 1:7000000. – К., 2002. – 35с.[електронний ресурс] / Барановский В.А.– Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/cgi-bin/go?node=map%2006>
8. Беда Я. Экологическая паспортизация в сельхозпредприятиях / Беда Я. // АПК: экономика, управления. – 1996. – №4. – С. 42-51.
9. Белов Г.В. Экологический менеджмент предприятия / Белов Г.В. - М.: «Логос», 2006. – 435с.
- 10.Борисова В.А. Регулювання процесу відтворення природного ресурсного потенціалу АПК / Борисова В.А. // Економіка АПК. – 2002. - №11. – С.133-137.
- 11.Бортник Т.І. Досвід і проблеми формування системи дорадництва / Т.І. Бортник, В.І. Бортник. // Збірник наукових праць Уманського Державного аграрного університету. - Ч.2.- Економіка. - Вип.61.– Умань, 2005. – С.113-117.

12. Буркинський Б.В. Економічні проблеми природопольовання / Б.В. Буркинський, Н.Г. Ковалева - Київ: Наукова думка, 1995. - С. 132-137.
13. Бурков В.Н. Екологічна безпека / В.Н. Бурков, А.В. Щепкин. - М.: ІПУ РАН, 2003. - 92 с.
14. Верба В.А. Організація консалтингової діяльності: навч. посібник / В.А. Верба, Т.І. Решетняк. - К.: КНЕУ, 2000. - 244 с.
15. Вишнякова А.М. Еколого-економічні аспекти землекористування в умовах інтенсивного техногенного впливу / Вишнякова А.М. // Економіка АПК. - 2002. - №11. - С.37-39
16. Володін С.А. Науково-Інноваційна консалтингова інфраструктура УААН / Володін С.А. // Вісник аграрної науки. - 2004. - №8. - С.9-13.
17. Галушкіна Т.П. Екологічний менеджмент та аудит рекреаційних територій (концептуальні засади та організаційний механізм): монографія / Галушкіна Т.П. - Одеса: Вид-во ТОВ "Інванц", 2006. - 184 с.
18. Галушкіна Т.П., Гордійчук Є.Г. Організаційний механізм впровадження екологічної стандартизації та сертифікації в Україні: матеріали наук.-практ. конф. [«Екологізація економіки як інструмент сталого розвитку в умовах конкурентного середовища»]. - Львів: Національний лісотехнічний університет України, 2005. - С.31-32.
19. Галушкіна Т.П., Новосельська Л.І. Розвиток рентабельних відносин в курортно-рекреаційній сфері: матеріали між нар. наук.-практ. конф. [«Екологізація економіки як інструмент сталого розвитку у умовах конкурентного середовища»]. - Львів, 2005. - С.34-35.
20. Галушкіна Т.П., Слісаренко О.М. Екологічний аудит та оцінка земель: матеріали міжнародної наукової конференції [«Земельні відносини і просторовий розвиток в Україні»]. - Київ: Київська міська адміністрація, РВПС України НАН України, 2006. - С.165-168.
21. Гарнага О.Н. Еколого-економічні засади становлення та розвитку ринку сільськогосподарських земель: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук: спец. 08.00.06 «Економіка

- природокористування та охорони навколишнього середовища» / О.І. Гарнага. – Рівне., 2007. – 21 с.
22. Геркіял О. Сільськогосподарська дорадча діяльність університету / О. Геркіял, Ю. Нестерчук // Вища школа. – 2005. – №2. – С.70-76.
23. Глобальная инициатива по отчетности (GRI). Руководство по отчетности в области устойчивого развития [электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.globalreporting.org/NR/rdonlyres/F88F3389-B77B-4DE8-B6B8-22C57D6747E5/0/G3_Guidelines_RUS.pdf
24. Грещак М.Г. Внутрішній економічний механізм підприємства / Грещак М.Г., Гребешкова О.М., Кацюба О.С. – К.:КНЕУ, 2001. – 228с.
25. Гусева Т.В., Дайман С.Ю. Особенности оценки экологической обстановки на промышленной площадке и в импактной зоне промышленного объекта: тез. докл. [«Экологические проблемы промышленных регионов»], (Екатеринбург, 7-9 июня 1999 г.) - Екатеринбург, 1999. - С. 111.
26. Гусева Т.В. Экологическое аудирование / Гусева Т.В., Макаров С.В., Хотулева М.В., Дайман С.Ю., Иванова Т.А. // Химия в России. - 1997. - № 11. - С. 12-15.
27. Деградація ґрунтів. Національна доповідь України про стан навколишнього природного середовища за 1998 р. [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nature.org.ua/nr98/ukrvers/indicators/map_9.htm
28. Деречин В.В. Екологічна паспортизація технологій і продукції в АПК / Деречин В.В. // Вісник Сумського державного аграрного університету. Серія: “Економіка та менеджмент.” - 2001. - Вип. 1 - С. 150-151.
29. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року [електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua/page/?3800>
30. Джигирей В.С. Екологія та охорона навколишнього природного середовища: навч. посіб. / Джигирей В.С. – К.:Знання, 2000. - 203с.

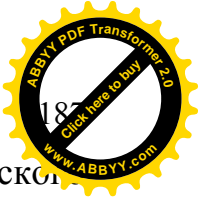

31. Дмитренко І. М. Оцінка екологічних ризиків підприємств у процесі екологічного аудиту / Дмитренко І. М. // Торгівля і ринок України. – Донецьк, 1998. – С. 162-165.
32. Доповідь про стан навколишнього природного середовища Сумської області у 2006 році [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.menr.gov.ua/documents/Symu_reg_dop_06.RTF
33. Дорогунцов С.І. Удосконалення управління природокористуванням в АПК / Дорогунцов С.І., Борщевський П.П., Данилишин Б.М. – К.: Урожай, 1992. – 128с.
34. Дорош Й.М. Еколого-економічні основи формування інституту обмежень та обтяжень при використанні земель: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук: спец. 08.00.06 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища» / Дорош Й.М. – К., 2007. – 21 с.
35. Доценко Л.В. Попит на консалтингові послуги сільськогосподарських дорадчих служб / Доценко Л.В. // Економіка АПК. – 2004. – №7. – С.31-34.
36. Екологічний паспорт Сумської області [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/cgi-bin/go?node=SYMeko>
37. Завадський Й.С. Менеджмент. Т.1. / Завадський Й.С.–К.:УФІМБ, 1997.– 542с
38. Закон України «Про екологічний аудит», прийнятий постановою ВР від 24.06.2004 № 1862-IV // Відомості Верховної Ради. – 2004. - № 45[електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>.
39. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», прийнятий постановою ВР від 26.06.91 №1268-12 // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 41. – С. 547.
40. Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» // Офіційний вісник України. – 2004. -№28.Ч.1. – 39-43.

41. Зуев В.А. Законодательство про екологічний аудит: перспективи систематизації / Зуев В.А. // Систематизація законодавства в Україні: проблеми теорії і практики. – К., 1999. – С. 446-450.
42. Иббатулин У.Г. Рынок экологических услуг: экологический аудит / Иббатулин У.Г., Иббатулина С.М. // Экономика природопользования. ВИНТИ –2001. - №1.-С.64-68.
43. Иванух Р. Природно-ресурсный потенциал Украины и пути повышения эффективности его использования / Иванух Р., Данилишин Б. // Экономика Украины.-1995г. -№11.-с.39-45
44. Ілляшенко С. Екологічний маркетинг / Ілляшенко С., Прокопенко О. // Економіка України. – 2003. -№12. – С.56-61.
45. Как наладить диалог с общественностью / [Гусева Т.В., Дайман С.Ю., Михайлиди Д.Х. и др.]; под. ред. Гусевой Т.В. - М.: СоЭС, 1998. - 90 с.
46. Методологические и аналитические основы экологического аудирования в Российской Федерации: учеб. пособие. Ч.1. / [Карелов А.М., Г.А.Беллер, В.М.Бусыгина и др. Федерации]; под ред. Карелова А.М.– Москва, 1998. – 525с.
47. Карпов О. Бути екологічному аудиту / Карпов О. // Україна і світ сьогодні. – 2001. – 15-21 верес. – С. 3.
48. Качалов В.А. ИСО 14001:2004. Системы менеджмента окружающей среды. Конспект системного менеджмента / Качалов В.А. – М: «Издат», 2005. – 456 с.
49. Кислый В.Н. Экологизация управления предприятием: монография. / Кислый В.Н., Лапин Е.В., Трофименко Н.А. – Сумы: ВТД «Университетская книга», 2002. – 233 с.
50. Ковалев В.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятий / Ковалев В.В., Волкова О.Н. –М.: ПБОЮЛ. –2000. – 424с. С.77-78
51. Ковалева Н. Г. Механизм экологического аудита в морском природопользовании / Ковалева Н. Г. // Экономические инновации. – Одеса, 1998. – Вып. 1: Проблемы устойчивого социально-экономического развития Украинского Причерноморья. – С. 108-116.

52. Ковалева Н.Г. Функции хозяйственного контроля, экологического аудита и экспертизы в формировании рыночных отношений / Ковалева Н.Г., Хумарова Н.И. // Природоохранное регулирование в рыночных отношениях. - Одесса: ИПРЭЭИ НАНУ, 1998. - С. 184–194.
53. Котирко О.О. Механізм консультування фермерських господарств з питань інвестиційної діяльності / Котирко О.О. // Формування ринкових відносин в Україні: збірник наукових праць. – 2007. - №1 – С.110-115.
54. Кубр М. Управленческое консультирование / Кубр М. –М., 1992.- 316с.
55. Кудрявцева О.В. Основы экологического аудита / Кудрявцева О.В. // Вестник московского университета. Серия 6. Экономика. –2000.- №4. – С.79-101.
56. Кузьменко В. “Паспортизація” всіх українських земель не за горами [електронний ресурс]. / Кузьменко В. – Режим доступу: www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/
57. Курочкин А.С. Организация управления предприятием / Курочкин А.С. – К.: МКА, 1996. -184с.
58. Литовка О.П. Региональные аспекты экологической экономики: зб. наук. праць за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф. [«Регіональна політика України: наукові основи, методи, механізми»]. – Львів, 1998. – Ч. 3. – С. 4-9.
59. Лобанов М.І. Регіональні центри в системі розвитку інформаційно-консультаційної діяльності / Лобанов М.І. // Економіка АПК. – 2004. - №8. – С.11-14.
60. Лоева И. Д. Задачи образования в области экологического аудита и менеджмента: матеріали VII наук.-метод. конф. [Людина та навколишнє середовище – проблеми безперервної екологічної освіти в вузах]. – Одеса, 2000. – С. 30-31.

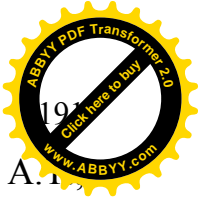
61. Лопатин В.Н. Менеджмент и маркетинг в экологии природопользовании / Лопатин В.Н. – М.: НИИ-ПРИРОДА. - 2001. - 326с.
62. Лук'янихін В.О. Екологічний менеджмент у системі управління збалансованим розвитком: монографія. / Лук'янихін В.О. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2002. – 314с.
63. Лукьянихин В.А. Учет экологических затрат в системе управления предприятиями / Лукьянихин В.А. Кирсанова Т.А. // Вісник СумДУ. – 2001. -№6(27)-№7(28). – С.89-100.
64. Мазлова Е.А. Практика экологического менеджмента для нефтегазовых предприятий / Мазлова Е.А., Мещеряков С.В. – М. ИД «НООСФЕРА», 2004. – 229 с.
65. Макаров С. Обобщенная процедура программы экоаудита / Макаров С., Шагарова Л. // Аудитор. – 1997. – № 8. – С. 13-19.
66. Макаров С.В. Основы экономики природопользования / Макаров С.В. – М.: Ин-т международного права и экономики, 1998. –192с.
67. Максимів Л. І. Теоретичні основи обліку довкілля / Максимів Л. І. // Науковий вісник державного лісотехнічного університету: збірник науково-технічних праць. – 1999. - Вип. 9.13. – С. 138-150.
68. Максимів Л. І. Формування екологічного обліку та аудиту / Максимів Л. І. // Науковий вісник державного лісотехнічного університету. – 1999. – Вип. 9.3 – С. 97-102.
69. Максимів Л.І. Екологічний облік: проблеми формування та перспективи застосування // Вісник Сумського державного аграрного університету. – 2001. -№2. – С.209-213.
70. Малишева Н.Р. Проблеми та перспективи правового регулювання організації та здійснення екологічного аудиту в Україні [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrecoaudit.com/articlesarchive.php>
71. Мартыненко Н.М. Основы менеджмента / Мартыненко Н.М. – К.: Каравелла, 2003. – 496 с.

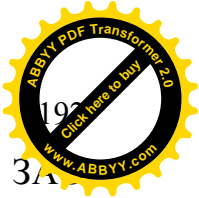
- 72.Медведев Н. Эколого-экономическая оценка мероприятий по охране почв / Медведев Н. // Экономика Украины.– 1990.– № 8.– С. 63-68.
- 73.Мезоекономіка / Под.ред. І.К.Ларіонова. – М.: Видавничий Будинок «Дашков і К0», 2001.- 444 с.
- 74.Мескон М. Основы менеджмента / Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. – М.: Дело, 1998. – 800 с.
- 75.Методика использования социально-экономического эффекта использования информации о загрязнении природной среды в народном хозяйстве. – Л.: ГГО, 1991. – 69 с.
- 76.Методичні рекомендації щодо підготовки, здійснення та оформлення звіту про екологічний аудит Міністерства охорони навколишнього природного середовища України [електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://www.menr.gov.ua/documents/5_1149506489_Methodrec.rar
- 77.Милащенко Н.З. Структура и основные задачи агроэкологического мониторинга / Милащенко Н.З. // Весник с.-х. науки. – 1980. - №3. - С.30-34.
- 78.Михасюк И. К проблеме оценки сельскохозяйственных земель / Михасюк И., Залого З. // Экономика Украины. – 1995. - №7. – С.57-61.
- 79.Мишенин Е.В., Андреева В.А., Бойко Е.Ю., Пизняк Т.И. Экономико-правовой механизм ответственности за нерациональное землепользование: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.[Власнісний статус і проблеми раціонального використання земель]. – Київ: РВПС України НАН України, 2000. – С. 31-34.
- 80.Мишенин Е.В. Маркетинговый экологический аудит / Мишенин Е.В., Пизняк Т.И. // Вісник Сумського національного аграрного університету Серія «Економіка та менеджмент». – 2003. - № 3-4. – С.102-108.
- 81.Мишенин Е.В. Эколого-экономические составляющие анализа агро- и лесохозяйствования / Мишенин Е.В., Пизняк Т.И., Шпакович М.Н. // Методы решения экологических проблем / Под ред. Л.Г. Мельника. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2001. – С.156-163.

82. Мишенин Е.В. Эколого-экономический анализ как комплексная категория оценки экологически устойчивого развития / Мишенин Е.В., Токарева Т.В. // Экологическая экономика и управление. Т. 2. Экономика для экологии.- Сумы, ИПП "Мрія-1" ЛТД, 1997.- С. 125-129.
83. Мишенин Е.В. Эколого-экономические проблемы природопользования в лесном комплексе / Мишенин Е.В. – Сумы: НПП «Мрія-1» ЛТД, 1998. – 272 с.
84. Мішеніна Н.В., Шевцова С.В., Пізняк Т.І. Економічна оцінка взаємовигідності виробництва і споживання екологічно чистої продукції: матеріали 11-ї міжнарод. науч.-метод. конф. [«Технологи XXI века»]. – Алушта, 2004. – С. 43-47.
85. Москаленко В.П. Финансово-экономический механизм промышленного предприятия / Москаленко В.П., Шипунова О.В. – Сумы: Изд-во «Довкілля», 2003. – 176 с.
86. Москаленко В.П. Экономический механизм повышения эффективности производства на предприятии / Москаленко В.П. – М.: Машиностроение, 1982. – 144 с.
87. Моткин Г.А. Основы экологического страхования / Моткин Г.А. - М. Наука, 1996. – 192 с.
88. Науково обґрунтована система ведення сільського господарства Сумської області. – Суми : ВАТ «СОД», видавництво «Козацький вал», 2004.- 662с.
89. Національна доповідь про стан навколишнього середовища в 2004 році. - К. : 2005. – 227с. [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/cgi-bin/go?page=>
90. Неженцев С.В., Маяков Й.Д. Запровадження екологічного аудиту як механізм поліпшення екологічного стану природного середовища [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ecoaudit.com.ua/index.php?go=Pages&in=view&id=8>

91. Никитина А.Т. Основы экологического аудита / Никитина А.Т., Степанова С.А. – М.:МНЭПУ, 2001. - 390 с.
92. Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України у XXI столітті. – К.: ІАЕ УААН, 2001. – 638с.
93. Новоторов О.С. Еколого-економічна оцінка деградованих і забруднених земель: матеріали міжнар. наук. конф. [«Теорія і методи оцінювання, оптимізації використання та відтворення земельних ресурсів»].- Київ: РВПС України НАН України, 2002. - Ч.1. - С.74-80.
94. Нуоффер Г. Экологический аудит на предприятии / Нуоффер Г., Ушарова Л. // Мировая экономика и междунар. отношения. – 1997. – № 1. – С. 144-146.
95. Ольве Н.І. Оценка эффективности деятельности компаний. / Ольве Н.І., Рой Ж., Веттер М. // Практическое руководство по использованию сбалансированной системы показателей ; пер. с англ. – М.: Вильямс, 2004. – 304 с.
96. Опря А.Т. Статистика / Опря А.Т. – К.: Урожай, 1996. – 448 с.
97. Основные положения стратегии устойчивого развития России / Под ред. А.М. Шелехова. — М, 2002. — 161 с. [электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.duma.gov.ru/sustainable/strategy.html>
98. Павлов В.І. Детермінація сільськогосподарських земель на ринку нерухомості: монографія / Павлов В.І., Федіна Ю.Г., Заремба В.М., Мазурчик С.М. – Луцьк: Надстир’я, 2006. – 364 с.
99. Панкрухин А.П. Эволюция маркетинга в мире и в России / Панкрухин А.П. // Маркетинг в России и за рубежом. – 1998. - №4. – С. 82-97.
100. Панов Е.В. Маркетинговый аудит предприятий как фактор повышения рентабельности продукции: тезисы докладов науч.-практ.конф. [«Региональная стратегия устойчивого социально-экономического роста».] - Ч.2. - Екатеринбург: Институт экономики УрОРАН, 1998. -С. 57-60.

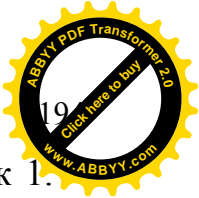

101. Панов Е.В. Рыночный потенциал предприятия / Панов Е.В. – М.: ЗАО «Издательство»Экономика, 2002. – 559с.
102. Пизняк Т.И. Отражение экологического фактора в учете: материалы VI междунар. науч.-производ. конф.[«Проблемы сельскохозяйственного производства на современном этапе и пути их решения»]. –Белгород, 2002.- С.137-138.
103. Пизняк Т.И. Аудит в системе регулирования экологической безопасности предприятий: материалы междунар. науч.-практ. конф.[«Проблемы обеспечения экономической безопасности»]. – Донецк: РИА ДонНТУ, 2001. – С.143-144.
104. Пизняк Т.И. Информационное обеспечение экологического аудита-анализа предприятий аграрной сферы / Пизняк Т.И. // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія “Економіка та менеджмент”. – 2004. - Випуск 3-4 (13-14). - С.229-234.
105. Пизняк Т.И. Методы управления экологическим аудитом: матеріали четвертої наук.-практ. конф.[«Економічні проблеми виробництва та споживання екологічно чистої агропромислової продукції»]. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2005. – С.60-62
106. Пизняк Т.И. Мотивационные основы формирования экологического аудита в агропромышленном комплексе / Пизняк Т.И. // Механізм регулювання економіки, економіка природокористування, економіка підприємства та організація виробництва. - Суми: Вид-во СумДУ, 1999. – Випуск 4. – С.31-39.
107. Пизняк Т.И. Организационно-экономические механизмы регулирования аграрного природопользования / Пизняк Т.И. // Вісник Сумського державного університету. Серія: Економіка. – 2001. - №6(27) – 7(28). – С. 57-61.
108. Пизняк Т.И. Организационно-экономические основы применения концепции экологического аудита в сельском хозяйстве / Пизняк Т.И. // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: Економіка та менеджмент. – 2002. – Випуск 1-2. – С.128-131.

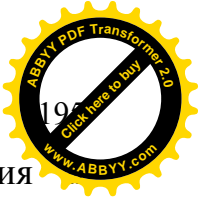

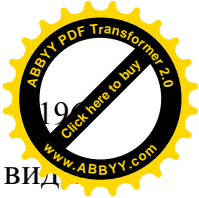
109. Пизняк Т.И. Преимущества внедрения экологического менеджмента экологического аудита в АПК: материалы 8^й междунар. науч.-метод. конф.[«Современные технологии, экономика и экология в промышленности, на транспорте и в сельском хозяйстве»]. – Киев: НМЦВОУ, Алушта, 2001. – С.81-84.
110. Пизняк Т.И. Развитие методологии аудита в системе экологического менеджмента: матеріали четвертої щорічної Всеукр. наук. конф.[«Екологічний менеджмент у загальній системі управління»]. - Суми: Вид-во СумДУ, 2004. – С.179-182.
111. Пизняк Т.И. Экологический аудит в сфере использования и охраны земельных ресурсов: материалы 10^й междунар. науч.-метод. конф.[«Технологии XXI века»]. - Алушта, 2003. – С. 44-50.
112. Пизняк Т.И. Эколого-экономический анализ и экологический аудит предприятий АПК / Пизняк Т.И. // Вісник аграрної науки Причорномор'я. Спеціальний випуск 3(12): “Соціально-економічні проблеми природокористування та екології”. – Миколаїв, 2001. – С.112-116.
113. Пизняк Т.И. Эколого-экономический контроль природопользования в АПК / Пизняк Т.И. // Проблеми економіки агропромислового комплексу і формування його кадрового потенціалу: кол.монографія у двох томах. Т.2 / За ред. П.Т. Саблука, В.Я.Амбросова, Г.Є. Мазнева. – К.: ІАЕ, 2000. – С.544-549.
114. Пилипенко О.О. Економічний механізм екологізації землекористування / Пилипенко О.О. // Економіка АПК. – 2003. - №4. – С.104-107.
115. Пізняк Т.І. Аналіз перспектив застосування процедури екоаудиту на сільськогосподарських підприємствах / Пізняк Т.І. // Вісник Сумського державного університету. Серія “Економіка”. – 2006. - №1. – С.125-132.
116. Пізняк Т.І. Аудит сільськогосподарського виробництва: структуризація еколого-економічних показників і ситуацій у природокористуванні / Пізняк Т.І. // Вісник Сумського національного

- аграрного університету. Серія: Фінанси і кредит. – 2002. – Випуск 1. С.191-195.
117. Пізняк Т.І. Аудит у системі екологічного менеджменту / Пізняк Т.І. // Вісник Сумського державного аграрного університету. Серія: Фінанси і кредит.– 2000. – Випуск 2. – С.221-225.
118. Пізняк Т.І. Організаційні та вартісні параметри проведення екоаудиту сільськогосподарського виробництва: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.[«Екологізація економіки як інструмент сталого розвитку в умовах конкурентного середовища»]. - Львів, 2005. – С.131-135.
119. Пізняк Т.І. Організаційні та вартісні параметри проведення екоаудиту сільськогосподарських виробництв: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.[«Аграрний форум – 2007»]. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2007. – С. 71-72
120. Пізняк Т.І. Організаційно-економічний механізм формування системи екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування / Пізняк Т.І. // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Фінанси і кредит». – 2007. - № 2 (23). – С.144-149.
121. Пізняк Т.І. Основи екологічного аудиту в сільськогосподарському виробництві: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.[«Еколого-економічні проблеми розвитку АПК»]. – Львів: Львівський державний аграрний університет, 2002. – С. 59-65.
122. Пізняк Т.І. Проблеми формування ресурсного потенціалу АПК: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.[«Аграрний форум – 2006»]. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – С.92-93.
123. Пликус И.И. Механизм управления природопользованием: тез.докл. респ. науч.-практ. конф. 18-20 мая 1993. – Сумы, 1993. – С. 226-228.
124. Попова А. Еколого-економічні проблеми сталого природокористування в аграрній сфері / Попова А. //Економіка АПК. – 2000. -№11. –С.57-63.
125. Посвежинский В.Ф. Системы менеджмента предприятий: возможности интегрирования / Посвежинский В.Ф., Пилюгин Е.Ф. // Экология производства. - 2005. - №5. – С.43-47.

126. Потравный И. Экологический аудит: проблемы становления развития / Потравный И. // Бухгалтерский учет и аудит. - 1998. - №1.- с.41-44.
127. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / Б.М.Данілишин, С.І.Дарагунцов, В.С.Міщенко та ін. - К.: РВПС України, 1999. – 716 с.
128. Проведение экологического аудита видов деятельности, связанных с использованием земельных ресурсов[электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ecocommunity.ru/project.php?id=66&type=4&page=3>
129. Пучерт Р. Развитие маркетинга и его значение для неприбыльных организаций / Пучерт Р. // Проблемы теории и практики управления. – 1993. - №4. – С.21-26.
130. Пушкар О. І. До питання про екологію та податкову політику / Пушкар О. І. // Регіональні перспективи. – 2002. – № 2. – С. 134-137.
131. Пясецька-Устич С.В. Економічні методи охорони довкілля у розвинутих зарубіжних країнах / Пясецька-Устич С.В. // Науковий вісник Ужгородського державного університету. Серія: Біологія. – 1999. – № 6. – С. 253-259.
132. Райзберг Б.А. Управление экономикой: [учебник] / Райзберг Б.А., Фатхутдинов Р.А. – М.: ЗАО «Бизнес-школа» Интел-Синтез», 1999. – 784 с.
133. Регіональні агропромислові комплекси України (теорія та практика розвитку) / П.П.Борщевський, В.О.Ушкаренко, Л.Г.Чернюк, Л.О.Мармуль. - К.: Наук.думка, 1996. – 263 с.
134. Рекомендації парламентських слухань "Сучасний стан та перспективи розвитку земельних відносин в Україні" [електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://dkzr.gov.ua/terra/control/uk/index>
135. Роббинс С.П. Менеджмент / Роббинс С.П., Коултер М. ; пер. с англ. – М.: ИД «Вильямс», 2004. – 880 с.

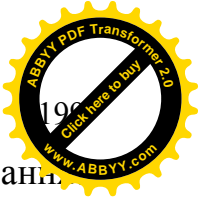
136. Рынок консультационных услуг в Украине. Сущность и виды консультационных услуг // Финансовая консультация. – 2001. - №13-14 (203-204). – С.4-17.
137. Савченко О.Ф. Економіко-екологічний аудит сільськогосподарських підприємств / Савченко О.Ф., Карпенко І.Л. // Економіка АПК. – 2004. - №2. – С.100-105.
138. Садеков А. Стратегія та інструменти реалізації екологічної політики бізнесу // Вісник Київського національного торгово-економічного університету. – 2002. – № 1. – С. 87-92.
139. Садченко Е.В. Институциональные основы реализации экологического маркетинга / Садченко Е.В. // Научные труды ДонТУ. Серия: экономическая, 2005. - Вып. 89. – №3. – С. 133-139.
140. Садченко Е.В. Основы экологического маркетинга / Садченко Е.В. // Экономические инновации. - Вып.6: Экономико-экологические проблемы природопользования на современном этапе: сб. науч. работ – Одесса: Ин-т проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, 1999. – С.22-30.
141. Самойленко Н. Н. Внутренняя инженерно – экологическая экспертиза (экологический аудит) промышленных предприятий / Самойленко Н.Н. // Вестник Харьковского университета. – Х., 1999. – Вып. 90: Химия, химические технологии и экология. – С. 22-36.
142. Свиткин М.З. Система экологического менеджмента. Методика и практика применения. / Свиткин М.З., Мацута В.Д., Рахлин К.М. - С.-Пб.: Изд.-во «Картографической фабрики ВСЕГЕИ», 2002. – 536 с.
143. Седлак М. Сущность и содержание теории менеджмента / Седлак М. // Проблемы теории и практики управления. -1997. -№5. –С.23-28.;
144. Селезньова Л.В. Економічна природа ринку екологічних послуг та його роль у процесі суспільного відтворення / Селезньова Л.В. // Теорії мікро-макроекономіки: зб. наук. пр. профес.-виклад. складу і аспірантів. – К., 1999. – С. 159-164.

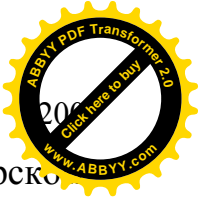
145. Семенов Т.А. Экологическое аудирование промышленных предприятий / Семенов Т.А. // Машиностроитель. – 1997. – № 10. – С. 54-58.
146. Семенов Т.А. Приватизация и экологический аудит / Семенов Т.А. // Бизнес Информ. – 1998. – № 13-14. – С. 76-81.
147. Серов Г.П. Экологическая безопасность населения и территорий Российской Федерации: Правовые основы. Экологическое страхование. Экологический аудит / Серов Г.П. – М: Анкил, 1998. – 206 с.
148. Серов Г.П. Экологический аудит: Концептуальные и организационно-правовые основы / Серов Г.П. – 2-е изд., доп. и перераб. – М.: ЭКЗАМЕН, 2000. – 766 с.
149. Серов Г.П. Экологический менеджмент и международные и государственные стандарты ISO 14000: учебное пособие. / Серов Г.П. - Академия народного хозяйства при Правительстве РФ, М., 2005.- 475с.
150. Сидорчук В.Л. Развитие экологического аудита в сфере природопользования и охраны окружающей среды: теория, методы и практика / Сидорчук В.Л. - М.: НИА-Природа, РЭФИА, 2002. – 458с.
151. Синякевич І.М. Інструменти екополітики: теорія і практика / Синякевич І.М. – Львів: ЗУКЦ, 2003.- 188с. .
152. Системы экологического менеджмента для практиков / С.Ю. Дайман, Т.В. Островкова, Е.А. Заика, Т.В. Сокошникова; под ред. С.Ю. Даймана. — М.: РХТУ им. Д.И. Менделеева, 2004. - 248 с.
153. Сільськогосподарський простір України: проблеми соціально-економічного розвитку [За ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України Б.М. Данилишина.] – К.: РВПС України НАН України, 2006. – 75 с.
154. Справочник по почвозащитному земледелию / [И.Н. Безручко, Л.Я. Мильчевская, В.М. Москаленко и др.] ; под ред. И.Н. Безручко, Л.Я. Мильчевской. – К.: Урожай, 1990.– 280 с.
155. Стадник В.В. Менеджмент: [посібник.] / Стадник В.В., Йохна М.А – К.: Академвидав, 2003. – 464 с.

156. Стан сільського господарства України у 2006 році [електронні ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
157. Статистичний щорічник Сумської області за 2004 рік. – Суми: Головне управління статистики у Сумській області, 2005. – 667 с.
158. Статистичний щорічник України за 2005 рік. Державний комітет статистики України. – К: Вид-во «Консультант», 2006. – 575 с.
159. Ступень Н.М. Формування інвестиційних чинників раціонального землекористування: автореф. дис. На здобуття наук. ступеня канд. ек. наук: 08.00.06 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища» / Ступень Н.М. – К., 2007. - 20 с.
160. Стурман В.И. Экологическое картографирование: учебн. пособие. / Стурман В.И. – М.: Аспект Пресс, 2003. - 251 с.
161. Ткаченко О.М. Стратегічні перспективи землекористування в Україні / Ткаченко О.М. // Стратегія економічного розвитку України: наук. збірка. – КНЕУ, 2001. - Вип.4. – С.155-163.
162. Токарева Т.В., Бойко Е.Ю., Пизняк Т.И. Эколого-экономический анализ в управлении агропромышленным производством: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.[«Економічні проблеми виробництва та споживання екологічно чистої продукції АПК»]. – Суми: Вид-во “Козацький вал”, 1999. – С.206 - 209.
163. Трегобчук В. Региональные аспекты экологической политики в сфере аграрного природопользования и охраны окружающей среды / Трегобчук В. // Экономика Украины. - 1997г. - №9.- с. 62-67
164. Трегобчук В.М. Еколого-економічна концепція ефективного і сталого розвитку національного АПК / Трегобчук В.М. // Економіка АПК.– 1995.– № 6.– С. 3-13.
165. Трегобчук В.М. Про довгострокову стратегію сталого розвитку агропромислового розвитку / Трегобчук В.М., Пасхавер Б.Й., Юзефович А.Е., Прокопа І.В., Молдаван Л.В., Крисанов Д.Ф., Шубравська О.В., Попова О.Л., Скурська Н.М., Яровий В.Д. // Економіка АПК. – 2005. – №7. – С.3-11.

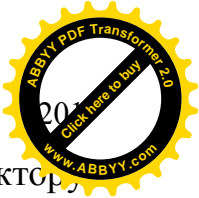

166. Третьяк А.М. Экономика землепользования та землеустройства / Третьяк А.М. – К.: ТОВ ЦЗРУ, 2004.- 542 с.
167. Третьяк А.М. Управление земельными ресурсами / Третьяк А.М., Дорош О.С. – Киев: ТОВ «ЦЗРУ», 2006. – 462 с.
168. Трифонова Т.А. Экологический менеджмент / Трифонова Т.А., Селиванова Н.В., Ильина М.Е. – М.: «Академический проспект», 2005. – 347 с.
169. Управленческое консультирование. В 2-х т. ; пер. с англ. – М.: СП «Интерэкспорт», 1992. – 387 с.
170. Федоров М.М. Об'єктивна необхідність і основні методичні принципи удосконалення методики економічної оцінки земель / Федоров М.М. // Экономика АПК. – 2004. – № 5. – С.3-11.
171. Харьковский М.Б. К вопросу применения экологического аудита в регионе / Харьковский М.Б. // Збірник наукових праць Східноукраїнського державного університету. – Луганськ, 1999. – С. 189-193.
172. Хачатуров А.Е. Экологический маркетинг / Хачатуров А.Е., Гусева Т.В., Крятов И.И., Панин Г.С. // Маркетинг в России и за рубежом. – 2000. - №4. – С.4-8.
173. Хачумов С.В. Интегрированный эколого-экономический аудит: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. эк. наук: спец. 08.00.05. «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / Хачумов С.В. - М., 2002 – 24с.
174. Хвесик Ю.М. Эколого безпечне аграрне природокористування / Хвесик Ю.М. // Экономика АПК.- 2001. - №4. – С.57-61.
175. Хозяйственный механизм предприятия: концепция, методы, практика / [Э.С.Минаев, А.Р.Винес, Л.Р.Забродина и др.]; под ред. Э.С.Минаева, А.Р. Винес. – М.:Изд-во МАИ, 1991. - 208с.
176. Хотулева М.В. Общественная экологическая экспертиза: вчера, сегодня, завтра / Хотулева М.В., Заика Е.А., Дайман С.Ю. - М.: СоЭС, 1998. - 40 с.

177. Хумарова Н.И. Экологический аудит в морском природопользовании. Концепция, методика, практика / Хумарова Н.И., Ковалева Н.Г. - Одесса: ИПРЭЭИ НАНУ. - 1998. -141 с.
178. Царенко О.М. Еколого-економічні проблеми розвитку агропромислового виробництва / Царенко О.М. – К.: Вища школа, 1998. – 56 с.
179. Чернов Н.К. Екологічний аудит підприємств: матеріали VII наук. – метод. конф. [«Людина та навколишнє середовище – проблеми безперервної екологічної освіти в вузах»]. – Одеса, 2000. – С. 44.
180. Чогут Г.И. Определение эколого-экономической эффективности использования сельскохозяйственных земель[электронный ресурс]. / Чогут Г.И. – Режим доступа: - <http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/econ/2005/02/chogut.pdf>.
181. Чупис А.В. Экономическое программирование природопользования / Чупис А.В. – М.:Колос, 1993. – 144с.
182. Шапочка Н.К. Экономико-математическое моделирование в оценке эффективности использования экологической информации / Шапочка Н.К. // Экологическая экономика и управление. - Т. 2. Экономика для экологии. – Сумы: НПП «Мрия-1» ЛТД, 1997. – С. 65-74.
183. Шевчук А.В. Развитие экологического аудита в Российской Федерации / Шевчук А.В. // Вестник Московского университета. Серия 6: Экономика. – 1998. – № 2. – С. 112-120.
184. Шевчук В.Я. Екологічний аудит: [посібник.] / Шевчук В.Я., Саталкин Ю.М., Навроцький В.М. - К.: Вища шк., 2000. - 343 с.
185. Шищенко П.Г. Агроекологічна оцінка ґрунтів України / Шищенко П.Г., Барановський В.А. // Етапи становлення та засади екологічно чистого землеробства в Україні: Матеріали засідання Наукової Ради ВЕЛ. – Київ, 2004. – С. 7-12
186. Шредер Э. Нелегкий путь к самостоятельности: опыт организации аграрного консалтинга в Украине / Шредер Э. // Новое сельское хозяйство. – 2006. - №3. – С.30-32.

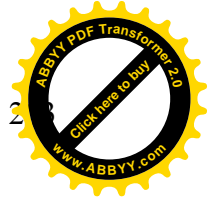
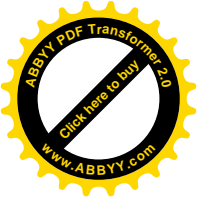

187. Щурик М.В. Відтворення земельних ресурсів аграрного сектору економіки (на прикладі Карпатського макрорегіону): Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. ек. наук: спец. 08.00.06 «Економіка природокористування та охорони наколишнього середовища» / Щурик М.В. – К., 2007. – 33 с.
188. Щурик М.В. Трансформація земель сільського господарства Карпатського макрорегіону: монографія / Щурик М.В. – Чернівці: Книги – XXI, 2005. – 352с.
189. Экологическая информация и принципы работы с ней / [Гусева Т.В., Дайман С.Ю., Хотулева М.В. и др.]; под ред. В.Н. Виниченко. — М.: СоЭС, 1998. - 244 с.
190. Экологическая оценка и экологическая экспертиза / [Черп О.М., Хотулева М.В., Виниченко В.Н. и др.] - М.: СоЭС, 2000. — 232 с.
191. Экологическая экономика и управление. Том 2. Экономика для экологии. / [под ред.. Л.Г. Мельника]- Сумы: ВВП "Мрія-1" ЛТД, 1997. - С.110-115.
192. Экологический менеджмент / [Н.В. Пахомова, А. Эндерс, К. Рихтер. В и др.]. – СПб.: Питер, 2003. – 544 с.
193. Экологический менеджмент и аудит в России, Беларуси и на Украине: Сборник трудов экспертного семинара, Москва, 3-4 апреля 2000 г. — М.: СоЭС, 2001. — С. 96 - 99[електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ecoline.ru/mc/books/emas/>
194. Экологический учет для предприятий // Конференция ООН по торговле и развитию: пер. с англ. – М.: Финансы и статистика, 1997. – 200 с.
195. Экологический учет и аудит: [сб.статей / под ред.; Л.З.Шнейдмана]. – М.:ФБК-ПРЕСС, 1997. – 192с.
196. Эколого-экономические проблемы сельскохозяйственного производства / [О.Ф. Балацкий, Л.Г. Мельник, С.Н. Козьменко и др.]; под ред. О.Ф. Балацкого. – К.: Урожай, 1992.– 144 с.

197. Экономико-экологические аспекты государственной политики в
охране земель в США // Международный сельскохозяйственный
журнал. – 1998. - №4. – С.3-6.
198. Юксвяров Р. Управленческое консультирование: теория и практика /
Юксвяров Р., Хабакук М., Лейманн Я. – М., 1989. – 236 с.
199. Яковец Ю.В. Рента, антирента, квазирента в глобально-
цивилизационном измерении / Яковец Ю.В. – М.: ИКЦ «Академкнига»,
2003. – 240 с.
200. Яремчук І.Г. Економіка природокористування / Яремчук І.Г. - К.:
Пошуково-видавниче агентство “Книга Пам’яті України”, Видавничий
центр “Просвіта”, 2000. - 431с.
201. Яценко О.В. Методика екологічного аудиту сільськогосподарського
використання ґрунтів[електронний ресурс]. / Яценко О.В., Радовенчик
Н.П. Скрипчук П.М., Рибак В.В. – Режим доступу:
<http://www.pryroda.gov.ua/pryroda/index.jsp?catId=1>
202. Barre D. The Basics of Social Marketing // National Minority Aids
Council Technical assistance Newsletter. – 1995. – May/June. – p.p. 1-4.
203. Busines, Indastry and Environment Opportunities for East West
Cooperation on Environment Management System.UN/ECE.-
CEP/WG.1/r/11/Rev/1/Add/1/-27 July 2001.- European Communities. —
2001, -April 24. — № 114. — P. 115[електронний ресурс]. – Режим
доступу:
http://europa.eu.int/servlet/portail/RenderServlet?search=DocNumber&lg=en&nb_docs=25&domain=Legislation&coll=&in_force=NO&an_doc=2001&nu_doc=761&type_doc=Regulation
204. Economic-Ecological Theoretical Perspectives. NY, 1997 - P. 21-36.
205. Environmental Indicators: A Review of Selected Central and Eastern
European Countries. - Organization for Economic Cooperation and
Development. - Paris, 1996. - P. 57-59.
206. Plant Production & Protection. [електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://www.fao.org/waicent/st/level_1.asp?main_id=13

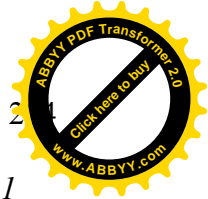
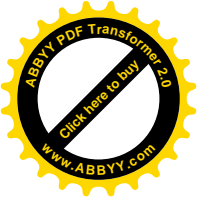

ДОДАТОК А

Таблиця А 1

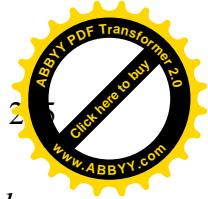
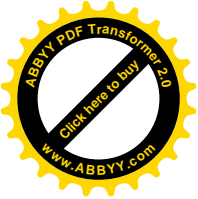
Аналіз існуючих визначень екологічного аудиту

Визначення	Особливості данного визначення	Джерело
1	2	3
Це вид підприємницької діяльності зі здійснення незалежних перевірок бухгалтерської (фінансової) звітності, оперативної документації, податкових декларацій та екологічних зобов'язань з точки зору їхньої відповідності діючому екологічному законодавству в галузі охорони довкілля та природокористування, а також надання інших еколого-аудиторських послуг	Враховується оцінка відповідності діючому законодавству	Наприенко А.А. Экологический аудит – форма контроля и управления природопользованием// Проблемы экономики, финансов и управления производством. - 1999. – Вып.4. –С.245-256.
Систематический и документированный подтверждающий процесс, основывающийся на объективно полученном и оцененном аудиторском свидетельствовании проводящийся с целью определения соответствия системы управления окружающей средой критериям аудита системы управления окружающей средой и передачи результатов этого процесса Клименту	Розглядується як документована перевірка відповідності критеріям аудиту	Международный стандарт ISO 14011:1996(E)
Способ оценки отклонений реального состояния окружающей среды от начально заданных внутренних и внешних экологических стандартов, проводимый для выявления существующих и потенциальных экологических рисков, грозящих компании. В определенном смысле ущерб окружающей среде является субъективной категорией и в значительной мере зависит от точки зрения заказчика аудита	Враховується оцінка відповідності екологічним стандартам і виявлення потенційних ризиків	Дж.Бартельс- старший менеджер экологической группы «Прайс Уотерхаус»
Предпринимательская деятельность экологических auditors или экологических аудиторских организаций по осуществлению независимых вневедомственных проверок хозяйственной деятельности, оказывающей влияние на окружающую среду и здоровье населения	Враховується елемент підприємницької діяльності у сфері екологічного аудиту	Приказ государственного комитета РФ по охране окружающей среды №181 от 30.03.98г.
Инструмент управления, обеспечивающий систематическую документированную периодическую и объективную оценку соответствия организационной системы управления охраной окружающей природной среды и функционирования оборудования экологическим целям, а также оценку соответствия деятельности производства экологической политике компании, включая соответствие нормативным требованиям	Враховується оцінка функціонування устаткування і організаційної системи управління навколишнім середовищем екологічним цілям підприємства і діючому законодавству.	«ICC Position Paper on Environmental auditing» Международная торговая палата, 29.11.98г.
Экологический аудит представляет собой методическое изучение экологической информации об организации, сооружении или объекте для выяснения того, в какой степени они соответствуют определенным критериям аудита. Критерии аудита определяются причинами его поведения и поставленными задачами. Экологический аудит может рассматриваться в качестве «моментальной фотографии» экологической обстановки на аудируемом объекте	Враховуються елементи ситуаційного аналізу екологічної обстановки на об'єкті	Материалы Всемирного банка (ссылка Серов Г.П Экологический аудит. Учебно-практическое пособие. –М.: «Экзамен», 1999. – 448с. С.18)
Экологическое аудирование означает средство управления, представляющее систематическую, периодическую, объективную и документированную оценку системы управления и процессов, установленных для охраны окружающей среды с целями: <ul style="list-style-type: none"> облегчение контроля практики, воздействующей на окружающую среду; оценки согласованности деятельности компании с экополитикой.	Розглядується як засіб систематизованого екологічного управління	Совет Европейского Сообщества (ссылка Серов Г.П Экологический аудит. Учебно-практическое пособие. –М.: «Экзамен», 1999. – 448с. С.18)

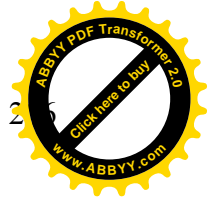
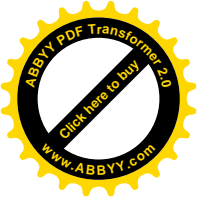
продовження таблиці А1

1	2	3
Аудит по охране окружающей среды – исследование окружающей среды, проводимые для определения воздействия на окружающую среду и потенциальных обязательств, связанных с передачей собственности или последующей деятельностью. Он может проводиться в дополнение к экологической оценке того же проекта, например, при приобретении действующего производства и финансировании расширения в рамках одного проекта	Враховуються елементи діагностики, як доповнення до екологічної оцінки при реорганізації об'єкта	Европейский банк реконструкции и развития (ссылка Серов Г.П Экологический аудит. Учебно-практическое пособие. –М.: «Экзамен», 1999. – 448с. С.19)
Экологический аудит – систематическая, документированная, периодическая и объективная оценка регулируемых субъектами эксплуатации объектов и деятельности в соответствии с экологическими требованиями	Враховується оцінка відповідності екологічним вимогам діючого законодавства	Заявление о политике в области экоаудита, принятое Агентством по охране окружающей среды США 9 июля 1986г. (ссылка Серов Г.П Экологический аудит. Учебно-практическое пособие. –М.: «Экзамен», 1999. – 448с. С.19)
Экологический аудит – независимая, объективная вневедомственная оценка соответствия деятельности хозяйствующих субъектов и состояния окружающей среды требованиям действующего природоохранного законодательства, нормативных и правовых актов, методических и регламентирующих документов в области охраны окружающей среды и природопользования. Экологическое аудирование – вид предпринимательской деятельности, включающий в себя комплекс организационных, научных, методических и других мероприятий (действий), обеспечивающих проведение экоаудита.	Враховується оцінка відповідності екологічним вимогам діючого законодавства і вид підприємницької діяльності	Приказ Гоконэкологии России от 16.10.1997г. №453 «О системе экологического аудирования». (ссылка Серов Г.П Экологический аудит. Учебно-практическое пособие. –М.: «Экзамен», 1999. – 448с. С.33).
Под экологическим аудитом понимается квалифицированный независимый анализ, оценка, разработка соответствующих рекомендаций и предложений по результатам любой экологически значимой деятельности, проводимые небольшими группами специалистов в сжатые сроки	Враховуються елементи аналізу і бізнес-планування	Макаров С.В., Шагарова Л.Б. Под ред. А.Ф.Порядина Экологическое аудирование промышленных производств. – М.:НУМЦ,1997. (ссылка Серов Г.П Экологический аудит. Учебно-практическое пособие. –М.: «Экзамен», 1999. – 448с. С.33)
Под экологическим аудитом понимается независимая оценка экологической безопасности и экологических последствий хозяйственно-финансовой и иной деятельности, оказывающей воздействие на состояние окружающей среды, подтверждение соответствия деятельности требованиям действующих нормативных актов	Розглядається як оцінка екологічної безпеки	Карелов А.М., Беллер Г.А., Бусыгина В.М. и др. Методические и нормативно-аналитические основы экологического аудирования в Российской Федерации. Учебное пособие по экологическому аудированию Ч.1. –М.: «Тройка», 1998. Серов Г.П. Экологический аудит // Финансовые и бухгалтерские консультации. - 1997. -№5.-С (ссылка Серов Г.П Экологический аудит. Учебно-практическое пособие. –М.: «Экзамен», 1999. – 448с. С.34)
Экологическое аудирование – это предпринимательская деятельность по осуществлению независимых вневедомственных мероприятий (обязательных или инициативных), проводимых на основе договора и заключающихся в сборе и оценке информации о финансовом положении аудируемого предприятия, выполнения им требований экологического законодательства, реализации им планов природоохранной деятельности и обеспечения экобезопасности, и имеюших своим результатом мнение аудитора о правильности ведения учета и достоверности бухгалтерской отчетности по платежам за природопользование и загрязнение окружающей природной среды; соответствия нормативов природоохранной деятельности предприятия его экопаспорту (или декларации безопасности промышленного объекта). При этом необходимо документирование аудиторских проверок на основе правил (стандартов аудиторской деятельности).	Розглядається як підприємницька діяльність і базується на оцінці відповідності діяльності підприємства діючому екологічному законодавству	Серов Г.П. Экологический аудит // Финансовые и бухгалтерские консультации. - 1997. -№5.-С (ссылка Серов Г.П Экологический аудит. Учебно-практическое пособие. –М.: «Экзамен», 1999. – 448с. С.34)

продовження таблиці А1

1	2	3
Экологическое аудирование – предпринимательская деятельность по проведению независимых (обязательных или инициативных) аудиторских процедур, проводимых на основании договора между аудиторской организацией и предприятием, заключающихся в сборе и оценке соответствия экологической информации (природопользовательской и природоохранной) требованиям законодательства (экологического, налогового, гражданского, уголовного и пр.), и имеющих своим результатом мнение аудитора о правильности отражения в учете и отчетности экологических обязательств предприятия по платежам за природопользование и загрязнение окружающей природной среды, а также о соответствии природопользовательской и природоохранной деятельности установленным экологическим критериям.	Розглядається як незалежна підприємницька діяльність і базується на оцінці відповідності діючому екологічному законодавству	В.Л.Сидорчук Развитие экологического аудита в сфере природопользования и охраны окружающей среды: теория, методы и практика. –М.:НИА-Природа, РЭФИА, 2002. – 458с. (с.92)
Екологічний аудит – документально оформлений системний незалежний процес оцінювання об'єкта екологічного аудиту, що включає збирання і об'єктивне оцінювання доказів для встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, системи управління навколишнім природним середовищем та інформації з цих питань вимогам законодавства України про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту	Включає оцінку об'єкта щодо дотримання вимог законодавства України про охорону навколишнього природного середовища	Закон України “Про екологічний аудит”
Документально оформлений систематичний процес перевірки, який включає збирання і об'єктивне оцінювання доказів аудиту для встановлення відповідності визначення видів діяльності, заходів, умов, системи управління навколишнім середовищем та інформації з цих питань критеріям аудиту, а також який включає передачу результатів перевірки замовникові	Враховується елемент перевірки і оцінки доказів аудиту для встановлення відповідності діяльності підприємства критеріям аудиту	Міжнародний стандарт ISO 14010-97 (Цитується Єлізаренко І.В. Недін Екологічний аудит виробництва і території: Навч. посіб./Г.М.Єлізаренко, І.В.Федін, Р.В.Синівський та ін.; За ред. І.В.Недіна. -.:ІВЦ “Вид-во “Політехніка”, 2002.-296с. (с.23))
Незалежне дослідження усіх аспектів господарської діяльності промислових підприємств незалежно від форми власності для визначення розміру прямого чи опосередкованого впливу на зміни в стані навколишнього середовища з метою приведення природоохоронної діяльності у відповідність з вимогами законодавства та нормативних актів України, народногосподарським завданням щодо оптимізації використання природних ресурсів, екології й впорядкування, енерговикористання, зменшення відходів, запобігання аварійних спадів, викидів та техногенних катастроф.	Включає елементи дослідження господарської діяльності щодо прямого чи опосередкованого впливу на зміни в стані навколишнього середовища	Семененко Т.О. Формування економічних основ здійснення екологічного аудиту промислових підприємств: Автореф. дис...канд. наук: 08.08.01/ Сумський державний університет. – Суми, 1998. – 19с.
Економіко-екологічний аудит – це економічна та екологічне обстеження агропромислового підприємства, постановка “діагнозу” його “здоров'я”, перевірка здатності виробничих систем до самоочищення та випуску екологічно чистої продукції, від реалізації якої агропромислове підприємство зможе отримати прибуток	Включає елементи обстеження підприємства з метою перевірки здатності випускати екологічно чисту продукцію	Білявський Г.О., Бутенко Л.І., Навроцький В.М. Основи екології: теорія та практикум. – Навчальний посібник. –К.:Лібра, 2002. – С.171.
Під екологічним аудитом розуміють підприємницьку діяльність екологічних аудиторів чи екологічно аудиторських організацій по здійсненню незалежного кваліфікованого аналізу й оцінки господарської діяльності, що впливає на навколишнє середовище, і розробку рекомендацій щодо зниження негативного впливу на довкілля і здоров'я населення	Розглядається як аналіз і оцінка господарської діяльності, що впливає на навколишнє середовище	Борисова В.А. Відтворення природного ресурсного потенціалу АПК: економічні аспекти. –Суми: Вид-во “Довкілля”, 2003. – 372с. (с.276)
Систематизований, документований процес получения, изучения и оценки экологической информации об объекте аудита на основе осуществления независимой, вневедомственной проверки его соответствия определенным критериям.	Включає елементи оцінки екологічної інформації про об'єкт аудиту	Потравный И.М. Хрестоматия по экологическому аудиту. –М., 2001. –9с. (с.10).

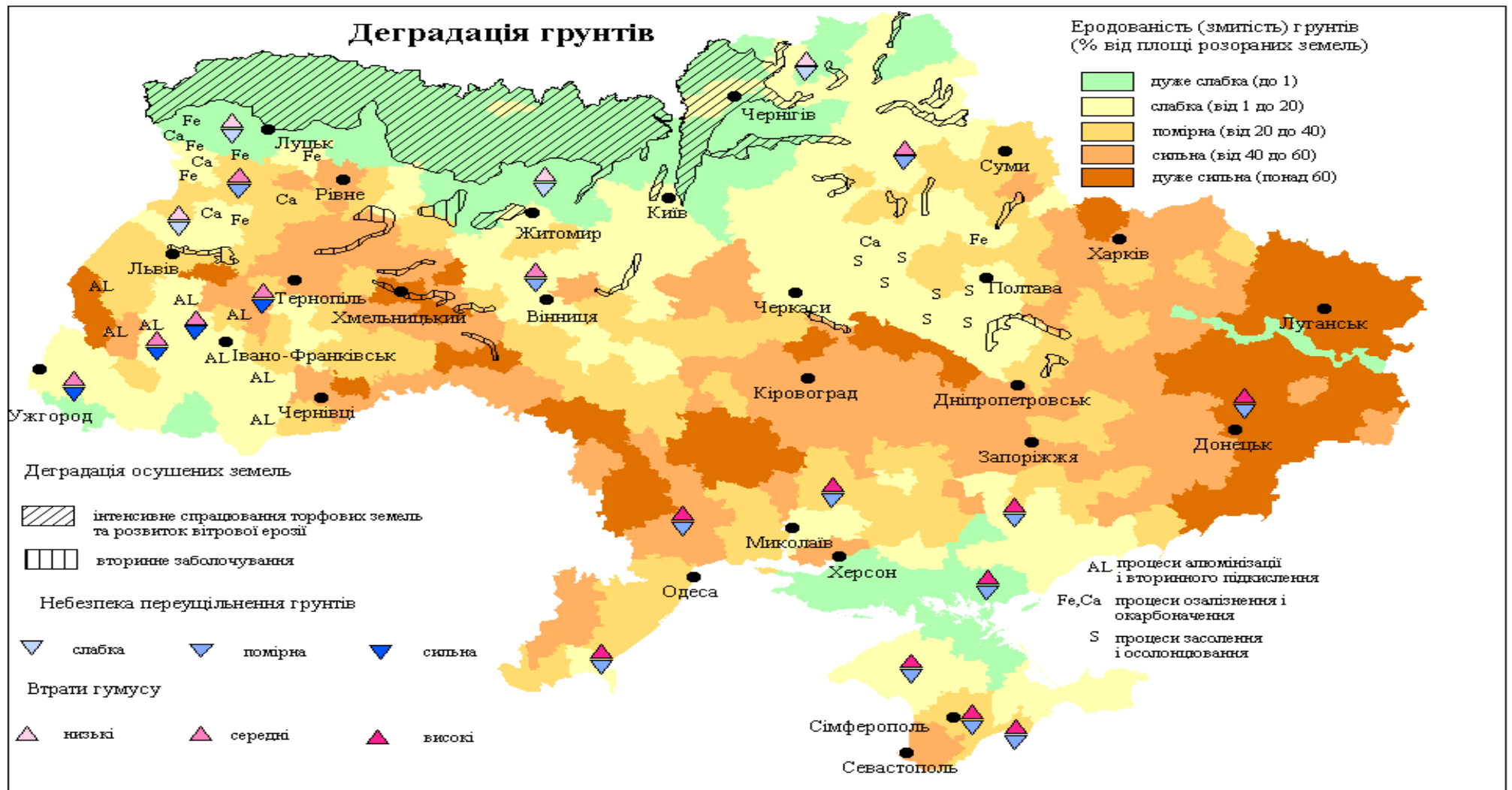
ДОДАТОК Б

Таблиця Б1

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ ЗЕМЛІ, ЯКІ ВХОДЯТЬ ДО АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ОДИНИЦЬ, СТАНОМ 01.01.2007 РОКУ [159]

Адміністративні утворення	Кількість власників землі та землекористувачів	Загальна площа земель, всього	Сільськогосподарські землі						
			всього	у тому числі					
				сільськогосподарські угіддя					
				з них					
всього	рілля	перелоги	багаторічні насадження	сіножаті	пасовища				
Автономна Республіка Крим	815106	2608,1	1858,5	1800,0	1262,7	13,1	81,8	2,1	440,3
Вінницька область	1368288	2649,2	2067,3	2017,5	1730,0	0,9	48,9	50,3	187,4
Волинська область	754958	2014,4	1086,0	1053,3	675,1		11,4	157,9	208,9
Дніпропетровська область	1370398	3192,3	2581,6	2512,3	2125,2		54,0	17,8	315,3
Донецька область	1762157	2651,7	2096,8	2045,9	1656,5	0,7	58,5	42,4	287,8
Житомирська область	1018483	2982,7	1608,5	1535,2	1060,8	123,3	23,2	133,0	194,9
Закарпатська область	687647	1275,3	471,9	453,5	200,5		27,1	95,2	130,7
Запорізька область	968853	2718,3	2305,2	2248,7	1906,9		39,3	82,2	220,3
Івано-Франківська область	1009013	1392,7	647,7	633,3	372,4	30,7	16,5	82,6	131,1
Київська область	1333120	2812,1	1801,8	1672,4	1364,3	13,6	40,8	117,3	136,4
Кіровоградська область	767276	2458,8	2090,0	2040,7	1762,6		26,4	24,2	227,5
Луганська область	1212401	2668,3	1959,0	1912,8	1315,2	18,1	30,7	86,1	462,7
Львівська область	1350011	2183,1	1297,3	1268,5	797,2	0,7	22,9	188,8	258,9
Миколаївська область	682508	2458,5	2058,9	2010,4	1697,7	3,1	36,1	4,1	269,4
Одеська область	1091114	3331,3	2662,1	2594,0	2067,4	30,2	90,8	50,8	354,8
Полтавська область	799181	2875,0	2236,8	2178,6	1769,5	22,8	29,9	159,1	197,3
Рівненська область	685050	2005,1	969,3	936,4	649,4	12,7	11,8	128,5	134,0
Сумська область	921561	2383,2	1744,3	1703,5	1235,2	0,2	24,6	275,0	168,5
Тернопільська область	912491	1382,4	1077,9	1052,0	848,6	14,0	15,1	29,5	144,8
Харківська область	1365954	3141,8	2479,8	2419,7	1920,9	20,9	49,4	120,3	308,2
Херсонська область	634517	2846,1	2033,4	1970,3	1777,1		27,0	10,2	156,0
Хмельницька область	1042013	2062,9	1605,8	1569,6	1254,3	2,2	40,9	135,1	137,1
Черкаська область	721191	2091,6	1488,5	1452,2	1271,9	9,0	27,3	65,3	78,7
Чернівецька область	716662	809,6	484,0	472,3	336,5		25,9	41,1	68,8
Чернігівська область	946258	3190,3	2147,3	2090,9	1376,1	76,0	24,6	322,6	291,6
м Київ	67784	83,6	5,9	5,7	1,2		3,3	1,1	0,1
м Севастополь	86603	86,4	27,9	26,2	11,0		10,5	0,5	4,2
Україна	25090598	60354,8	42893,5	41675,9	32446,2	392,2	898,7	2423,1	5515,7

ДОДАТОК Б2

Додаток В

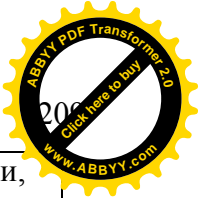
Інформаційне забезпечення проведення екологічного аудиту
сільськогосподарського землекористування
(згідно з Методичними рекомендаціями щодо підготовки, здійснення та оформлення звіту
про екологічний аудит Міністерства охорони навколишнього природного середовища
України)

Таблиця В 1

Інформаційний запит для формування завдання та здійснення екологічного аудиту

Загальна інформація про об'єкт екологічного аудиту	
<ul style="list-style-type: none"> - Довідка з єдиного державного реєстру підприємств та організацій України; - Брошури, рекламні буклети про діяльність підприємства; - Коротке резюме про поточну діяльність, включаючи спрощену схему/ характеристику процесу виробництва, інформацію про сировину, матеріали і готову продукцію; - Коротка характеристика транспортного господарства; - Карта –схема розміщення підприємства; - Контактна інформація про керівництво та уповноважених осіб з питань охорони навколишнього природного середовища об'єкту екологічного аудиту.	Надаються копії документів, брошури, буклети, текстова інформація, список керівництва, та уповноважених осіб (ПІБ, номери телефонів та ін.)
Розташування підприємства та його історія	
<ul style="list-style-type: none"> - Карта розташування підприємства (з зазначенням селітебної зони, сусідніх промислових підприємств, річок, санітарних зон та ін.); - Екологічні вимоги зазначені в договорах оренди; - Коротке резюме про історію підприємства (створення компанії, види попередньої діяльності та ін.); - Коротке резюме про інженерно-геологічні дослідження території підприємства.	Надаються копії документів, контрактів, текстова інформація
Екологічне управління	
<ul style="list-style-type: none"> - Документи, що відображають персональну відповідальність за екологічні питання на підприємстві; - Документи з системи екологічного управління (екологічна політика, мета, завдання); - Екологічні процедури та інструкції; - Документація щодо навчання персоналу, результати інспекцій; висновки державної екологічної експертизи і ОВНС; - Звіти про раніше проведені екологічні аудити.	Надаються накази, інструкції, текстова інформація, копії документів
Викиди в атмосферне повітря	
<ul style="list-style-type: none"> - Схема підприємства із зазначенням джерел викидів в атмосферне повітря та дані про встановлене природоохоронне обладнання; - Інвентаризація джерел викидів, дозвіл на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря; - Опис обладнання по контролю за забрудненням атмосферного повітря (фільтри, циклони та ін.); - Дозволи на викиди в атмосферне повітря ; - Документація з моніторингу викидів в атмосферне повітря (дані моніторингу, протоколи перевірок та ін.); - Статистична звітність за поточний і два попередні роки.	Надаються схеми, інструкції, текстова інформація, копії документів, статистична звітність
Водоспоживання та водовідведення	

<ul style="list-style-type: none"> - Схема каналізації (місцезнаходження сепараторів, маслоуловлювачів, точок з'єднання з муніципальною системою каналізації, точок скиду в поверхневі водотоки, контрольних колодязів, розташування джерел підземного водозабору і водовідводів, споруд з очищення стічних вод, систем протипожежних резервуарів, тощо); - Опис обладнання для очистки стічних вод (станція біологічної очистки, сепаратори для відділення нафтопродуктів та ін.); - Дозвіл на забір підземних вод, дозвіл на скид стічних вод; - Документація з моніторингу стічних вод; - Статистична звітність за поточний і два попередні роки..	Надаються схеми, інструкції, текстова інформація, копії документів, статистична звітність
Зберігання та поводження з нафтопродуктами та іншими хімічними речовинами	
<ul style="list-style-type: none"> - Схема підприємства, на якій зазначені :<ul style="list-style-type: none"> ▪ Склади (небезпечних речовин, розчинників, мінеральних мастил, підземні резервуари, резервуари для сипучих матеріалів, ємкості та резервуари, що використовуються в виробничих процесах, тощо); ▪ Наземні і підземні трубопроводи (наприклад, постачання палива для котелень); ▪ Об'єкти, де в процесі виробництва використовуються небезпечні речовини; - Опис складських приміщень, з зазначенням:<ul style="list-style-type: none"> ▪ Об'ємів, вмісту і віку резервуарів; ▪ Матеріалів та конструкцій резервуарів (подвійні стіни, катодний захист, та ін.); ▪ Робочих інструкцій щодо заповнення, опорожнення та перевірки резервуарів; - Дозвіл на поводження та зберігання небезпечних речовин; - Документація перевірок складських приміщень, герметичності підземних і наземних резервуарів, підземних трубопроводів; - Інвентаризація небезпечних речовин:<ul style="list-style-type: none"> ▪ Кількість, що зберігається, їх розташування; ▪ Схема виробничих потоків для речовин; ▪ Споживання в рік; - Формуляри з даними по техніці безпеки для речовин, поводження з якими здійснюється на підприємстві; - Операційні інструкції, що мають відношення до природоохоронних питань:<ul style="list-style-type: none"> ▪ Поводження з небезпечними речовинами та відходами; ▪ Плани з попередження та ліквідації надзвичайних ситуацій, пов'язаних з розливами, витіканням, аваріями та протипожежними заходами, що пов'язані з небезпечними речовинами	Надаються схеми, інструкції, текстова інформація, копії документів, статистична звітність, формуляри
Управління відходами	

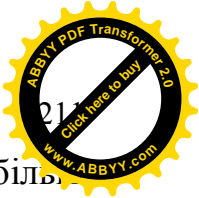

<ul style="list-style-type: none"> - Схема виробничої ділянки з позначенням місць тимчасового розміщення відходів і місць остаточного розміщення відходів; - Дозвіл на тимчасове зберігання відходів, розміщення та обробку; - Документація щодо розміщення відходів - Статистика щодо відходів за поточний і два попередні роки та концепція управління відходами (тип відходів, кількість).	Надаються схеми, копії документів, текстова інформація, статистична звітність, товарно-транспортні накладні по вивозу відходів, накладні, договори
Азбест, озоноруйнуючі речовини, радіоактивні матеріали	
<ul style="list-style-type: none"> - Інвентаризація азбест-вміщуючих матеріалів; - Дані про ПХБ (обладнання, що містить ПХБ, документація, розташування); - Перелік обладнання, що містить озон руйнуючі речовини (холодильні установки, кондиціонери та ін.); - Перелік обладнання, що містить радіоактивні матеріали; - Дозволи на використання радіоактивних матеріалів.	Текстова інформація, копії документів
Забруднення ґрунтів та підземних вод	
<ul style="list-style-type: none"> - Дослідження ґрунтів і підземних вод, - Інформація про забруднені землі, Діяльність з рекультивації.	Результати досліджень, текстова інформація, копії документів
Шум та інші фактори фізичного впливу	
Дані моніторингу шуму.	Текстова інформація, протоколи вимірювань
Аварії на об'єкті екологічного аудиту, що мали шкідливі екологічні наслідки	
Інформація про екологічні наслідки аварії (неконтрольовані скиди, викиди, витікання забруднюючих речовин) та заходи щодо їх ліквідації.	Текстова інформація, акти, накази та ін.
Співпраця з місцевими органами виконавчої влади, робота зі скаргами населення	
<ul style="list-style-type: none"> - Листування з органами виконавчої влади і контролюючими органами (інспекціями, що здійснюють контроль за дотриманням екологічного законодавства); - Реагування на скарги населення; - Інформація про перевірки, приписи, штрафи та їх сплату.	Листи, протоколи перевірок, приписи, скарги

[71]

Відбір проб ґрунтів

Відбір проб ґрунту, що передбачає одержання характерного для контрольованого об'єкту (району) статистично усередненого зразка, в принципі не представляє складної задачі і рідко є специфічною процедурою. Програму відбору складають згідно з метою дослідження. Точкові проби відбирають методом «конверта по діагоналі» або іншим способом, стежачи за тим, щоб кожна проба була частиною ґрунту, типовою для досліджуваних

грунтових горизонтів і ключових ділянок. Метод «конверта» є найбільш розповсюдженим способом відбору змішаних ґрунтових зразків і найчастіше застосовується для дослідження приповерхневого шару ґрунту. При цьому з точок контрольованої «елементарної» ділянки (або кожної робочої пробовідбірної площадки) відбирають 5 зразків ґрунту. Точки мають бути розташовані так, щоб вони, уявно з'єднані прямими лініями, мали вигляд запечатаного конверта розміром від 2×2 м до 5×5 (10×10) м. Звичайно відбирають проби ґрунту з глибини близько 20 см, що відповідає довжині багнета лопати. З кожної точки відбирають близько 1 кг (об'ємом близько 0.5 л), але не менше 0.5 кг ґрунту.

Зразки ґрунту упаковують у поліетиленові або полотняні мішечки і додають до них етикетки (супровідні талони).

Слід мати на увазі, що при вивченні деяких показників ґрунту, наприклад, вологості, наявності ґрунтової біоти, складу ґрунтів, вмісту в них повітря і т.ін., проби ґрунту мають бути доставлені в лабораторію в незмінному вигляді і якомога швидше.

При відборі проб ґрунту на території об'єктів слід дотримуватися ряду особливих вимог. Зокрема, вибір точок відбору проб рекомендується здійснювати з урахуванням розташування відповідних виробництв, місць зберігання відходів, вулично-транспортної мережі, а також метеорологічних умов і т.п.

Об'єднану пробу ґрунту готують із точкових проб. При визначенні в ґрунті речовин, що поверхнево розподіляються (ПХДД, ПХДФ, ПАВ, ПХБ, важкі метали, радіонукліди тощо), точкові проби звичайно відбирають за допомогою трубчастого пробовідбірника пошарово на глибині 0.5 і 20 см масою до 0.2 кг. При оцінці забруднення ґрунту леткими сполуками або речовинами з високою здатністю до вертикальної міграції (ХОС, нітрозаміни тощо) проби відбираються по всій глибині ґрунтового профілю і зберігаються у герметично закритих ємностях. В разі неможливості

виконання швидкого аналізу «на місці» проби ґрунту мають зберігатися у умовах, що, як правило, описані в методиках аналізу.

Специфічною процедурою, яку умовно відносять до твердофазового пробовідбору, є відбір проб із твердих, гладких і таких, що не сорбуються, поверхонь (глина, скло, кахель, пластмаса, метал, лакофарбові покриття тощо). Для цієї мети застосовують ватно-марлеві або ватяні тампони, змочені водою або органічним розчинником. Іноді беруть «мазки» або змиви зі стін, підлог і вікон виробничих приміщень (із площі приблизно 0.5 м^2), а з поверхні будинків зскрібають зовнішній шар покриття товщиною 1—2 мм із площі $0.1—0.25 \text{ м}^2$.

Відбір проб ґрунту здійснюється згідно з вимогами наступних стандартів[71]:

1. ГОСТ 17.4.3.01-83 (СТ СЭВ 3847-82) Охрана природы. Почвы. Общие требования к отбору проб.
2. ГОСТ 17.4.4.02-84 Охрана природы. Почвы. Методы отбора и подготовки проб для химического, бактериологического, гельминтологического анализа.
3. ГОСТ 17.4.3.03-85 (СТ СЭВ 4469-84) Охрана природы. Почвы. Общие требования к методам определения загрязняющих веществ.
4. ГОСТ 17.4.3.04-85 “Охрана природы. Почвы. Общие требования к контролю и охране от загрязнения”
5. ГОСТ 29269-91 Почвы. Общие требования к проведению анализов.
6. Санитарные нормы допустимых концентраций химических веществ в почве САН Пин 42—128—4433—87, М.: МЗ СССР. 1987. С. 5—53.
7. Методы определения химических веществ, предельно допустимые концентрации химических веществ в почве (ПДК). М.: Изд. МЗ СССР 1985. С. 3—31.
8. Предельно допустимые концентрации химических веществ в почве. М.: Изд. МЗ СССР. 1979 С. 18.

9. Методические указания 2293-81 По санитарно-микробиологическому исследованию почвы.
10. Міжнародний стандарт:
11. ISO 10381-4:—3, Якість ґрунту -Відбір проб — Частина 4: Настанови щодо методу для дослідження природних, близьких до природних і оброблених ділянок.

Додаток Г

Анкета експертної оцінки

для визначення зацікавленості в проведенні підприємствами екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування

1. Вкажіть до якої категорії персоналу, в залежності від виконуваних функцій, Ви належите:

- 1) керівна ланка
- 2) спеціалісти
- 3) службовці

2. Визначте доцільність проведення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування на підприємстві (необхідно поставити позначення напроти потрібного рядку):

- 1) проведення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування на підприємстві є недоцільним
- 2) маю сумнів щодо доцільності проведення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування на підприємстві
- 3) вважаю доцільним проведення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування на підприємстві

3. Визначте частку в сумарному ефекті, яка відноситься на екоаудиторське консультування за визначеними напрямками заходів направлених на екологізацію сільськогосподарського землекористування (у відсотках, максимум 100):

- 1) врахування екологічного фактора в процесі договірних земельних відносин, при оцінці земельних ресурсів.
- 2) впровадження заходів направлених на підвищення агроекологічного потенціалу ґрунтів сільськогосподарського підприємства.
- 3) розробка напрямку екологічного менеджменту щодо сільськогосподарського землекористування підприємства.
- 4) впровадження екологічно спрямованих технологій отримання рослинницької та (або) тваринницької продукції при мінімізації негативного впливу на земельні ресурси.
- 5) формування екологічного паспорту земельних ресурсів сільськогосподарського підприємства.

4. Визначте, яким чином наступні часткові показники впливають на ступінь відкритості підприємства щодо сільськогосподарського землекористування (у відсотках, максимум 100):

- 1) показник існування публікації підприємством «зеленої звітності»;
- 2) показник включення екологічних аспектів сільськогосподарського землекористування до «зеленої звітності»;
- 3) показник наявності публічних декларацій підприємством принципів сталого землекористування;
- 4) показник наявності поширення підприємством позитивної інформації підприємством про екологічні аспекти сільськогосподарського землекористування;
- 5) показник залучення сільського населення до прийняття рішення по основним істотним впливам на земельні ресурси сільськогосподарським підприємством;
- 6) показник, що розкриває доступність інформації про сільськогосподарське землекористування підприємством,
- 7) показник наявності екологічного маркування продукції;
- 8) показник наявності попереджувального екологічного маркування продукції;
- 9) показник існування в посадових інструкціях попереджувальних положень щодо негативного впливу процесів сільськогосподарського землекористування на здоров'я персоналу підприємства.

5. Визначте, яким чином наступні часткові показники впливають на екологічну політику підприємства щодо сільськогосподарського землекористування (у відсотках, максимум 100):

- 1) показник включення екологічних аспектів до показників економічної результативності підприємства;
- 2) показник наявності цілей екологічної політики направлених на мінімізацію виділення забруднюючих речовин в джерелах їх утворення;
- 3) показник наявності цілей екологічної політики направлених на оптимізацію підживлення ґрунтів фосфором та калієм;
- 4) показник наявності цілей екологічної політики направлених на оптимізацію гумусності ґрунтів;

- 5) показник наявності цілей екологічної політики направлених на оптимізацію біотичного потенціалу та біопродуктивності земельних угідь підприємства;
- 6) показник наявності цілей екологічної політики направлених на зменшення забруднення сільськогосподарських угідь пестицидами;
- 7) показник наявності цілей екологічної політики сільськогосподарського землекористування направлених на нейтралізацію несприятливих природно-антропогенних процесів;
- 8) показник наявності цілей екологічної політики спрямованих на мінімізацію відходів сільськогосподарського землекористування;
- 9) показник існування екологічної політики сільськогосподарського землекористування підприємства.

6. Визначте, яким чином наступні часткові показники впливають на рівень екологічної відповідальності підприємства щодо сільськогосподарського землекористування (у відсотках, максимум 100):

- 1) показник реалізації підприємством добровільного екологічного страхування;
- 2) показник здійснення підприємством оцінки екологічних ризиків;
- 3) показник розробки підприємством внутрішніх екологічних стандартів сільськогосподарського землекористування;
- 4) показник наявності на підприємстві агрохімічного паспорту земель сільськогосподарського призначення;
- 5) показник використання на підприємстві паспортів безпеки на речовини та матеріали;
- 6) показник використання на підприємстві екологічних сертифікатів;
- 7) показник існування на підприємстві механізму розподілу еколого-економічної відповідальності;
- 8) показник наявності на підприємстві екологічного менеджера, відповідального персоналу за екологічну оцінку та моніторинг сільськогосподарського землекористування;
- 9) показник відсутності випадків несприятливих наслідків процесів сільськогосподарського землекористування для здоров'я персоналу підприємства;

10) показник відсутності випадків несприятливих наслідків процесів сільськогосподарського землекористування для здоров'я сільського населення.

7. Визначте, яким чином наступні часткові показники впливають на екологічний менеджмент підприємства щодо сільськогосподарського землекористування (у відсотках, максимум 100):

1) показник існування на підприємстві системи екологічного менеджменту сільськогосподарського землекористування;

2) показник існування на підприємстві визначених об'єктів екологічного менеджменту сільськогосподарського землекористування;

3) показник наявності на підприємстві оцінки і аналізу прямих витрат на екологізацію сільськогосподарського землекористування;

4) показник формування на підприємстві оцінки і аналізу неявних витрат та збитків пов'язаних з наявністю або відсутністю екологічного менеджменту сільськогосподарського землекористування;

5) показник використання даних про екологічні аспекти сільськогосподарського землекористування при прийнятті управлінських рішень;

6) показник існування на підприємстві оцінки непрямих ефектів впливу сільськогосподарського землекористування на навколишнє природне середовище (локальні ефекти впливу, транслокаційні впливу тощо);

7) показник існування на підприємстві оцінки та аналізу результатів екологізації сільськогосподарського землекористування.

8. Визначте, яким чином наступні часткові показники впливають на рівень екологічної доброчинності підприємства щодо сільськогосподарського землекористування (у відсотках, максимум 100):

1) показник реалізації підприємством екологічних програм вирішення проблем земельних ресурсів в зоні впливу сільськогосподарського підприємства;

2) показник співпраці підприємства з некомерційними екологічними організаціями;

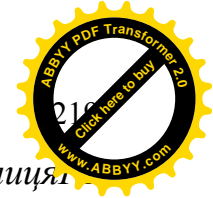
- 3) показник реалізації підприємством екологічних програм підтримки та відновлення земель природно-заповідного фонду ;
- 4) показник реалізації підприємством екологічних програм підтримки державних екологічних програм ;
- 5) показник підтримки екологічного партнерства з іншими підприємствами.

9. Визначте, яким чином наступні часткові показники впливають на рівень екологічного інформування та економічного стимулювання підприємства щодо сільськогосподарського землекористування (у відсотках, максимум 100):

- 1) показник наявності освітніх екологічних програм, методичних матеріалів екологічних аспектів функціонування сільськогосподарського підприємства;
- 2) показник використання підприємством інструментів матеріального стимулювання екологічної відповідальності персоналу щодо сільськогосподарського землекористування
- 3) показник використання підприємством інструментів морального стимулювання екологічної відповідальності персоналу щодо сільськогосподарського землекористування.

10. Визначте, яким чином наступні часткові показники впливають на рівень впровадження підприємством програм та методів екологічного аудиту землекористування (у відсотках, максимум 100):

- 1) показник наявності на підприємстві прийнятих управлінських рішень щодо проведення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування
- 2) показник залучення додаткових фахівців для проведення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування
- 3) показник наявності на підприємстві програм внутрішнього екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування
- 4) показник реалізації заходів та формування цілей екологічного менеджменту на підприємстві після проведення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування

Вихідні дані для аналізу екологічної відповідальності в сфері сільськогосподарського землекористування

Назва підприємства	Бажання підприємств проводити екологічний аудит сільськогосподарського землекористування*	Площа сільськогосподарських угідь, га	Непридатні для використання пестициди, т.	Рентабельність, %	Середньорічна кількість працівників, чол.
1. ЗАТ ім. Щорса	2	2386	0,00	-1,5	159
2. ТОВ АФ «Лан»	3	3289	2,56	0,4	251
3. СТОВ ім. Кірова	1	594	1,82	-1,2	135
4. СЗАТ «Іскра»	1	1660	8,50	-8,2	165
5. ТОВ «Деркачівське»	1	2011	0,40	-3,5	161
6. СЗАТ «Недригайлів»	1	2528	1,50	-3,1	111
7. ТОВ АФ Сумщина	2	2749	4,54	-3,0	109
8. ТОВ Северинівське	2	2374	1,10	2,0	190
9. ТОВ Хлібороб	2	2970	2,94	2,0	178
10. ТОВ Владана	3	1528	1,89	22,0	156
11. ВАТ Шевченківське	3	3263	8,27	2,0	249
12. СТОВ Шалигінське	3	4683	4,18	2,2	250
13. ТОВ АФ Зоря	2	113	0,30	10,7	113
14. ТОВ Грабовське	1	1760	4,92	-2,4	112
15. СТОВ Полісся	2	140	9,23	17,8	140
16. ТОВ АФ Вікторія	3	4212	5,00	5,6	563
17. ПП Слобожанське	1	0	0,00	1,8	74
18. ТОВ АФ Лан	1	2473	3,31	3,8	133
19. СТОВ Відродження	3	1179	0,00	19,4	73
20. СТОВ Глорія	3	1079	0,00	27,6	72
21. ПСП Дружба	3	1379	1,00	22,8	254
22. ТОВ АФ Угроїди	2	980	0,00	12,2	125
23. ТОВ АФ Успенка	1	2338	4,20	0,5	155
24. ПСП Рассвет	3	938	0,30	30,7	68
25.	1	600	0	-1.2	74

*1- підприємства не бажають проводити екологічний аудит сільськогосподарського землекористування;

2 – підприємства мають сумнів щодо доцільності проведення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування;

3- підприємства вважають доцільним проведення екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування.